

MIĘDZY LEGENDĄ
A HISTORIĄ

URZĄD WOJEWÓDZKI W POZNANIU
Wydział Kultury i Sztuki

Biblioteka
„Kroniki Wielkopolski”

Piotr Małuśkiewicz

MIĘDZY LEGENDĄ A HISTORIĄ

SZLAKIEM PIASTOWSKIM
Z POZNANIA DO GNIEZNA

Wydawnictwo WBP
Poznań 1995

Redaktor
Jacek Bednarski

Plany i mapki wykreślił
Krzysztof Graja

Redaktor techniczny
Henryk Gromadecki

Na okładce fragment Drzwi Gnieźnieńskich
(fot. *B. Cynalewski*)
i wiatrak koźlak w Moraczewie
(fot. *J. Miecznikowski*)

Wydano na zlecenie Wydziału Kultury i Sztuki
Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu
– Biblioteki „Kroniki Wielkopolski”

© „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1995

103794

ISBN 83-85811-21-4

Wydawnictwo WBP
60-819 Poznań, ul. Prusa 3, tel. 47 20 11
Wydanie I. Ark. wyd. 9,0. Ark. druk. 10,25
Druk i oprawa: Zakłady Graficzne w Poznaniu
ul. P. Wawrzyniaka 39

Wstęp

Nieco ponad tysiąc lat temu Polska – z mroków przeszłości – wkroczyła na karty historii. Źródła pisane potwierdzają najważniejsze wydarzenia tamtych lat: chrzest Polski w 966 r., powstanie pierwszego biskupstwa w 968 r., śmierć pierwszego historycznego władcy Mieszka I w 992 r., zjazd gnieźnieński w 1000 r. czy wreszcie koronację Bolesława Chrobrego w 1025 r. Ale przecież potężne Mieszkowe państwo nie wyrosło z dnia na dzień. Na jego powstanie złożyły się trud, talent i waleczność kilku pokoleń wodzów plemiennych Polan. Nasza wiedza o tym okresie jest jednak nader znikoma; jedynie łopatka archeologa uchyli niekiedy rąbka tajemnicy. O czasach prahistorycznych opowiadają za to podania i legendy. Niektóre piękne, jak te o powstaniu Gniezna czy Poznania; niektóre dramatyczne, jak choćby ta o Popielu, którego zjadły myszy. Być może jest w nich ziarno prawdy. Wędrując szlakami opisywanymi w tym przewodniku, często stawać będziemy na trudnym do zdefiniowania pograniczu między legendą a historią.

Państwo polskie narodziło się na ziemi wielkopolskiej. Grody w Gnieźnie i Poznaniu, na Ostrowie Lednickim czy w Gieczu odgrywały w okresie panowania pierwszych Piastów pierwszoplanowe role. Dziś przez miejscowości te prowadzi Szlak Piastowski – jedna z najciekawszych i najchętniej odwiedzanych tras turystycznych w Polsce. Jego główną atrakcją są pamiątki związane z czasami kształtowania się państwa polskiego.

Przewodnik *Między legendą a historią* opisuje tylko fragment Szlaku Piastowskiego od Poznania do Gniezna, ale jest to chyba jego część najciekawsza. Zachowane do dziś zabytki architektury i dzieła sztuki, potężne umocnienia grodowe, odsłonięte przez archeologów ślady życia codziennego naszych przodków otwierają przed nami szlak wędrówki prowadzący tysiąc lat w głąb dziejów

Polski. Warto skorzystać z tego zaproszenia. Przewodnik prezentuje wszystkie najważniejsze atrakcje krajoznawcze opisywanego regionu, szczególnie jednak nacisk kładzie na wiadomości dotyczące czasów najdawniejszych.

Tekst dzieli się na pięć rozdziałów (opisów tras zwiedzania):

- A. Ostrów Tumski w Poznaniu;
- B. Poznań – Pobiedziska – Ostrów Lednicki – Gniezno;
- C. Gniezno;
- D. Gniezno – Czarniejewo – Nekla – Giecz – Kostrzyn – Swarzędz – Poznań;
- E. Dziekanowice – Sławno – Węglewo – Pobiedziska – Wronczyn – Wierzenica – Poznań.

Książka przeznaczona jest głównie dla turystów zmotoryzowanych, przede wszystkim uczestników rodzinnych wyjazdów samochodem, którzy nie korzystają z usług zawodowego przewodnika turystycznego. Napisana jest w taki sposób, że zawarte w niej opisy umożliwiają ułożenie kilku wariantów tras prowadzących z Poznania w stronę Ostrowa Lednickiego oraz Gniezna i z powrotem. Są to wycieczki jednodniowe, których szczegółowy program – w oparciu o informacje zawarte w przewodniku – ustalają sami zainteresowani.

Zaadresowanie przewodnika do określonego kręgu odbiorców pozwoliło ograniczyć liczbę zawartych w nim informacji praktycznych. Zamieszczono tylko najważniejsze, dotyczące wyżywienia oraz – odpukać – służby zdrowia i policji.

Przedstawione w przewodniku opisy pozwalają zaprosić na 9 wariantów tras wycieczkowych:

- 1. Poznań – Pobiedziska – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Gniezno – Czarniejewo – Nekla – Giecz – Kostrzyn – Swarzędz – Poznań (rozdziały: A – B – C – D), ok. 130 km;
- 2. Poznań – Pobiedziska – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Gniezno – Pobiedziska – Poznań (rozdziały: A – B – C – B), ok. 106 km;
- 3. Poznań – Pobiedziska – Gniezno – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Sławno – Pobiedziska – Wronczyn – Poznań (rozdziały: A – B – C – B – E), ok. 130 km;

4. Poznań – Pobiedziska – Gniezno – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Sławno – Pobiedziska – Poznań (rozdziały: A – B – C – B – E – B), ok. 125 km;
5. Poznań – Pobiedziska – Gniezno – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Pobiedziska – Wronczyn – Poznań (rozdziały: A – B – C – B – E), ok. 111 km;
6. Poznań – Pobiedziska – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Sławno – Pobiedziska – Wronczyn – Poznań (rozdziały: A – B – E), ok. 99 km;
7. Poznań – Pobiedziska – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Sławno – Pobiedziska – Poznań (rozdziały: A – B – E – B), ok. 94 km;
8. Poznań – Pobiedziska – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Pobiedziska – Wronczyn – Poznań (rozdziały: A – B – E), ok. 80 km;
9. Poznań – Pobiedziska – Dziekanowice (Ostrów Lednicki) – Pobiedziska – Poznań (rozdziały: A – B), ok. 75 km.

I jeszcze uwaga na koniec... Ruch turystyczny jest, niestety, jednym z czynników wpływających na degradację środowiska przyrodniczego. Postarajmy się, by nasz udział w dziele zniszczenia był jak najmniejszy. Aby także następne pokolenia Polaków, za sto czy tysiąc lat, wyruszyć mogły na szlak wiodący do naszych wspólnych korzeni. Na szlak legend i historii.

parkingi

restauracje

policja

placówki służby zdrowia

przebieg tras zwiedzania

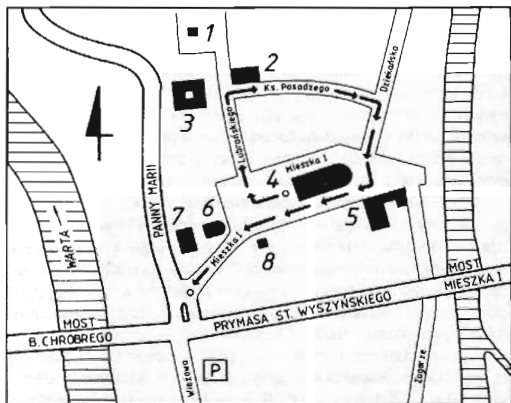

początek i koniec tras
zwiedzania

Ostrów Tumski w Poznaniu

Trasę zwiedzania przedstawia rys. 1; czas zwiedzania 1,5-2,5 godz. Początek trasy znajduje się na placu przed katedrą. Dogodny dojazd wszystkimi tramwajami i autobusami miejskimi, których trasy wiodą ul. Prymasa Stefana Wyszyńskiego; ich przystanki znajdują się niedaleko katedry. Autobusy turystyczne parkować mogą na ul. Panny Marii, samochody osobowe również na uliczkach otaczających katedrę.

i

1. Poznań – Ostrów Tumski

1 - pomnik kardynała Augusta Hłonda, 2 - Muzeum Archidiecezjalne, 3 - gmach dawnej Akademii Lubrańskiego, 4 - katedra, 5 - pałac arcybiskupi, 6 - kościół NMP, 7 - psalteria, 8 - pomnik Jana Kochanowskiego

Na historycznej mapie Polski poznański Ostrów Tumski zajmuje poczesne miejsce wśród ośrodków najsilniej związanych z okresem kształtowania się państwa pierwszych Piastów. Tutaj również szukać należy początków Poznania, jednego z najstarszych miast polskich.

TYSIĄC LAT HISTORII

czyli krótko o dziejach Poznania

Podanie pięknie opowiada o powstaniu miasta. W miejscu gdzie Cybina wpada do Warty spotkali się po długiej rozłące trzej bracia: Lech, Czech i Rus – legendarni przodkowie trzech słowiańskich narodów. Mimo iż czas zmienił ich oblicza, poznali się od razu. Zawołali radośnie: „Poznaję! Poznaję!...” Na pamiątkę spotkania postanowili wybudować nad Wartą gród i nazwać go Poznaniem.

Tyle podanie; w rzeczywistości niewiele wiemy o początkach miasta. Jego nazwa – pochodząca od staropolskiego imienia Poznan – pojawiła się po raz pierwszy w napisanej na pocz. XI w. kronice Thietmara. Za czasów Mieszka I i Bolesława Chrobrego gród poznański – obok niedalekiego Gniezna – był głównym ośrodkiem administracyjnym i militarnym kształtującego się państwa piastowskiego. Od 968 r. był również siedzibą pierwszego (i do 1000 r. – jedyne) biskupstwa polskiego. Polityczna ranga grodu zmalała po przeniesieniu przez Kazimierza Odnowiciela stolicy państwa do Krakowa.

W 1253 r. Przemysław I i Bolesław Pobożny nadali Poznaniowi prawa miejskie. Miasto – które już w końcu XIII w. otoczone zostało murami – powstało na lewym brzegu Warty. Okres szczególnie pomyślnego rozwoju Poznania rozpoczął się wraz ze wstąpieniem na tron pierwszego z Jagiellonów i trwał ponad dwa stulecia. Miasto stało się wówczas ważnym ośrodkiem handlu i rzemiosła. Prądy kultury Odrodzenia sprzyjały zainteresowaniom humanistycznym. W 1518 r. powstała Akademia Lubrańskiego. Mieszczanie interesowali się wszelkimi nowinkami religijnymi. Wkrótce jednak, w 1573 r., powstało w mieście Kolegium Jezuickie, kształcące młodzież w duchu kontrreformacji. Na przełomie XVI i XVII w. w otoczonym murami mieście i na przedmieściach mieszkało ok. 20 tys. osób.

Najazd szwedzki w 1655 r. zapoczątkował trwający ponad sto lat okres stagnacji gospodarczej Poznania. W czasie wojny północnej, po wyjątkowo dotkliwej epidemii dżumy w 1709 r., liczba mieszkańców zmalała do ok. 5 tys.

W 1793 r. miasto znalazło się w zaborze pruskim. Wolnością cieszyło się jeszcze tylko kilka lat po 1806 r., w czasie istnienia Księstwa Warszawskiego. Mocą postanowień Kongresu Wiedeńskiego Poznań stał się w 1815 r. stolicą Wielkiego Księstwa Poznańskiego, będącego częścią Prus.

Kiedy zbrojne powstania zakończyły się niepowodzeniem, w Poznaniu zrodził się program pracy organicznej, zmierzający do budowania polskiego bytu narodowego drogą tworzenia społeczeństwa silnego ekonomicznie, wykształconego i świadomego swej polskości. Symbolem tej idei stał się „Bazar” – wybudowany w latach 1838-42 ze składek społecznych hotel, będący jednocześnie ośrodkiem polskiego handlu i rzemiosła.

Rozwój terytorialny Poznania w XIX w. został zahamowany wskutek przekształcenia miasta w twierdzę. W 1828 r. Prusacy rozpoczęli budowę cytadeli; do 1860 r. całe miasto zostało otoczone fortyfikacjami (ich rozbiórkę zaczęto na pocz. XX w.). W 1848 r. Poznań uzyskał połączenie kolejowe ze Szczecinem, co zaktywizowało handel i sprzyjało rozwojowi przemysłu. Gazownię uruchomiono w 1856 r., nowoczesne wodociągi w 1866 r., a w 1895 r. – w podpoznańskiej wówczas wsi Jeżyce – powstała pierwsza elektrownia. Tramwaj konny pojawił się na ulicach w 1880 r., pierwszy tramwaj elektryczny – w 1898 r.

Powstanie wielkopolskie przywróciło miastu wolność. Już w 1919 r. powstał uniwersytet, dwa lata później odbył się I Targ Poznański, dający początek dynamicznie dziś rozwijającym się imprezom handlowym. We wrześniu 1939 r. do Poznania wkroczyły wojska niemieckie. Wyzwolenie spod okupacji nastąpiło 23 lutego 1945 r. W wyniku walk ok. 55 % zabudowy legło w gruzach.

Jedenaście lat później na ulicach miasta znów pojawiły się czołgi. Rankiem 28 czerwca 1956 r., domagając się „wolności, prawa i chleba”, wyszły na ulice załogi największych poznańskich fabryk. Robotniczy protest władze zdusiły siłą, zginęło ponad 70 osób. Poznański Czerwiec był pierwszym w kraju

buntem społeczeństwa przeciwko totalitarnemu systemowi władzy.

W czerwcu 1983 r. Poznań witał Jana Pawła II, który odwiedził miasto podczas swej drugiej pielgrzymki do kraju. Przed ołtarzem na Łęgach Dębińskich zebrało się wówczas ok. miliona wiernych.

Dziś Poznań jest jednym z największych miast Polski. Jego powierzchnia wynosi 26 131 ha, liczba zaś mieszkańców – blisko 600 tys.

Najstarsze dzieje osadnictwa na Ostrowie Tumskim można odtworzyć tylko na podstawie wyników badań archeologicznych. Zapoczątkowano je w latach 1938-39 pod kierownictwem Józefa Kostrzewskiego (patrz s. 151-152), kontynuowano po zakończeniu II wojny światowej. Badania wykazały, iż najstarszy gród powstał tu w 1 poł. X w. Nie brak co prawda hipotez, że już wcześniej zbudowano przy przeprawie przez Wartę niewielki gródek strażniczy, jednak jak dotąd prace archeologów nie potwierdziły jego istnienia. Ów pierwszy znany gród otoczony był wałem drewniano-ziemnym, którego szerokość u podstawy wynosiła ok. 10 m. Podobny wał otaczał podgrodzie. Pod koniec X lub na pocz. XI w. system umocnień został gruntownie przebudowany. Powstał wówczas dwuczłonowy obiekt (gród z podgrodzem) otoczony potężnym wałem. Wał składał się z dwóch części: wyższej drewniano-ziemnej wzniesionej w konstrukcji rusztowej, wysokiej ok. 12 m i szerokiej u podstawy na ok. 20 m, oraz zewnętrznej ławy kamiennej wysokiej ok. 3 m i szerokiej na 4 m. Gród położony był tam, gdzie dziś wznosi się kościół Najświętszej Marii Panny, podgrodzie przylegało doń od strony wschodniej. Na południe od grodu – na terenie dzisiejszego Zagórza – znajdowała się ufortyfikowana osada targowa z kościołem św. Mikołaja.

Wyniki badań archeologicznych na Ostrowie Tumskim – wyjaśniając wiele problemów – nie mogą jednak dać jednoznacznej odpowiedzi na wszystkie pytania. Odkrycie pod katedrą misy chrzcielnej z czasów przyjęcia przez Polskę chrześcijaństwa spowodowało, iż przed laty prawie jako pewnik przyjmowano tezę, że chrzest Mieszka I nastąpił w Poznaniu. Potwierdzał to fakt ulokowania tu pierwszego polskiego biskupstwa. Dziś, po odkryciu

basenów w baptysterium na Ostrowie Lednickim, problem miejsc chrztu naszego pierwszego historycznego władcy stał się znów dyskusyjny. Nie odnaleziono dotąd także pozostałości pałacu pierwszych Piastów, choć powszechnie przyjmuje się, iż taki w Poznaniu istniał.

Gród został zniszczony w czasie najazdu Brzetysława czeskiego w 1038 (lub 1039) r. Szybko jednak go odbudowano. W czasach rozbicia dzielnicowego był siedzibą książąt z wielkopolskiej linii Piastów. Dopiero lokacja miasta na lewym brzegu Warty w 1253 r. i wzniesienie tam nowej rezydencji książęcej spowodowało upadek grodu.

Później Ostrów Tumski stał się własnością biskupów poznańskich, którzy na pocz. XVI w. otoczyli go ceglany murem obronnym. W końcu XVIII w. włączono Ostrów w granice Poznania. W trakcie przekształcania miasta w twierdzę wyspa została ufortyfikowana. W poł. lat sześćdziesiątych naszego stulecia przecięto ją dwupasmową arterią komunikacyjną, niszcząc częściowo historyczny układ urbanistyczny wyspy.

Zwiedzanie:

Trasa zwiedzania Ostrowa Tumskiego rozpoczyna się na placu przed katedrą. W czasie przygotowań do obchodów milenijnych ustawiono tu w 1966 r. dwie kamienne ławy. Wykute w nich przez Kazimierza Bieńkowskiego reliefy przedstawiają zaślubiny Mieszka I z Dąbrówką oraz chrzest Mieszka I. Na płaskorzeźbach od strony siedzisk widnieje poczet królów polskich.

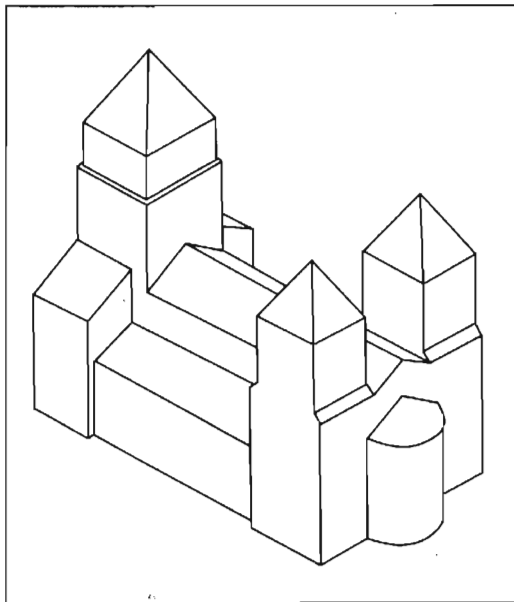
BAZYLIKA ARCHIKATEDRALNA pw. ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA

Katedry nie wolno zwiedzać w czasie nabożeństw. W sezonie turystycznym od grup pobierana jest opłata za wejście do świątyni. Turyści indywidualni płacą tylko za wejście do podziemi. Czas zwiedzania 30 min. - 1 godz.

Pierwsza katedra – przedromańska, trójnawowa bazylika zbudowana z kamieni polnych – powstała ok. 968 r. Jej całkowita długość wynosiła 49 m, a szerokość nawy głównej 8,5 m. Kościół ten został zniszczony w latach 1038-39 w czasie reakcji pogańskiej i najazdu Brzetysława

czeskiego. Budowa nowej, dwuwieżowej bazyliki romańskiej z ciosów kamiennych trwała od 1039 do 1058 r. Z powodu rysujących się murów rozebrano ok. 1243 r. wschodnią część świątyni, wznosząc w jej miejscu (do 1262 r.) wczesnogotyckie prezbiterium z cegieł. W poł. XIV w. wybudowano gotycki korpus nawowy, a na przełomie XIV i XV w. wzniesiono nowe gotyckie prezbiterium. Na pocz. XV stulecia powstał wieniec kaplic otaczających świątynię.

2. Rekonstrukcja bryły katedry przedromańskiej

W 1622 r. pożar zniszczył dachy kościoła i helmy wież. W latach 1636-50 nastąpiła gruntowna przebudowa katedry w stylu barokowym.

W 1725 r. huragan przewrócił helmy wież i zerwał dach kościoła; w 1772 r. jego wnętrze zniszczył pożar. Trwająca do 1783 r. odbudowa nadała świątyni formy późnobarokowe. W 1779 r. przebudowano fasadę katedry według projektu Efraima Schroegera. Jedenaście lat później zawałiła się wieża południowa, co spowodowało m.in. kolejną przebudowę frontowej elewacji świątyni według projektu Bonawentury Solariego. Wzniesiona wtedy klasycystyczna fasada dotrwała do 1945 r. Wówczas – w czasie walk o wyzwolenie Poznania – katedra została bardzo poważnie zniszczona. Szczęśliwym trafem ocalał wieniec kaplic otaczających świątynię.

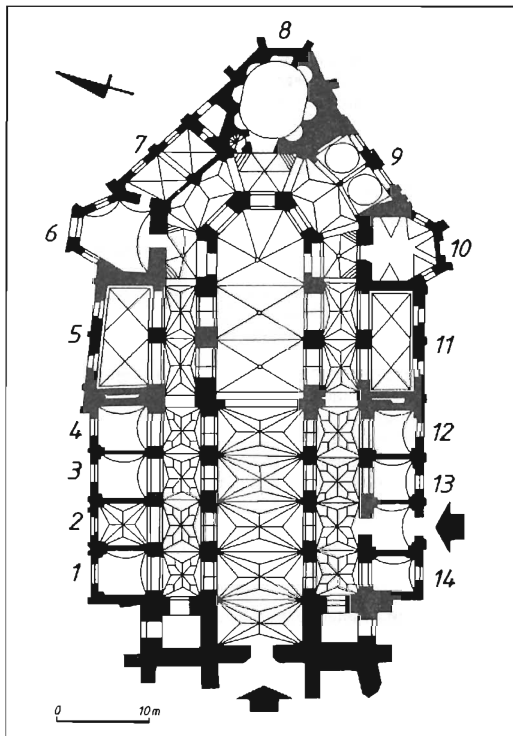
W latach 1948-56 odbudowano katedrę według projektu Franciszka Morawskiego, przywracając jej gotyckie formy z przełomu XIV i XV w. Do 1960 r. zakończono restaurację kaplic. W 1962 r. przywilejem papieża Jana XXIII katedra uzyskała godność Bazyliki Mniejszej.

Kościół katedralny był miejscem wielu wydarzeń historycznych. W 1341 r. król Kazimierz Wielki zawarł w nim swój drugi związek małżeński – z Adelajdą, córką landgrafa heskiego Henryka II Żelaznego, połączony z koronacją nowej królowej. Dwa lata później córka Kazimierza Elżbieta wyszła w katedrze za mąż za Bogusława V, księcia wołogojsko-słupskiego. Tutaj także 5 listopada 1807 r. odbył się głośny ślub gen. Jana Henryka Dąbrowskiego z Barbarą Chłapowską.

W katedrze poznańskiej rozpoczęto w dniach 16-17 kwietnia 1966 r. obchody Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce. Wydarzeniem lat ostatnich był pobyt w katedrze 20 czerwca 1983 r. papieża Polaka, Jana Pawła II.

Zwiedzanie:

Katedra jest bazylikowym kościołem trójnawowym, z obejściem (ambitem) wokół prezbiterium oraz wieńcem kaplic wzdłuż naw bocznych i ambitu. Fasadę zdobią dwie wieże o wysokości ok. 62 m; trzy wieżyczki-laternie usytuowane nad obejściem mają po 44 m wysokości. Zewnętrzna długość świątyni wynosi 81 m, szerokość 43,5 m. Szerokość nawy głównej wynosi 9,5 m, naw bocznych po 4,5 m; wysokość sklepienia nawy głównej sięga 24,5 m. Na osi fasady znajduje się ostrołukowy, uskokowy portal z profilowanych i glazurowanych cegieł. Nad nim wysokie okno gotyckie z rozetą, ozdobione w 1966 r. witrażem projektu Wacława Taranczewskiego. Fasadę wieńczy gotycki szczyt schodkowy, wypełniony blendami. Barokowe helmy wież (według projektu E. Schroegera z XVIII w.) zrekonstruowano w 1952 r. U podnóża wieży południowej zachował się romański mur z kostki granitowej.

3. Katedra – rzut poziomy

1 - kaplica św. Marcina, 2 - kaplica św. Józefa, 3 - kaplica św. Cecylii, 4 - kaplica św. Franciszka Ksawerego, 5 - kaplica Świętego Krzyża (Górków), 6 - zakrycia pralacka, 7 - zakrycia wikariuszowska, 8 - Złota Kaplica, 9 - kaplica MB Częstochowskiej i św. Stanisława Kostki, 10 - kaplica Serca Jezusowego, 11 - kaplica Matki Boskiej i Świętych Aniołów, 12 - kaplica Świętej Trójcy, 13 - kaplica św. Jana Kantego, 14 - kaplica św. Stanisława biskupa (Królewska)

W wieży tej wiszą trzy najstarsze dzwony: „Św. Wawrzyniec” z 1465 r., „Św. Mikołaj” z 1533 r. oraz największy z nich „Salvator” z 1791 r. Wieże wspierane są przez potężne przypory.

DO CZEGO SŁUŻĄ PRZYPORY?

czyli o architekturze gotyckiej

Styl gotycki powstał w poł. XII w. w północnej Francji, skąd powoli rozprzestrzenił się w innych krajach Europy. W Polsce pierwsze realizacje gotyckie powstały pod koniec 1 poł. XIII w. Najwcześniejszym dziełem, stojącym jeszcze na pograniczu epok romańskiej i gotyckiej, jest kościół św. Jakuba w Sandomierzu (1227 r.). Przed 1262 r. ukończono wczesnogotycką przebudowę – nie zachowanego – prezbiterium katedry poznańskiej. Gotyk trwał długo; w Polsce ostatnie przykłady tego stylu pochodzą z XVI, a nawet z pocz. XVII w.

Na poznańskim Ostrowie Tumskim oprócz katedry wznosi się również gotycki kościół Najświętszej Marii Panny. Dobrze więc jest to miejsce, aby przypatrzeć się architekturze gotyku.

Cechą charakterystyczną świątyń gotyckich jest zastosowanie w nich systemu szkieletowego, wyraźnie wyodrębniającego elementy nośne konstrukcji. System ten w przypadku architektury gotyckiej nazywany jest systemem przyporowym, przypory bowiem odgrywają w nim niepoślednią rolę.

Czas odpowiedzieć na postawione w tytule pytanie. Przypory służą do przenoszenia sił ciężaru gotyckich sklepień. Siły te sprowadzane są przy pomocy żeber na filary. W świątyniach bazylikowych, tj. takich w których nawa główna jest wyższa od bocznych (czyli takich jak nasza katedra), ciężar sklepienia przenoszony jest częściowo przez filary wewnętrzne, częściowo zaś – dzięki zastosowaniu łuków przyporowych przerzuconych nad dachami naw bocznych (lub ukrytych w ich poddaszach) – przez filary zewnętrzne ukształtowane w formie przypór. Łuki przyporowe widoczne są nad dachami naw bocznych katedry poznańskiej, przypory zakryte są murami kaplic.

W świątyniach halowych, o jednakowej wysokości naw, ciężar sklepień rozkłada się na filary bardziej równomiernie, niepotrzebne są łuki przyporowe, wystarczają też mniejsze

przypory. W niewielkich kościołach, o niezbyt dużej szerokości naw (jak np. w kościele Najświętszej Marii Panny), mogą być one wciągnięte do wnętrza budynku.

Zastosowanie konstrukcji przyporowej umożliwia budowę strzelistych, wysmukłych kościołów, rozświetlonych dużymi – zwykle wypełnionymi witrażami – oknami.

Ale architektura gotycka to nie tylko świątynie. Średniowieczne miasta otaczały mury obronne z basztami, bramami i barbakanami; wśród zabudowy miejskiej były gotyckie ratusze i kamieniczki mieszczańskie. Osobną grupę budowli stanowiły zamki.

Wyjaśnić jeszcze trzeba pochodzenie nazwy „styl gotycki”. Określenie to powstało w XVI w. we Włoszech i było wyrazem pogardy renesansowych twórców dla minionego stylu. Przymiotnik „gotycki” kojarzył się z okresem opanowania Italii przez germański lud Gotów (koniec V – poł. VI w. n.e.), który w pamięci ludzkiej pozostawał jako uosobienie barbarzyństwa.

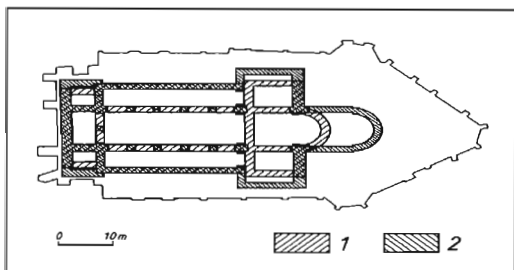
Wejście główne do katedry prowadzi od zachodu przez portal fasady. Brązowe drzwi – przedstawiające sceny z życia św. Piotra (zewnątrz) i św. Pawła (wewnątrz) – wykonano w 1979 r. według projektu Kazimierza Bieńkowskiego. Pod chórem organowym znajdują się dwa piaskowcowe, renesansowe nagrobki rodziny Przecławskich: Jana (zm. 1540 r.) oraz piętrowy Janusza (zm. 1595 r.) i jego żony Anny (zm. 1598 r.), przeniesione tu ze zniszczonego i opuszczonego kościoła w Chojnicy pod Poznaniem.

Na lewo od wejścia, pod wieżą północną, znajduje się wejście do podziemi. Przy nim płyta nagrobna dziekana kapituły poznańskiej Adama Dąbrowskiego (zm. 1494 r.), z brązową postacią zmarłego.

Krypta. Otwarta w 1966 r. po zakończeniu prowadzonych tu badań archeologicznych. Zobaczyć w niej można fragmenty najstarszych budowli katedralnych.

W centrum krypty, na głębokości 3,1 m poniżej poziomu posadzki nawy głównej, znajduje się prawie połowa płytkiej misy chrzcielnej o średnicy ok. 5 m. Misa wykonana została z zaprawy

wapiennej, wylanej na podłożu z drobnych kamieni. Powstała zapewne przed wzniesieniem pierwszej katedry, prawdopodobnie dla odbycia masowego chrztu misyjnego.

4. Rzuty katedr przedromańskiej i romańskiej na tle budowli gotyckiej

1 - rzut katedry przedromańskiej, 2 - rzut katedry romańskiej

Dwa częściowo zachowane, murowane z kamieni grobowce są najprawdopodobniej pozostałościami grobów pierwszych władców, Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Stały na posadzce nawy głównej pierwszej katedry. Pozostałością tej świątyni są też fragmenty murów z kamieni polnych spajanych zaprawą wapienną, osadzone na fundamentach z głazów narzutowych. Pamiątką następnej, romańskiej katedry są bazy filarów, położone w niszach po bokach krypty.

Na przedłużeniu krypty znajduje się następne pomieszczenie, w którym zgromadzono liczne fragmenty kamiennych detali znalezionych podczas prac archeologicznych oraz odbudowy katedry po II wojnie światowej. Widoczny jest tam także spory fragment muru romańskiego z granitowych ciosów.

Pod prezbiterium znajduje się krypta grobowa, w której mieszczą się m.in. sarkofagi arcybiskupów poznańskich. Wejście do niej prowadzi z południowej nawy katedry.

Krypta otwarta jest dwa razy w roku: w dzień kolejnej rocznicy śmierci arcybiskupa Antoniego Baraniaka (13 sierpnia) oraz przez

cały tydzień począwszy od Wszystkich Świętych (1 listopada). W podziemiach pochowani są m.in. dwaj kardynałowie: Mieczysław Ledóchowski (zm. 1902 r.) i Bolesław Filipiak (zm. 1978 r.), arcybiskupi gnieźnieńscy i poznańscy – prymasi Polski: Tymoteusz Gorzeński (zm. 1825 r.), Teofil Wolicki (zm. 1829 r.), Marcin Dunin (zm. 1842 r.) i Florian Stablewski (zm. 1906 r.), arcybiskupi poznańscy Walenty Dymek (zm. 1956 r.) i Antoni Baraniak (zm. 1977 r.) oraz biskup Franciszek Jedwabski (zm. 1975 r.).

Prezbiterium i nawa główna. Obecny poziom korpusu nawowego oraz obejścia – obniżony w czasie odbudowy katedry w stosunku do prezbiterium i kaplic – zbliżony jest do poziomu późnośredniowiecznego. Sklepienia – gwiaździste w nawach i krzyżowo-żebrowe w prezbiterium – odtworzono w latach 1951-56. W posadzce nawy głównej znajduje się napis z 1982 r. wymieniający królów i książąt z dynastii Piastów, pochowanych w katedrze.

NEKROPOLIA PIASTÓW

Katedra jest miejscem spoczynku pierwszych władców państwa polskiego oraz kilku przedstawicieli wielkopolskiej linii Piastów. Jest najstarszą i – po katedrze wawelskiej – największą nekropolią królewską; złożono w niej szczątki trzech królów polskich. Pochowani tu zostali: Mieszko I (zm. 992 r.), król Bolesław Chrobry (zm. 1025 r.), król Mieszko II (zm. 1034 r.), Kazimierz Odnowiciel (zm. 1058 r.) oraz w XIII stuleciu: Władysław Odonic (zm. 1239 r.), Przemysław I (zm. 1257 r.), Bolesław Pobożny (zm. 1279 r.) i król Przemysław II (zm. 1296 r.). O grobach pierwszych czterech z nich pisał Jan Długosz; przekaz ten w odniesieniu do Mieszka I i Bolesława Chrobrego przyjmuje się dziś za wiarygodny, w stosunku zaś do Mieszka II i Kazimierza Odnowiciela – jako wielce prawdopodobny. Pośrednim jego potwierdzeniem jest fakt, że żadna z ówczesnych stolic – ani Gniezno, ani Kraków – nie rości pretensji do posiadania ich grobów.

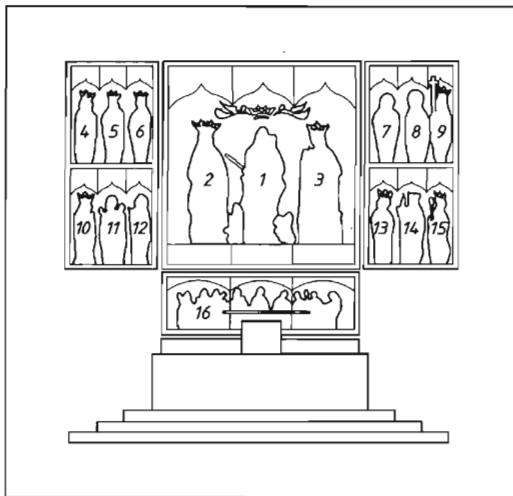
Podczas badań archeologicznych odkryto pozostałości grobowców usytuowanych wewnątrz nawy pierwszej przedromañskiej katedry. Przyjmuje się, iż pochowani w nich byli Mieszko I

i Bolesław Chrobry. Najstarsze zapiski wspominają grobowiec Bolesława Chrobrego, który znajdował się pośrodku nawy kościoła romańskiego, a później gotyckiego. Przykrywała go płyta kamienna nieco wystająca ponad posadzkę. W poł. XIV w. Kazimierz Wielki ufundował pierwszemu królowi okazały grobowiec. Na wierzchniej płycie tumby z piaskowca spoczywała wykuta postać Bolesława odzianego w pancerz i płaszcz królewski, z tarczą herbową z orłem na piersi, nogami wsparta na lwie. W lewej ręce monarcha dzierżył tarczę i miecz, w prawej – jabłko królewskie. Na bocznych ścianach tumby znajdowały się płaskorzeźby 12 apostołów oraz sceny Zwiastowania i Koronacji NMP. Grobowiec ten, kilkakrotnie restaurowany, został całkowicie zniszczony w 1790 r. przez upadającą wieżę katedry.

Nowe miejsce spoczynku znalazły szczątki królewskie w Złotej Kaplicy, wybudowanej w latach 1835 - 41. Od tego czasu kaplica pełni rolę mauzoleum pierwszych Piastów. We wnętrzu po stronie południowej ustawiony jest kamienny, neogotycki sarkofag z napisem: *Tu leżą zwłoki Mieczysława I i Bolesława Chrobrego*. Dwie z pięciu płaskorzeźb na boku tumby, przedstawiające Chrystusa i św. Piotra, pochodzą z grobowca fundowanego przez Kazimierza Wielkiego.

Oprócz sarkofagu w Złotej Kaplicy, w katedrze nie ma innych nagrobków królewskich. W 1982 r. w posadzce na środku nawy głównej umieszczono napis wymieniający pochowanych niegdyś w katedrze władców. Brak wśród nich Przemysła II, ten bowiem – wraz z żoną Rychezą – spoczął w podziemiach kaplicy św. Stanisława, przy wieży południowej. Kaplica ta, nazywana wówczas Królewską, została zniszczona w 1371 r. Nie zachowały się żadne pozostałości królewskiego grobowca. Postać Przemysła II przypomina dziś okazała brązowa płyta nagrobna, wmurowana w ścianę kaplicy w 1995 r.

Ołtarz główny – późnogotycki z 1512 r. – przeniesiony został w 1952 r. do katedry z Góry Śląskiej. Jest to charakterystyczny dla sztuki gotyku ołtarz szafiasty, polityk, z dwiema parami ruchomych skrzydeł i predellą (częścią pomiędzy rzeźbioną nastawą a stołem ołtarzowym czyli mensą), rzeźbiony i malowany.

5. Ołtarz główny

1 - Matka Boska z Dzieciątkiem, 2 - św. Katarzyna, 3 - św. Barbara, 4 - św. Dorota, 5 - św. Agnieszka, 6 - św. Małgorzata, 7 - św. Magdalena, 8 - św. Otylia, 9 - św. Helena, 10 - św. Kunegunda, 11 - św. Anna Samotrzec, 12 - św. Klara, 13 - św. Urszula, 14 - św. Jadwiga, 15 - św. Apollonia, 16 - predella: scena Ostatniej Wieczerzy

W części środkowej znajdują się rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem, św. Barbary i św. Katarzyny. W czterech kwadrantach skrzydeł wewnętrznych umieszczono 12 rzeźb świętych. Tak prezentuje się ołtarz otwarty. Gdy zamkną się skrzydła wewnętrzne, zasłaniając środkową część ołtarza (tak wygląda ołtarz w czasie Wielkiego Postu), zobaczymy osiem kwadrantów z malowanymi scenami Męki Pańskiej. Kiedy zaś zamkną się także skrzydła zewnętrzne (w czasie Adwentu) – oglądać będziemy cztery malowidła świętych: Jana Ewangelisty, Jana Chrzciciela, Hieronima i Krzysztofa. W predelli znajduje się rzeźbiona scena Ostatniej Wieczerzy.

Nad ołtarzem, na wysokości galerii tryforyjnej, znajdują się: późnobarokowy krucyfiks oraz barokowe figury Matki Boskiej i św. Jana. W południowo-wschodnim narożu prezbiterium (po prawej stronie ołtarza) wmurowano piaskowcowy kapitel służki z dekoracją z liści dębowych – jedyną w świątyni widoczną pamiątkę po wczesnogotyckim prezbiterium z poł. XIII w.

Po bokach prezbiterium stoją późnogotyckie stalle z pocz. XVI w. Ambona i chrzcielnica są późnobarokowe, z 1720 r. Nowy ołtarz liturgiczny z 1971 r. ozdobiony jest płaskorzeźbami 12 apostołów dłuta Józefa Stasińskiego. Na ścianach rzeźby świętych.

ŚWIĘTA BARBARA CZY KATARZYNA?

czyli o atrybutach świętych

Jaka to święta? Jaki to święty? Często zadajemy takie pytania stojąc przed obrazem lub rzeźbą. Postać však podobna jest do postaci, twarz do twarzy... Jedynym wyróżnikiem jest najczęściej jakiś charakterystyczny szczegół ubioru lub przedmioty towarzyszące świętemu. Przedmioty takie – często o charakterze symbolicznym, dodawane do wizerunku postaci jako swoiste znaki identyfikacyjne – nazywamy atrybutami. Są one ściśle związane z życiem lub działalnością przedstawianej postaci.

Spójrzmy na ołtarz główny i zobaczmy, jak znajomość atrybutów ułatwi nam rozpoznawanie imion świętych. W środku ołtarza, po lewej stronie Matki Boskiej znajduje się rzeźba św. Katarzyny. Katarzyna Aleksandryjska, żyjąca na przełomie III i IV w. n.e., była według legendy córką króla (stąd korona na jej głowie), osobą piękną i wykształconą (stąd księga). Zginęła ścięta mieczem, gdy odmówiła złożenia ofiary pogańskim bożkom (stąd miecz). Po drugiej stronie stoi rzeźba św. Barbary. Ta – żyjąca mniej więcej w tym samym czasie co św. Katarzyna – była córką bogatego poganina. Według legendy ojciec uwięził ją w wieży za sprzyjanie chrześcijanom. W więzieniu przyjęła chrzest, za co została ścięta. Rozpoznajemy ją po kielichu (tradycja mówi, że przed straceniem anioł przyniósł jej do celi Komunię Świętą) oraz modelu wieży, w której była więziona.

Nie sposób tu zanalizować wszystkie prezentowane na ołtarzu postacie, zajęłoby to zbyt dużo miejsca. Zwróćmy więc uwagę na osoby z charakterystycznymi atrybutami:

- św. Agnieszka (kwatery lewa górna) przedstawiona jest z barankiem, symbolem czystości i niewinności. Atrybut ten przypomina, że Agnieszka poniosła śmierć w wieku 12 lat (działo się to na pocz. IV w. n.e.). Na głowie ma dwie korony, dziewictwa i męczeństwa,

- św. Helena (kwatery prawa górna) trzyma w rękach ciężki krzyż. Żyła na przełomie III i IV w. n.e., była matką cesarza Konstantyna Wielkiego. Przyjęła chrześcijaństwo; wg tradycji odnalazła krzyż, na którym skonał Chrystus,

- św. Urszula (kwatery prawa dolna) przedstawiona jest z łodzią i strzałą. Żyła w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. W towarzystwie 11 dziewic wyruszyła na pielgrzymkę do Rzymu. W drodze powrotnej – kiedy płynęła Renem – została zatrzymana przez Hunów i po odmowie poślubienia ich wodza zginęła wraz z towarzyszkami przeszyta strzałami,

- św. Jadwiga (obok św. Urszuli) była żoną Henryka Brodatego i matką Henryka Pobożnego. Zmarła w 1243 r. Ufundowała kilka klasztorów, w jednym z nich (w Trzebnicy) spędziła jako wdowa ostatnie lata swego życia. Przedstawiona jest w habicie cysterskim, w ręku trzyma model klasztoru trzebnickiego.

Nawy boczne, ambity, kaplice. Kaplice boczne powstały w końcu XIV i w 1 poł. XV w., później były wielokrotnie przebudowywane. W 1945 r. ucierpiały stosunkowo nieznacznie. Jest ich 12. Opisano je kolejno – zgodnie z ruchem wskazówek zegara – poczynając od najbardziej na zachód usytuowanej kaplicy w nawie północnej.

Kaplica św. Marcina. W neoklasycystycznym ołtarzu z pocz. XX w. znajduje się obraz malarza poznańskiego Krzysztofa Boguszewskiego z 1628 r., przedstawiający legendę o św. Marcinie. Na płótnie w złocistej zbroi pokazany jest król Zygmunt III, postać zaś świętego na koniu nosi rysy królewicza Władysława IV. Wczesnobarokowy nagrobek biskupa Wawrzyńca Goślickiego (zm. 1607 r.)

wykonany jest z czerwonego i czarnego marmuru oraz piaskowca. Naprzeciwko wejścia znajduje się późnogotycka, spizowa płyta nagrobna biskupa Uriela Górki (zm. 1498 r.).

W katedrze poznańskiej znajduje się cenny zespół pięciu późnogotyckich i renesansowych płyt spizowych (brązowych), wykonanych w większości w norymberskim warsztacie odlewniczym Vischerów. Płyty, wywiezione w czasie okupacji do Niemiec, wróciły do katedry w 1990 r., odnalezione w magazynach leningradzkiego Ermitażu i zwrócone Polsce przez władze radzieckie.

Kaplica św. Józefa. Zachowały się w niej oryginalne późnogotyckie sklepienia gwiaździste. Pomnik z białego marmuru upamiętniający kapłanów zamordowanych i zamęczonych przez hitlerowców w latach II wojny światowej, wykonał w 1964 r. Kazimierz Bieńkowski. Nagrobek kardynała Mieczysława Ledóchowskiego (zm. 1902 r. w Rzymie), więzionego przez dwa lata za rządów kanclerza Bismarcka w więzieniu w Ostrowie Wielkopolskim, wykonał w 1903 r. Władysław Marcinkowski (w części architektonicznej według projektu Stefana Ballenstaedta). W neoklasycystycznym ołtarzu z 1905 r. ustawiona jest marmurowa rzeźba św. Józefa z Dzieciątkiem.

W dwóch filarach rozdzielających nawy, naprzeciw kaplicy św. Józefa, znajdują się – użyte tu wtórnie – bloki z piaskowca pochodzące ze świątyni romańskiej.

Kaplica św. Cecylii. We wczesnobarokowym ołtarzu znajduje się włoski obraz św. Cecylii (XVII w.) ofiarowany do katedry przez Edwarda Raczyńskiego. Wczesnobarokowy nagrobek Zygmunta Raczyńskiego (zm. 1677 r.) oraz jego zięcia Jana Wąglikowskiego (zm. 1652 r.) z klęczącymi postaciami zmarłych. Ołtarz i nagrobek przeniesione zostały do katedry w 1842 r. z kościoła Bernardynów w Bydgoszcy. Pod oknem renesansowa płyta z czerwonego marmuru biskupa Sebastiana Branickiego (zm. 1544 r.).

Kaplica św. Franciszka Ksawerego. W późnobarokowym ołtarzu umieszczono renesansowy obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, malowany na pocz. XVI w. we Włoszech. Późnorenesansowy nagrobek biskupa Łukasza Kościeleckiego (zm. 1597 r.) z piaskowca i alabastru. Pomnik kardynała prymasa Augusta Hłonda

(zm. 1948 r.) odlany z brązu w 1962 r. według projektu Józefa Stasińskiego.

W miejscu, gdzie nawa boczna łączy się z obejściem prezbiterium, z lewej strony znajduje się wykonany z piaskowca renesansowy nagrobek Wawrzyńca Kierskiego (zm. 1595 r.). Z prawej zaś – późnogotycka spiżowa płyta Łukasza Górki (zm. 1475 r.) wykonana w 1496 r. przez Piotra Vischera w Norymberdze.

Kaplica Świętego Krzyża (zwana też kaplicą Górków). Utworzono ją w 1481 r. łącząc dwie mniejsze. Prowadzące do niej arkady zamknięte są wczesnobarokowymi kratami gdańskimi z 1 poł. XVII w. W barokowym ołtarzu wisi późnogotycki krucyfiks przeniesiony tu w 1652 r. z Bramy Wrocławskiej; wokół niego liczne stare srebrne wrota i plakiety. Pod oknami wczesnobarokowe epitafia z końca XVII w.: biskupa Wojciecha Tolibowskiego (zm. 1663 r.) i jego bratanka, kanonika Ludwika Tolibowskiego (zm. 1679 r.) oraz barokowe epitafium znakomitego prawnika, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, a potem rektora poznańskiej Akademii Lubrańskiego – Mikołaja Zalaszwskiego (zm. 1703 r.) z rzeźbionym w alabastrze popiersiem uczonego. Polichromię kaplicy wykonał w 1955 r. techniką sgraffito Jerzy Hoppen.

Całą zachodnią ścianę kaplicy wypełnia renesansowy nagrobek rodziny Górków, uchodzący za najlepsze dzieło rzeźby renesansowej w Wielkopolsce. Wykonany został z czerwonego marmuru i białego wapienia w 1574 r. w Krakowie przez pochodzącego z Lombardii Hieronima Canavesiego, jednego z najwybitniejszych rzeźbiarzy renesansu w Polsce. W piętrowej części środkowej znajdują się płyty z płaskorzeźbionymi postaciami Andrzeja Górki, kasztelana poznańskiego, starosty generalnego Wielkopolski (zm. 1551 r.) oraz jego żony Barbary z Kurozwęk (zm. 1545 r.). Poniżej płaskorzeźba z klęczącymi postaciami sześciorga ich dzieci. W bocznych niszach stoją rzeźby: z lewej – biskupa Łukasza Górki (zm. 1542 r.), z prawej – biskupa Uriela Górki (zm. 1498 r.).

Po zewnętrznej stronie obejścia znajdują się dwie zakrystie, prałacka i wikariuszowska. Przed wejściem do pierwszej z nich znajduje się renesansowy nagrobek kanonika Michała Sławiń-

skiego (zm. 1605 r.), nad drzwiami zaś – zbiór kilkunastu portretów trumiennych.

Portrety trumienne o charakterystycznym kształcie sześć- lub ośmiobocznym (rzadziej owalnym) przeznaczone były do umieszczenia w wezłowie trumny podczas uroczystości pogrzebowych. Później wieszano je zwykle na ścianie krypty grobowej lub kościoła. Portrety takie malowano w XVII i XVIII stuleciu przede wszystkim na ziemiach polskich.

Obok drzwi do zakrystii wikariuszowskiej usytuowany jest renesansowy nagrobek biskupa Benedykta Izdbieńskiego (zm. 1553 r.), dłuta najlepszego rzeźbiarza polskiego renesansu – Jana Michałowicza z Urzędowa. Nagrobek wykonany jest z piaskowca, tylko leżąca w półkolistej wnęce postać zmarłego rzeźbiona jest w czerwonym marmurze. Po przeciwnej stronie ambitu kolejna brązowa płyta z warsztatu Vischerów – biskupa Andrzeja z Bnina (zm. 1479 r.). Dalej – wczesnobarokowy nagrobek biskupa Adama Nowodworskiego (zm. 1634 r.), wykonany z białego, czerwonego i czarnego marmuru oraz stiuku.

Złota Kaplica. Wzniesiona w latach 1835-41, z wykorzystaniem starszych murów, jako mauzoleum Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Projektantem kaplicy i jej wystroju był Franciszek Maria Lanci.

Ośmioboczna kaplica, kryta kopułą, ma bogaty wystrój wnętrza wzorowany na stylu bizantyjskim. Na lewo od wejścia, w niszy, stoją posągi Mieszka I i Bolesława Chrobrego (rysy twarzy tego drugiego przypominają księcia Józefa Poniatowskiego), odlane z brązu według projektu Christiana Raucha. Ponad nimi obraz Januarego Suchodolskiego *Mieczysław I kruszy bałwany* (1837 r.).

Po przeciwnej stronie kaplicy znajduje się neogotycki sarkofag pierwszych Piastów, wykonany i ofiarowany przez Oskara Sosnowskiego, który zrealizował projekt F.M. Lanciego. Dwie pierwsze od lewej strony postacie pod arkadkami – przedstawiające św. Piotra i Chrystusa Króla – pochodzą ze średniowiecznego grobowca Bolesława Chrobrego, fundowanego przez Kazimierza Wielkiego. Nad grobowcem obraz Edwarda Brzozowskiego *Bolesław Chrobry i Otton III u grobu św. Wojciecha* (1840 r.).

W ołtarzu obraz mozaikowy Matki Boskiej Wniebowziętej

według Tycjana, wykonany przez Liboria Salandriego z Wenecji, ufundowany przez Konstancję z Potockich Raczyńską. Ten sam włoski artysta wykonał również mozaikową posadzkę. Na złożonej kopulce znajdują się wizerunki dwudziestu polskich świętych i błogosławionych.

Kaplica Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Stanisława Kostki. Nakryta jest dwoma kopułkami ozdobionymi współczesną polichromią projektu Łucji i Józefa Ożminów (1962 r.). W klasycystycznym ołtarzu znajduje się obraz Matki Boskiej Częstochowskiej (1962 r.) pędzla Leonarda Torwirta. Na filarze późnogotycka rzeźba św. Jakuba Starszego. Pod oknami dwa nagrobki, renesansowy Wawrzyńca Powodowskiego (zm. 1543 r.), jego żony i synów, wykonany z piaskowca, oraz manierystyczny kanonika Jakuba Prądzewskiego (zm. 1600 r.) z płaskorzeźbioną w piaskowcu leżącą postacią zmarłego. Między oknami barokowe epitafium biskupa Karola Ponińskiego (zm. 1727 r.). Posąg anioła i tondo z portretem na neoklasycystycznym nagrobku kanonika Jana Koźmiana (zm. 1877 r.) wykonał Oskar Sosnowski.

Kaplica Serca Jezusowego. Jest to dawny kapitułarz (pomieszczenie, w którym zbierała się kapituła, czyli kolegium kanoników katedralnych), adaptowany na kaplicę w latach 1904-06 według projektu Rogera Sławskiego. W neorenesansowym ołtarzu z 1906 r. znajduje się obraz Piotra Stachiewicza *Pielgrzym u stóp Chrystusa* (1905 r.), po bokach – dwa duże wazony z chińskiej porcelany (XIX w.). Nagrobek arcybiskupa Floriana Stablewskiego (zm. 1906 r.) z białego i szarego marmuru wykonał Władysław Marcinkowski, marmurową płytę arcybiskupa Walentego Dymka (zm. 1956 r.) – Czesław Woźniak. Żyrandol z barwionego szkła (Wenecja, pocz. XX w.). W odrzwiach ozdobne, neorenesansowe drzwi spiżowe (1905 r.).

Obok wejścia do kaplicy, na ścianie obejścia, znajduje się wczesnogotycka płyta nagrobna z piaskowca Teodoryka Pradela (zm. 1383 r.), znaleziona w tym miejscu pod posadzką w 1954 r.

Kaplica Matki Boskiej i świętych Aniołów. Utworzono ją w latach 1652-66 na miejscu dwóch mniejszych kaplic. We wczesnobarokowym ołtarzu znajduje się obraz Krzysztofa Boguszewskiego *Niebieskie Jeruzalem* z ok. 1628 r. W kaplicy za-

chowały się wczesnobarokowe epitafia biskupa Andrzeja Szoldrskiego (zm. 1650 r.) z czarnego marmuru i alabastru oraz kanonika Zygmunta Cieleckiego (zm. 1652 r.) z czarnego i brunatnego marmuru oraz alabastru.

W podłęczach arkad odsłonięto w 1949 r. cenną polichromię: w arkadzie wschodniej – renesansową z poł. XVI w. o motywach roślinnych, w arkadzie zachodniej – manierystyczną z 1616 r. z postaciami apostołów. W obu arkadach barokowe kraty z lat 1664-66.

Na filarze naprzeciwko kaplicy zachował się fragment późnogotyckiej polichromii z pocz. XVI w. z wizerunkiem św. Anny Samotrzeć. Na następnym filarze znajduje się spiżowa płyta nagrobna kanonika Andrzeja Grodzickiego (zm. 1550 r.) oraz – od strony zachodniej – napis upamiętniający pobyt Jana Pawła II w 1983 r.

Kaplica Świętej Trójcy. Późnobarokowy ołtarz pochodzi z 1786 r., przy nim gotycka chrzcielnica z trybowanej blachy miedzianej z XV w. Renesansowy nagrobek biskupa Adama Konarskiego (zm. 1574 r.) wykonany przez znanego rzeźbiarza krakowskiego Hieronima Canavesiego z piaskowca i czerwonego marmuru, z leżącą postacią zmarłego. Pod oknem epitafium arcybiskupa Antoniego Baraniaka (zm. 1977 r.), dzieło Eugeniusza Olechowskiego.

Kaplica św. Jana Kantego. W klasycystycznym ołtarzu umieszczony jest obraz Jana Gładysza przedstawiający św. Jana Kantego w stroju profesora Akademii Krakowskiej (koniec XVIII w.). Pod oknem renesansowa płyta nagrobna z czerwonego marmuru biskupa Jana Lubrańskiego (zm. 1520 r.), twórcy pierwszej poznańskiej akademii. Pomnik nagrobny biskupa Marcina Dunina (zm. 1842 r.) wykonany przez Andrzeja Friedericha.

Obok wejścia do kruchty znajduje się wczesnorenesansowa płyta spiżowa kanonika Bernarda Lubrańskiego (zm. 1499 r.), dzieło Piotra Vischera Starszego z Norymbergii, dalej – epitafium arcybiskupa Juliusza Dindera (zm. 1890 r.) dłuta Władysława Marcinkowskiego. W kruchcie późnogotycka grupa pasyjna z pocz. XVI w.

Kaplica św. Stanisława biskupa. Zwana jest też kaplicą

Królewską, gdyż w niej pochowani zostali król Przemysław II i jego żona Rycheza. W ołtarzu obraz przedstawiający Adorację Matki Boskiej z Dzieciątkiem przez św. Jana Chrzciciela i św. Stanisława biskupa – kopia obrazu Palmy Młodsze, wykonana na pocz. XIX w. przez Marcellego Bacciarellego. Pod oknem epitafium arcybiskupa Leona Przyłuskiego (zm. 1865 r.) wykonane z białego marmuru przez Oskara Sosnowskiego. Znajdujący się tu niegdyś grobowiec królewski zniszczony został w 1371 r., kiedy na kaplicę runął strącony piorunem hełm wieży południowej. W 1995 r. – w 700 rocznicę koronacji – wmurowano w zachodnią ścianę kaplicy okazałą brązową płytę nagrobną Przemysła II, zaprojektowaną przez Mariana Koniecznego.

Na zachód od katedry znajduje się:

KOŚCIÓŁ NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY

Późnogotycka świątynia została wzniesiona w latach 1431-44, według tradycji w miejscu, gdzie w X w. stanął pierwszy kościół grodowy fundowany przez żonę Mieszka I – Dąbrówkę.

Zachodni szczyt zakończony sygnaturką zdobią białe tynkowane ostrołukowe blendy oraz sterczyny zakończone kwiatonami. Przypory – wciągnięte do wnętrza – na zewnątrz widoczne są jako smukłe lizeny obramowane profilowanymi i glazurowanymi cegłami. Z glazurowanych cegieł wykonano również ostrołukowy portal wiodący do wnętrza świątyni. Halowe, trójnawowe wnętrze z obejściem nakryte jest w części nawowej gotyckim sklepieniem gwiaździstym, w przęśle prezbiterialnym i obejściu – sklepieniem żaglastym na gurtach z 1727 r. Polichromię wnętrza, projekty witraży oraz ołtarz w formie malowanego gotyckiego poliptyku wykonał w latach 1954-56 Wacław Taranczewski.

Przed kościołem **figura Matki Boskiej Niepokalanej** z 1886 r. na wysokiej kolumnie. Obok:

PSAŁTERIA

Późnogotycki budynek mieszkalny wzniesiony w 1518 r. przez biskupa Jana Lubrańskiego dla 12 kapłanów-psałterzystów, zobowiązanych do śpiewania psalmów w katedrze. Wybudowany na planie prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym. W jego

północnej elewacji znajduje się ostrołukowy portal, a nieco wyżej – trzy kamienne płyty z herbem Godziemba biskupa Lubrańskiego (czwartą podobną płytę umieszczono na elewacji południowej). Zachował się południowy szczyt ozdobiony sterczynami i blendami zamkniętymi łukami w kształcie „oślego grzbietu”.

Z placu przed katedrą wychodzimy ul. Jana Lubrańskiego. Po prawej stronie mijamy **pomnik ks. Zygmunta Masłowskiego**, zamordowanego w tym miejscu przez bandytów zimą 1933 r. Nieco dalej – u wylotu ul. Ks. Ignacego Posadzego – znajduje się gmach, w którym mieściła się niegdyś:

AKADEMIA LUBRAŃSKIEGO

Czteroskrzydłowy budynek z niewielkim dziedzińcem pośrodku został wybudowany w latach 1518-30. Wielokrotnie był restaurowany. Gruntowna przebudowa gmachu w latach 1924-25 ukształtowała jego dzisiejszy wygląd. Z tego czasu pochodzi m.in. arkadowe wykończenie dziedzińca. W latach 1974-79 usunięto tynki odsłaniając gotyckie mury fasady. Przy wejściu dwie płyty z piaskowca z herbem Godziemba biskupa Lubrańskiego.

Akademię ufundował biskup poznański Jan Lubrański, który również – wraz z królem Zygmuntem Starym – zapewnił fundusze na jej działalność. W czasie gdy uniwersytet krakowski był jeszcze typowo średniowieczną uczelnią, przedsięwzięcie to było pierwszą w Polsce próbą stworzenia ośrodka studiów humanistycznych. Akademia Lubrańskiego nie miała jednak prawa nadawania stopni akademickich. Przeżywała w swych dziejach wzloty i upadki. Wśród absolwentów szkoły byli m.in.: znany później lekarz Józef Struś, poeta Klemens Janicki, wojewoda poznański, poeta Krzysztof Opaliński oraz profesor uniwersytetów w Krakowie i Wilnie – matematyk i astronom – Jan Śniadecki. Akademia Lubrańskiego przestała istnieć w 1780 r., kiedy to po jej połączeniu z Akademią Wielkopolską (dawnym kolegium jezuickim) utworzono Szkołę Wydziałową Poznańską. Obecnie w gmachu mieści się Archiwum Archidiecezjalne.

Nieco dalej położone jest **Seminarium Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej**, kształcące kleryków do służby duszpasterskiej za granicą, m.in. wśród Polonii. Zgromadzenie powstało w 1932 r. z inicjatywy ks. kardynała Augusta Hlonda. Jego pierwszym przełożonym był ks. Ignacy Posadzy.

Obecny kształt – o nowoczesnej, a przy tym dostosowanej do otoczenia architekturze – zawdzięcza gmach gruntownej przebudowie dokonanej w latach 1978-82. Na dziedzińcu seminarium odsłonięto w 1981 r. **pomnik kardynała Augusta Hlonda** projektu Jerzego Sobocińskiego.

Na narożniku ulic Lubrańskiego i Posadzego znajduje się:

MUZEUM ARCHIDIECEZJALNE

Czynne jest od poniedziałku do soboty, w godzinach 9.00-15.00; nieczynne w niedziele i dni świąteczne. Czas zwiedzania 30 min-1 godz.

Muzeum mieści się w dawnym wikariacie z poł. XIX w. Powstało z inicjatywy arcybiskupa Floriana Stablewskiego w ostatnich latach ubiegłego stulecia. W latach 1924-29 zbiory muzealne były wystawione w dawnym zamku cesarskim przy ul. Św. Marcin. Od 1964 r. udostępnione były na parterze budynku Akademii Lubrańskiego. Obecna ekspozycja otwarta została w 1991 r.

Pierwotnie muzeum gromadziło tylko przedmioty sztuki sakralnej. Później jednak – głównie za sprawą licznych ofiarodawców – profil zbiorów uległ znacznemu rozszerzeniu. Dziś ekspozycja ma bardzo zróżnicowany charakter. W jednej z sal prezentowana jest kolekcja rysunków i akwarel Leona Wyczółkowskiego, w innej zgromadzono poślaczane przedmioty kultu religijnego (m.in. monstrancje, kielichy, pateny itp.) z wielkopolskich kościołów. Ciekawy jest zbiór dawnych tkanin kościelnych (m.in. ornaty, stuły) i świeckich (m.in. szlacheckie pasy kontuszowe z XVII i XVIII w.). Interesująco prezentuje się kolekcja malarstwa i rzeźby religijnej. Oprócz dzieł artystów polskich znajdują się w niej m.in. obrazy mistrzów włoskich, niemieckich i hiszpańskich. Zobaczyć można tu siedemnastowieczne płótno *Oplakiwanie* Antoniego van Dycka – jedyne bodaj w zbiorach polskich dzieło tego flamandzkiego malarza. Zainteresowanie wzbudza zbiór portretów postaci historycznych, m.in. dostojników kościelnych i państwowych. Prezentowana na poddaszu galeria sztuki gotyckiej pozwala porównać wielkopolską plastykę gotycką z dziełami zachodnioeuropejskimi, pochodzącymi głównie z Belgii i Frankonii.

Poznań. Katedra

MIESZYSŁAW I

BOLESŁAW I
CHROBRY

Poznań. Katedra – pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego

Poznań. Katedra – widok od strony wschodniej

Poznań. Kościół św. Jana Jerozolimskiego

Uzarszewo. Pałac

Moraczewo. Punkt Etnograficzny

Wielkopolski Park Etnograficzny

Wielkopolski Park Etnograficzny – dwór ze Studzieńca

Wielkopolski Park Etnograficzny – wiatraki

Dziekanowice. Mały Skansen

Ostrów Lednicki

Ostrów Lednicki – ruiny kaplicy i pałacu

Helmy oraz brązowe misy wyłowione z jez. Lednica (Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy)

Trasa zwiedzania prowadzi dalej ul. ks. Ignacego Posadzego. Po lewej stronie mijamy dwa niewielkie **dawne wikariaty** (domy nr 5 i 7), wybudowane w 2 poł. XVIII w. Na ścianie domu nr 6 znajduje się tablica poświęcona mieszkającemu tam niegdyś ks. Wacławowi Gieburowskiemu (1877-1943), który w latach 1916-39 prowadził – słynący z wysokiego poziomu artystycznego – Chór Katedralny. Po gruntownej restauracji w latach 1956-59, ładnie prezentuje się kolejna kanonia (dom nr 7), o konstrukcji szkieletowej, przykryta łamanym dachem gontowym. Jest to jedyny już w Poznaniu budynek mieszkalny kryty gontami.

Po dojściu do ul. Dziekańskiej skręcamy nią w prawo. Przy narożniku zachował się **przyczółek dawnej śluzy tumskiej**, wzniesionej w latach 1833-39. Przez istniejącą do dziś bramę prowadził wjazd na most wiodący na Śródkę. Śluzę rozebrano ok. 1920 r. Obok zachował się fragment muru kurtynowego nad Cybiną.

Wychodzimy na plac przez pałacem arcybiskupim. Zachowały się tu fragmenty torów tramwajowych.

Linie tramwaju konnego z dworca kolejowego na Ostrów Tumski uruchomiono we wrześniu 1880 r. W 1898 r. linię zelektryfikowano, a w 1905 r. – po wybudowaniu mniej więcej na osi katedry nowego mostu nad Cybiną – przedłużono do Rynku Śródeckiego. W czasie okupacji hitlerowskiej tramwaj ponownie jeździł tylko na Ostrów Tumski; końcówka linii znajdowała się wówczas właśnie na ul. Dziekańskiej. Linię zlikwidowano po II wojnie światowej.

PAŁAC ARCYBISKUPI

Trójskrzydłowy budynek, o zróżnicowanej architekturze, stoi po południowej stronie katedry. W jego skrzydle północnym – wzniesionym na reliktach murów z XV i XVI w. – znajduje się klasycystyczna brama przejazdowa z końca XVIII w. Najmłodsze skrzydło wschodnie powstało na pocz. naszego stulecia. Główną częścią pałacu – a jednocześnie rezydencją arcybiskupią – jest późno-klasycystyczne skrzydło zachodnie, które swój obecny kształt architektoniczny zawdzięcza przebudowie dokonanej w latach 1853-54 według projektu Juliusza Salkowskiego. Pod portykiem, po obu stronach wejścia do budynku, znajdują się marmurowe rzeźby św. Piotra i św. Pawła, wykonane w latach 1864-65 przez Oskara Sosnowskiego.

Przed pałacem stoi późnobarokowa **figura św. Jana Nepomucena** z ok. 1730 r., przeniesiona tu w 1957 r. z Kobylegopola. Po przeciwnej stronie skweru wznosi się **budynek Kurii Metropolitalnej** z 1834 r. Jeszcze dalej na zachód, równolegle do budynku Kurii, położone jest **dawne probostwo katedralne**. Gmach wybudowany w 1792 r. na starych fundamentach ma charakter barokowo-klasycystyczny. W tympanonie ryzalitu zdobiącego zachodnią fasadę budynku znajduje się popiersie Jana Kochanowskiego. W północną elewację wmurowano w 1976 r. dwie płyty z napisami dotyczącymi dziejów budynku. Jedna z nich, późnorenesansowa z piaskowca, wykonana została w 1598 r.

Przed dawnym probostwem wznosi się **pomnik Jana Kochanowskiego**, który w latach 1564-74 był tytularnym proboszczem poznańskiej katedry. Pomnik poety odsłonięto w 1885 r. Pierwotnie stał on na placu katedralnym w pobliżu kościoła Najświętszej Maryi Panny, na obecną miejsce przeniesiono go w 1927 r. W czasie okupacji pomnik został zniszczony. Obecny obelisk, wykonany przez Jerzego Sobocińskiego, ustawiono w 1984 r.

Obok znajdują się dwie **dawne kanonie**. Dom nr 5a, kryty czterospadowym dachem łamanym, został wzniesiony w poł. XVIII w. Dom nr 6 to dawna kanonia „Fundu Godziemba”, wybudowana na pocz. XVI w. na murze otaczającym wówczas Ostrów Tumski.

Trasa zwiedzania kończy się u zbiegu ulic Panny Marii i Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Po południowej stronie drugiej z nich usytuowane są **zabudowania Metropolitalnego Seminarium Duchownego**. Znajduje się tam m.in. neogotycka kaplica Zwiastowania Najświętszej Marii Panny, wzniesiona w latach 1894-96 według projektu Ottona Hirta. W seminaryjnym ogrodzie stoi rzeźba Chrystusa ze św. Piotrem otrzymującym klucze, wykonana z piaskowca przez Władysława Marcinkowskiego w 1893 r. Do końca II wojny światowej stała ona w ołtarzu głównym poznańskiej katedry.

B

Poznań – Pobiedziska – – Ostrów Lednicki – Gniezno

Przebieg trasy przedstawia rys. 6; jej długość wynosi 56 km. Początek: rondo Śródka w Poznaniu, koniec: parking przed Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (ul. Kostrzewskiego 1). Czas przejazdu ok. 1 godz.; czas zwiedzania najważniejszych obiektów: Muzeum Środowiska Przyrodniczego i Łowiectwa w Uzarzewie – ok. 1godz., Wielkopolski Park Etnograficzny nad jez. Lednica – ok. 1-2 godz., Mały Skansen w Dziekanowicach – ok. 30 min. - 1 godz., Ostrów Lednicki – ok. 1 godz.

0 km POZNAŃ – rondo ŚRÓDKA

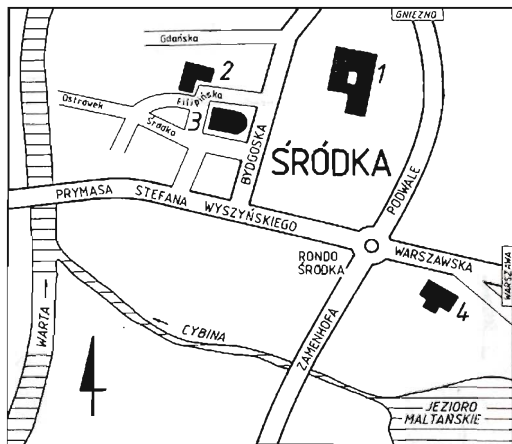
Rondo na Śródce, z dwoma podziemnymi przejściami, zostało wybudowane w 1974 r., w ramach gruntownej modernizacji trasy wylotowej z Poznania w kierunku Warszawy.

6. Przebieg trasy B

Śródka – dzielnica Poznania położona na prawym brzegu Warty; od leżącego na zachód od niej Ostrowa Tumskiego oddziela ją odnoga Warty. Osada targowa – przy przeprawie przez rzekę – istniała tu co najmniej od XII w. W każdą środę (stąd nazwa) odbywały się w niej targi. W 1 poł. XIII w. Śródka miała już miejski charakter, od końca tego stulecia osada była własnością biskupów poznańskich. W granice Poznania włączono ją w końcu XVIII w.

Przy dawnym rynku wznosi się gotycki **kościół św. Małgorzaty** z 2 poł. XIV w.; kaplicę św. Barbary i wieżę dobudowano w ciągu XV w., a barokową kaplicę św. Filipa w 1652 r. Świątynia ma barokowe wyposażenie wnętrza z XVIII w. Obok późnobarokowy, **dawny dom kongregacji filipinów** z lat 1746-77 (skrzydło północne – dostosowane architektonicznie – dostawiono w 1900 r.). Na wzgórzu barokowy **kościół św. Kazimierza** z 2 poł. XVII w. i dawny klasztor reformatów z końca XVII w. Dziś świątynia jest użytkowana przez kościół polskokatolicki, a w klasztorze mieści się Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Głuchych.

7. Poznań – okolice ronda Śródka

- 1 - kościół św. Kazimierza i dawny klasztor reformatów, 2 - dawny dom kongregacji filipinów.
3 - kościół św. Małgorzaty, 4 - kościół św. Jana Jerozolimskiego

Opodal ronda znajduje się kościół św. Jana Jerozolimskiego za Murami, nieco dalej widać taflę Jez. Maltańskiego. Dzielnica wokół kościoła od dawna nazywana jest Komandorią; klin zieleni – którego osią jest wspomniane jezioro – to Malta. Obie nazwy mają ciekawą historię, związaną z istniejącą tu niegdyś komandorią zakonu kawalerów maltańskich.

RYCERZE BIAŁEGO KRZYŻA

czyli kawalerowie maltańscy

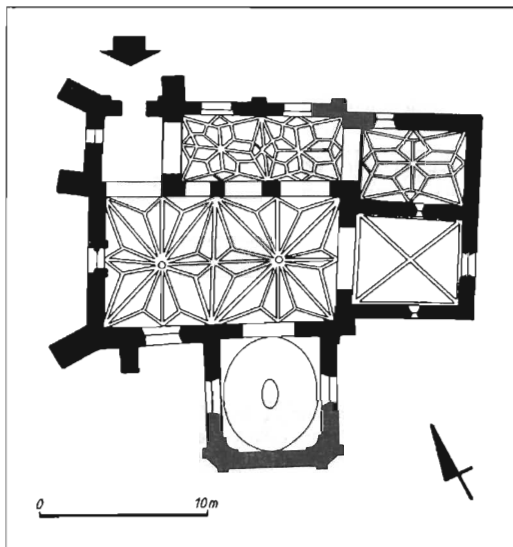
Jan Długosz, piętnastowieczny historyk, wspomina, że w 1170 r. istniał na wschód od Śródky przytułek dla wędrowców (hospicjum), założony przy wzniesionym tu wcześniej kościele św. Michała. W 1187 r. kościół wraz z hospicjum został przekazany przez Mieszka Starego joannitom.

Był to zakon rycerski założony ok. 1130 r. w Jerozolimie. Wyłonił się z bractwa powstałego w XI w. przy tamtejszym kościele i szpitalu św. Jana Chrzciela. Od łacińskiego imienia Joannis Baptistae (Jan Chrzciel) pochodzi nazwa zakonu. Celem jego działalności była przede wszystkim opieka nad pielgrzymami przybywającymi do Grobu Pańskiego. Strojem rycerzy był czarny płaszcz z białym krzyżem po lewej stronie (członkowie innych średniowiecznych zakonów nosili odmienne ubiory: krzyżacy – białe płaszcze z czarnym krzyżem, templariusze – białe płaszcze z krzyżem czerwonym). Po upadku Królestwa Jerozolimskiego główną siedzibą joannitów stała się wyspa Rodos, a od 1530 r. do pocz. XIX w. inna śródziemnomorska wyspa – Malta. W tym czasie ugruntowała się obecna nazwa zakonu. Od 1834 r. siedzibą zakonu jest Rzym.

8. Krzyż maltański

Na ziemiach polskich pierwsze komandorie joannitów powstały w poł. XII w. na Śląsku. Komandoria poznańska była pierwszą w Wielkopolsce. Także i tutaj jej głównym zadaniem była opieka nad chorymi i ubogimi. Komandoria istniała w Poznaniu do 1832 r. Wówczas – po śmierci ostatniego komandora Andrzeja Marcina Miaskowskiego – skasował ją rząd pruski, konfiskując jednocześnie wszystkie jej majątki.

9. Kościół św. Jana Jerozolimskiego – rzut poziomy

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA JEROZOLIMSKIEGO ZA MURAMI

Wzniesiony został na przełomie XII i XIII w. Był budynkiem romańskim, składającym się z prostokątnej nawy oraz węższego, również prostokątnego, i niższego prezbiterium. Jest bodajże pierwszym w Polsce kościołem wzniesionym z cegieł. Przy wyborze materiału joannici wzorowali się zapewne na swej macierzystej świątyni w Jerozolimie. Na przełomie XV i XVI w. kościół przebudowano w stylu gotyckim, z tego czasu pochodzi nawa boczna i zachowana dziś tylko częściowo wieża. W 1736 r. dobudowano od południa barokową kaplicę Świętego Krzyża. Wówczas też zapewne obie nawy nakryto wspólnym dachem.

Najstarsze – romańskie i gotyckie – mury nie są dziś otynkowane. W fasadzie zachodniej znajduje się portal z romańskimi elementami kamiennymi, użytymi tu wtórnie. Prawa kolumnienka została zrekonstruowana w 1948 r., nad nią romańska głowica kostkowa ozdobiona dekoracją roślinną. Wysoko nad portalem okrągłe romańskie okienko, przekształcone później prymitywnie w rozetę. Podobne okienko znajduje się też we wschodniej fasadzie.

Wnętrza naw są przykryte gotyckimi sklepieniami gwiaździstymi z przełomu XV i XVI w. (przedtem nawy kryte były stropami). Polichromię wnętrza wykonał w 1948 r. Stanisław Teisseyre, on również zaprojektował witraż w prezbiterium. Ołtarzem głównym jest malowany tryptyk gotycki z pocz. XVI stulecia. W środkowym polu znajdują się wizerunki Matki Boskiej z Dzieciątkiem, św. Jana Chrzciciela (z symbolicznym Barankiem Bożym) i św. Stanisława Biskupa (w sakrze biskupiej i z pastorałem). Cennym zabytkiem jest też bogato rzeźbiona chrzcielnica gotycka wykonana w 1522 r. z piaskowca.

Wybudowana z fundacji komandora Michała Dąbrowskiego barokowa kaplica Świętego Krzyża przykryta jest kopułą. W ołtarzu znajduje się drewniany krucyfiks z poł. XVII w.

Ciekawe są jego dzieje. Mniej więcej od poł. XVII w. krucyfiks przytwierdzony był do przydrożnego krzyża, który stał niedaleko kościoła św. Jana Jerozolimskiego, przy trakcie z Poznania do Swarzędza. Wieczorem 18 czerwca 1725 r. nadciągnęła nad miasto gwałtowna burza, która wyrządziła wiele szkód: przewróciła się wówczas wieża ratuszowa, legły wieże katedry, zniszczony został i wspomniany krzyż. Krucyfiks przeniesiono na probostwo. 14 października 1729 r. – zapisano to dokładnie – zauważono pojawiające się na rzeźbie ciała Chrystusa krwawe krople, wypływające m.in. spod cierniowej korony i z ran na dłoniach. Krople krwi obserwowano wielokrotnie. Nic więc dziwnego, iż krzyż umieszczono w ołtarzu wybudowanej w 1736 r. kaplicy. Krucyfiks – do dziś uważany za cudowny – otoczony jest szczególną adoracją wiernych.

Jezioro Maltańskie zostało utworzone w 1952 r. po spiętrzeniu wód rzeki Cybiny. Jaz piętrzący położony jest niedaleko kościoła św. Jana Jerozolimskiego. Zbiornik ma 70 ha powierzchni, jego długość wynosi 2100 m, przeciętna zaś głębokość – 3,5 m. Znajduje się na nim nowoczesny tor regatowy, oddany do użytku

– po gruntownej modernizacji – w 1990 r. Głównym projektantem sportowych obiektów na Młacie jest Klemens Mikuła. Nad jeziorem znajdują się dwa hotele, przy brzegu południowym położony jest „Park Hotel” a przy brzegu północnym – hotel „Orbis-Novotel”. Po południowej stronie jeziora trwa odbudowa Kopca Wolności, którego wysokość względna ponad lustro wody wynosić będzie ok. 50 m. Kopiec, uśypany w tym miejscu w 1919 r., został zniszczony w czasie okupacji hitlerowskiej. U podnóża kopca otwarto na pocz. 1993 r. całoroczne **centrum narciarskie „Malta-Ski”** z pokrytym sztuczną nawierzchnią stokiem narciarskim, dwoma wyciągami i zapleczem gastronomicznym.

Niedaleko wschodniego krańca jeziora znajduje się nowy poznański **Ogród Zoologiczny** (pow. 117 ha). Jest on największym zwierzyńcem w Polsce. Można doń dojechać wąskotorową kolejką dziecięcą, biegnącą wzdłuż północnego brzegu jeziora.

Wyjazd z ronda Śródka ul. Zawady na północ. Poznań opuszczamy szosą prowadzącą w kierunku Gniezna.

7 km LIGOWIEC

Po prawej stronie szosy, za torami linii kolejowej, znajduje się lotnisko sportowe Aeroklubu Poznańskiego.

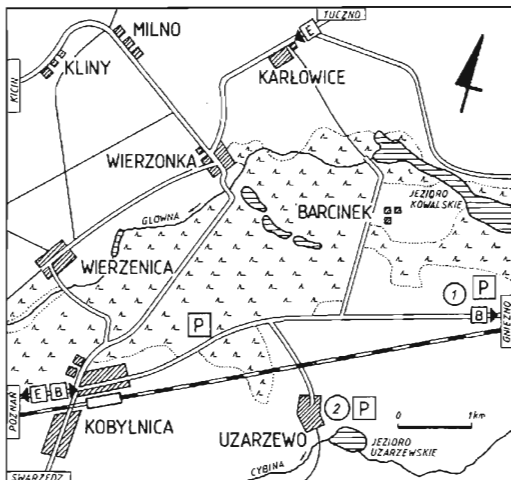
10 km KOBYLNICA

Duża wieś podmiejska.

Restauracja „Świtezianka”, obok parking; Ośrodek Zdrowia.

Miejscowość wzmiankowana po raz pierwszy w 1430 r. Od końca XIX w. popularne wśród mieszkańców Poznania lotnisko. Przed I wojną światową istniał we wsi ośrodek towarzystwa „Stella”, w którym organizowano kolonie letnie dla polskich dzieci z niezamożnych rodzin. Dziś w budynku tym mieści się Państwowy Dom Dziecka. Na jego ścianie – przy szosie – tablica poświęcona

10. Okolice Kobylnicy

1 - wiatrak w Bugaju, 2 - Muzeum Środowiska Przyrodniczego i Łowiectwa w Uzarzewie

doktorowi Bronisławowi Gąsiorowskiemu, dobroczyńcy towarzystwa „Stella”, który w 1901 r. założył w Kobylnicy stały dom dla dzieci – ozdrowieńców.

Za wsią – przy parkingu leśnym po lewej stronie szosy – stoi grupa drewnianych rzeźb przedstawiających króla i czterech wojowników piastowskich.

13 km – skrzyżowanie dróg, skręcamy w prawo (drogowskaz: Uzarzewo)

14,5 km UZARZEWO

Wieś położona nad Cybiną, która przepływa tu przez Jez. Uzarzewskie (pow. 11 ha).

Na stoku doliny rzecznej położony jest starannie utrzymany **park** krajobrazowy (pow. 6,5 ha), rozplanowany u schyłku XIX stulecia przez Augustyna Denizota. Wzrok przykuwają dorodne platany o obwodach do 450 cm, kasztanowce, jesiony, buki i modrzewie. W parku znajduje się eklektyczny **dwór** wzniesiony w latach 1860-65, rozbudowany w końcu XIX i na pocz. XX w. Jego elewacje utrzymane są w stylu neorenesansowym. Obok dawna **stajnia** z ok. 1860 r. W obu tych obiektach mieści się muzeum, część eksponatów prezentowana jest pod gołym niebem – w parku.

MUZEUM ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO I ŁOWIECTWA

Czynne jest codziennie, oprócz poniedziałków i dni poświęconych, w godzinach 8.00-15.00. Czas zwiedzania ok. 1 godz.

Placówka powstała w 1977 r. jako Muzeum Wielkopolskiego Łowiectwa. Od 1982 r. stanowi oddział Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie. W muzeum zgromadzono eksponaty przyrodnicze, trofea i akcesoria myśliwskie oraz dzieła sztuki i inne eksponaty tematycznie związane ze specjalnością placówki. Zbiory obrazują różnorodność fauny wielkopolskiej oraz bogate na tym terenie tradycje łowieckie.

Początek ekspozycji ilustruje pradzieje łowiectwa. Oglądamy m.in. kości zwierząt wymarłych lub obecnie w Wielkopolsce nie występujących (np. tura i niedźwiedzia) oraz pierwotną broń myśliwską. Dalej przedstawiono różne formy łowów w czasach nowożytnych oraz liczne trofea. W osobnej sali umieszczono kolekcję broni myśliwskiej, od oszczepu i kuszy poczynając po różne odmiany broni palnej. Dalsze pomieszczenia poświęcono zwierzynie płowej – zgromadzono w nich kolekcje poroży kozłów i wieńców jeleni – oraz ptakom. W dawnej stajni pokazano różne środowiska przyrodnicze występujące w Wielkopolsce z charakterystycznymi przykładami flory i fauny.

W dolinie Cybiny znajduje się szachulcowy **kościół św. Michała Archaniola** z 1749 r. W 1869 r. dobudowano doń wieżę, a w 1900 r.

zakrystię i murowaną kaplicę grobową Żychlińskich (ówczesnych właścicieli wsi). Wewnątrz dwa barokowe ołtarze boczne z poł. XVIII w. Obok świątyni późnoklasycystyczna plebania z ok. poł. XIX w.

Wracamy z powrotem do głównej szosy i skręcamy nią w prawo.

18 km BUGAJ

Przed zabudowaniami wsi, po północnej stronie szosy, stoi wiatrak – koźlak z pocz. XIX w., przeniesiony tutaj w 1977 r. z Chomęcic pod Poznaniem. Obok parking i przydrożny bar.

PRACOWITY WIATR

czyli mini-kompendium wiedzy o wiatrakach

Wiatrakami nazywamy urządzenia mechaniczne napędzane siłą wiatru. Najczęściej służą do przemiału zboża na mąkę; znane są jednak i inne ich zastosowania, jak choćby pompowanie wody.

Pierwsze wiatraki budowano ponad trzy, a może nawet cztery tys. lat temu na Bliskim Wschodzie. W Europie znane są co najmniej od VIII w. n.e. Najstarsza wzmianka źródłowa mówiąca o istnieniu wiatraka w Wielkopolsce (w okolicy Kobyłina) pochodzi z 1303 r. Prawdopodobnie jednak budowane były już wcześniej, gdy – w miarę rozwoju produkcji rolnej – zbyt czasochłonne stawało się mielenie zboża w żarnach. Najwięcej wiatraków – około 3500 – pracowało w Wielkopolsce w XVIII w. Później ich liczba stopniowo malała. W naszym stuleciu w wielu wiatrakach zainstalowano silniki spalinowe lub elektryczne. Ostatni wielkopolski wiatrak napędzany siłą wiatru, znajdujący się w Podrzewiu koło Pniew, został w 1979 r. zniszczony przez huragan. Dziś wiatraki z zachowanymi śmigami (skrzydłami) oglądać można już tylko w skansenach. Kilka z nich spotkamy na naszej trasie, pierwszym jest wiatrak w Bugaju.

Jest to koźlak – najstarszy i najbardziej rozpowszechniony w Wielkopolsce typ wiatraka. Cała jego drewniana konstrukcja wsparta jest na centralnie usytuowanym słupie, podpartym u dołu zastrzałami opartymi na skrzyżowanych podwalinach

(tzw. „koźle”). Korpus koźlaka jest obracany do wiatru za pomocą długiego dyszla, stanowiącego zarazem przeciwwagę dla krzyża śmigłowego zakończonego czteroramiennymi skrzydłami (śmigami).

Okolo poł. XVI w. pojawiły się w Polsce wiatraki wieżowe, zwane popularnie „holendrami” lub „wiatrakami holenderskimi”. Wiatraki te – drewniane lub murowane – miały tylko obrotową kopułkę („czapę”), której obrót ustawiał skrzydła wiatraka w pożądanym kierunku.

Trzecim, najmłodszym rodzajem wiatraka – znanym w Polsce od XIX w. – jest paltrak. Podobnie jak koźlak wykonany jest z drewna. Stoi jednak na murowanym fundamencie w kształcie koła, na którym położony jest pierścień z szyny, umożliwiający łatwy obrót ustawionego na rolkach wiatraka.

Wszystkie trzy rodzaje wiatraków zobaczymy na trasie. Jako ciekawostkę warto zapamiętać, że stojący w Małym Skanse nie w Dziekanowicach (s. 63) wiatrak z Gryżyny (zbudowany w 1585 r.) jest najstarszym – z zachowanych do dziś – wiatrakami w Polsce.

20 km BISKUPICE / JERZYKOWO

Rzadki to przypadek – szosa stanowi tu granicę między dwoma miejscowościami: z prawej (południowej) strony położona jest wieś Biskupice, z lewej – wieś Jerzykowo.

Restauracja „Mieszko” w Jerzykowie; Ośrodek Zdrowia w Biskupicach.

W Jerzykowie znajduje się murowany **kościół Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny** z 1901 r. Niedaleko świątyni położony jest południowy brzeg **Jez. Kowalskiego**. Jest to jezioro zaporowe o powierzchni 220 ha, powstałe w latach 1978-84 w wyniku spiętrzenia wód rzeki Główna. Nowo utworzony zbiornik objął swym zasięgiem znajdujące się tu poprzednio naturalne Jez. Kowalskie (pow. 29 ha). Wzdłuż brzegów jeziora wybudowano wiele domków letniskowych.

23 km PROMNO (stacja kolejowa)

Po lewej stronie szosy parking i bar, nieco wyżej – gościniec „Rzepicha” (restauracja, noclegi).

Okolo 500 m na południowy wschód od stacji PKP położone jest jez. Dębiniec (pow. 16 ha). Wraz z okolicą podlega ono ochronie jako krajobrazowy **rezerwat przyrody „Jezioro Dębiniec”**

11. Okolice Promna

o pow. 37,08 ha. Rezerwat oprócz jeziora obejmuje przylegające doń łąki oraz otaczający wodę pas lasu. Występuje tu wiele roślin chronionych, m.in.: rosziczki okrągłolistna i długolistna, pełnik europejski i wawrzynek wilczczyko. W rezerwacie gnieźdzą się rzadkie gatunki ptaków, np.: czapla siwa, kania czarna, kruk.

Biegnąca równolegle do szosy linia kolejowa Poznań-Gniezno stanowi w rejonie stacji w Promnie północną granicę **Parku Krajobrazowego „Promno”**. Park – utworzony w 1993 r. – ma obszar 2077 ha, z czego ok. 62% powierzchni zajmują lasy. Głównymi walorami turystycznymi parku jest żywa rzeźba terenu oraz ciekawa szata roślinna. Atrakcje te powodowały, że już

w latach międzywojennych okolice Promna podlegały nieformalnej ochronie jako tzw. Park Natury w Promnie.

PARKI NARODOWE I KRAJOBRAZOWE, REZERWATY...

czyli o ochronie przyrody

Ochrona przyrody, czy szerzej mówiąc – środowiska przyrodniczego, stanowi dziś przedmiot rozważań wielu gałęzi nauki. Tradycje działania na rzecz ochrony przyrody – choć wynikające z innych niż obecnie pobudek – sięgają w Polsce średniowiecza. Już Bolesław Chrobry wprowadził ograniczenia polowań na bobry, podobne działania podjął Władysław Jagiełło w odniesieniu do dzikich koni, łosi i turów.

Początki ruchu ochrony przyrody w dzisiejszym rozumieniu sięgają przełomu XVIII i XIX w., i wiążą się z działalnością niemieckiego uczonego Aleksandra Humboldta (1769-1859). Od tego czasu działania „ochroniarskie” przeszły znaczną ewolucję. Początkowo koncentrowały się na ochronie pojedynczych tworów przyrody: starych drzew, potężnych głazów lub skupisk takich obiektów. Był to tzw. konserwatorski kierunek ochrony przyrody. Później zakres działań uległ rozszerzeniu, obejmując ochronę całych naturalnych środowisk przyrodniczych (biocenoz). W ten sposób – począwszy od 2 poł. XIX w. – rozwijał się kierunek biocenotyczny, znajdujący swój wyraz m.in. w tworzeniu rezerwatów i parków narodowych, będących obiektami badań naukowych. Kolejna ewolucja pojęć o ochronie przyrody nastąpiła w 2 ćwierćwieczu naszego stulecia. Aby zapobiec szybko postępującej degradacji środowiska, wywołanej dynamicznie rozwijającą się gospodarką, konieczne stało się przyjęcie bardziej skutecznych metod działania. W ten sposób wytworzył się planistyczny kierunek ochrony przyrody. Uwzględniał on już nie tylko ochronę istniejących zasobów, ale i kształtowanie środowiska poprzez m.in. odpowiedni dobór technologii wytwarzania, a tym samym ograniczanie szkodliwych dla środowiska zanieczyszczeń. Jednym z prekursorów tego kierunku był profesor Uniwersytetu Poznańskiego Adam Wodzi-

czko (1887-1948). Dziś wszystkie te kierunki współtworzą model współczesnej ochrony środowiska.

Wyruszając na turystyczne szlaki warto znać rodzaje obiektów przyrodniczych podlegających ochronie prawnej.

Parki narodowe – to obszary wyróżniające się nieprzeciętną wartością naukową i wyjątkowymi walorami krajobrazowymi. Obowiązują w nich dwa stopnie ochrony: ścisła (całkowity zakaz ingerencji człowieka) i częściowa (dopuszczalna celowa ingerencja człowieka). Powierzchnia parku narodowego w Polsce musi przekraczać 500 ha. Pierwszy na świecie park narodowy utworzono w 1872 r. w USA (Yellowstone National Park), pierwsze parki w Polsce powstały w latach międzywojennych. W końcu 1994 r. w kraju było 19 parków narodowych.

Parki krajobrazowe – uzupełniają sieć parków narodowych, chroniąc przede wszystkim charakterystyczne dla danego regionu krajobrazy. W parkach krajobrazowych prawo ogranicza m.in. realizację inwestycji przemysłowych lub komunikacyjnych przyczyniających się do zniszczenia środowiska przyrodniczego. W końcu 1994 r. w Wielkopolsce było osiem parków krajobrazowych: Lednicki, Promno, Przemęcki, Pszczewski, Puszcza Zielonka, Sierakowski, im. Dezyderego Chłapowskiego (koło Kościana) i Żerkowsko-Czeszewski.

Rezerваты przyrody – to obszary, na których chroniona może być całość przyrody lub poszczególne jej elementy. Podobnie jak w przypadku parków narodowych występują tu dwa rodzaje ochrony – stąd rezerваты ścisłe i częściowe. W zależności od przedmiotu ochrony rozróżniamy rezerваты: leśne, stepowe, słonoroślowe, torfowiskowe, wodne, florystyczne, faunistyczne, przyrody nieożywionej i krajobrazowe.

Pomniki przyrody – to pojedyncze twory przyrody, jak np.: okazałe drzewa, głązy, wychodnie skał, jaskinie. Pomnikiem przyrody może być też skupisko takich obiektów, np. aleja starych drzew. Autorem terminu „pomnik przyrody” jest Aleksander Humboldt, który mianem tym określił potężne drzewa napotkane podczas podróży po Ameryce Południowej w latach 1799-1804.

28 km POBIEDZISKA

Miasto liczące ok. 7,5 tys. mieszkańców. Jego centrum jest położone po prawej, południowej stronie torów kolejowych i szosy Poznań-Gniezno.

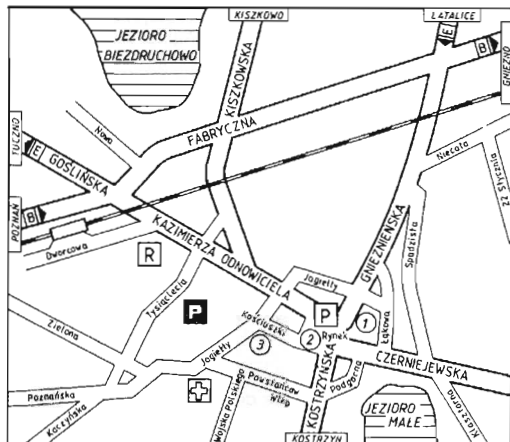
Restauracja „Piastowska”, ul. Kazimierza Odnowiciela 23; Ośrodek Zdrowia, ul. Władysława Jagiełły 19; Policja, ul. Tysiąclecia 9.

Według miejscowej tradycji miasto założył w 1048 r. Kazimierz Odnowiciel. Herb Pobiedzisk przedstawia: z lewej strony orła książęcego, z prawej zaś – klęczącą postać Kazimierza w stroju mnicha. Najstarsza wzmianka pisana o istnieniu Pobiedzisk pochodzi z 1233 r. Prawa miejskie nadał osadzie książę Przemysław I przed 1257 r. Pobiedziska były miastem królewskim. Tutaj w 1418 r. król Władysław Jagiełło witał posłów wracających z soboru w Konstancji. W tym czasie Pobiedziska były jednym z większych miast Wielkopolski. W następnych wiekach polityczne i gospodarcze znaczenie miasta znacznie zmalało. W okresie zaborów miasto było żywym ośrodkiem polskości. Podczas powstania wielkopolskiego 1918-19 r. mieszkańcy Pobiedzisk i okolic wystawili do walki 4 kompanie w sile 800 ludzi.

Obecnie miasto jest niewielkim ośrodkiem przemysłu (m.in. są tu: huta szkła, wytwórnia farmaceutyczna, tartak), rzemiosła, handlu i usług.

Zwiedzanie:

Centrum miasta ma zabudowę charakterystyczną dla niewielkich miast wielkopolskich. Domy – parterowe i piętrowe – wzniesiono głównie w XIX i na pocz. XX w. Przy rynku znajduje się jedna z najstarszych w Wielkopolsce świątyń gotyckich – **kościół św. Michała Archanioła**. Powstała zapewne na przełomie XIII i XIV w. Spalony przez Krzyżaków w 1331 r. kościół został odbudowany jeszcze w 1 poł. XIV w. Zniszczony pożarem w 1579 r., odbudowany przed końcem XVI stulecia. Jest budowlą jednonawową, z nieco niższym i węższym prezbiterium, oddzielonym od nawy ostrym łukiem tęczowym. Nawa jest nakryta stropem, prezbiterium pozor-

12. Pobiedziska – plan miasta

1 - kościół św. Michała Archanioła, 2 - pomnik Powstańców Wielkopolskich, 3 - kościół Świętego Ducha

ną kolebką. W klasycystycznym ołtarzu głównym z pocz. XIX w. znajduje się obraz św. Michała Archanioła z 1621 r. Obok, na ścianie prezbiterium, barokowe epitafium ks. Stanisława Grotha (zm. 1634 r.) wykonane z czerwonego i czarnego marmuru, z klęczącą postacią duchownego. W nawie epitafium Mieczysława Jackowskiego (syna Maksymiliana), poległego w 1863 r. w bitwie pod Ignacem koło Konina. Przy kościele stoi **drewniana dzwonnica** z XIX w., a w pobliżu – parterowy **dom** z XVIII w. przykryty łamanym dachem polskim. W przeciwnym narożu rynku znajduje się **pomnik Powstańców Wielkopolskich**, ustawiony w 1986 r. według projektu Juliana Boss-Gosławskiego. Przy ul. Władysława Jagiełły późnoklasycystyczny **kościół Świętego Ducha** z pocz. XIX w. W południowo-wschodniej części miasta położone są dwa jeziora: Małe (pow. 6 ha) i Dobra (pow. 12 ha). Przy drugim z nich

znajduje się **kompleks zabudowań klasztornych sióstr Sacré Coeur**, wzniesiony po 1921 r. według projektu Juliana Puttermana-Sadłowskiego. Na północ od śródmieścia leży jez. Biezdruchowo (pow. 49 ha).

33 km

Okolo 200 m na prawo od szosy położone jest niewysokie wzniesienie, na którego szczycie ustawiono w 1983 r. z daleka widoczną kapliczkę. Znajduje się tam cmentarzysko sprzed ok. 2500 lat (z okresu kultury pomorskiej) oraz znacznie już późniejsze cmentarzysko wczesnośredniowieczne.

33,5 km MORACZEWO

Po lewej stronie szosy duży parking, bar oraz:

PUNKT ETNOGRAFICZNY

Czynny od 15 kwietnia do 31 października codziennie (oprócz poniedziałków i dni poświątecznych) w godz. 9.00-17.00. Czas zwiedzania do 30 min.

Placówka jest częścią Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Przy szosie odtworzono zagrodę młynarską. Chata z 1829 r. została tu przeniesiona z Gębarzewa koło Gniezna, stodoła z 1801 r. – z Dąbrowki Kościelnej. Obok ustawiono 3 wiatraki koźlaki: ze Swadzimia pod Poznaniem (z 1896 r.), ze Sołeczna koło Wrześni (z 1844 r.) oraz najstarszy z nich, pochodzący z Sędziwojewa – również spod Wrześni – z 1821 r.

Okolo 500 m na północny zachód od wiatraków zachowało się wczesnośredniowieczne **grodzisko pierścieniowate**. Podczas badań archeologicznych prowadzonych w latach 1976-80 stwierdzono, że pierwszy gród powstał w tym miejscu już w VIII w. Został on znacznie rozbudowany w X stuleciu; jego wały szerokie u podstawy ok. 20 m miały blisko 10 m wysokości.

GRODY, GRÓDKI, GRODZISKA

czyli o średniowiecznym budownictwie grodowym

Grodami nazywamy obiekty wznoszone w przeszłości

– zwłaszcza w średniowieczu – w celach obronnych; grodziskami zaś – zachowane do dziś ich pozostałości.

Najstarszym średniowiecznym umocnieniem obronnym (znanym co najmniej od VI w.) była drewniana palisada. Prawdopodobnie w VII-VIII w. – równoległe z „gródkami palisadowymi” – powstawały już warownie, w których głównym elementem obronnym był wał ziemny (lub drewniano-ziemny). Początkowo były to przeważnie obiekty nieduże. Dopiero w X-XI w. grody budowane przez pierwszych historycznych władców państwa polskiego osiągnęły potężne rozmiary. Największe z nich – w Poznaniu, na Ostrowie Lednickim, w Gnieźnie i Gieczu – zajmowały powierzchnię kilku ha i otoczone były wałami o wysokości przekraczającej 10 m.

Podczas wznoszenia tak okazałych obiektów najważniejszym problemem technicznym było nadanie wałom odpowiedniej trwałości. Na ziemiach polskich występowały – ogólnie mówiąc – dwa rodzaje ich konstrukcji: wał o szkielecie skrzyniowym oraz wał o konstrukcji rusztowej.

Budowę pierwszego z nich rozpoczynano od łączenia pni drzew w potężne czworoboki (skrzynie), które następnie wypełniano kamieniami przesypywanymi ziemią. Skrzynie ustawiane były jedne na drugich; na koronie wału znajdowała się zwykle jeszcze palisada, a zewnętrzne lico wału obłożone było darnią lub oblepione gliną, m.in. dlatego, by uchronić wał przed możliwością jego podpalenia.

Budując wał o konstrukcji rusztowej (przekładkowej) rozmaitej długości kłody układano warstwami, na przemian prostopadle i równoległe do linii wału. Szczeliny między drewnem wypełniano ziemią. Zdarzało się, że na tak powstałej konstrukcji budowano koronę wału ze skrzyń i ustawiano palisadę. Lico zewnętrzne wałów, tak jak przy wałach o konstrukcji skrzyniowej, obkładano darnią lub gliną.

Na przełomie VIII i IX w. przy budowie wałów o konstrukcji rusztowej zaczęto stosować tzw. konstrukcję hakową. Polegała ona na tym, że pnie wystające na zewnątrz wału, położone prostopadle do jego linii, miały skierowane ku górze gałęzie odcięte w pewnej odległości od pnia, które tworzyły charakterys-

tyczne „haki”, zabezpieczające pnie ułożone równolegle do linii wału przed osuwaniem się w dół.

Pozostałości grodów otoczonych niegdyś pierścieniem wałów nazywamy dziś grodziskami pierścieniowymi.

W okresie od poł. XIII do końca XIV w. powstało w Wielkopolsce – głównie z inicjatywy możnowładców, urzędników książęcych i majątnych rycerzy – wiele niewielkich gródków o odmiennej budowie. Miały one najczęściej kształt ściętego stożka otoczonego rowem i czasem dodatkowo jeszcze wałem. Usypane były z ziemi. Na szczycie, otoczonym zwykle palisadą, znajdowała się rezydencja właściciela. Pozostałości takich grodów nazywamy dziś grodziskami stożkowymi.

Obok grodu zasadniczego powstawały ufortyfikowane podgrodzia, stanowiące często załazek przyszłych miast.

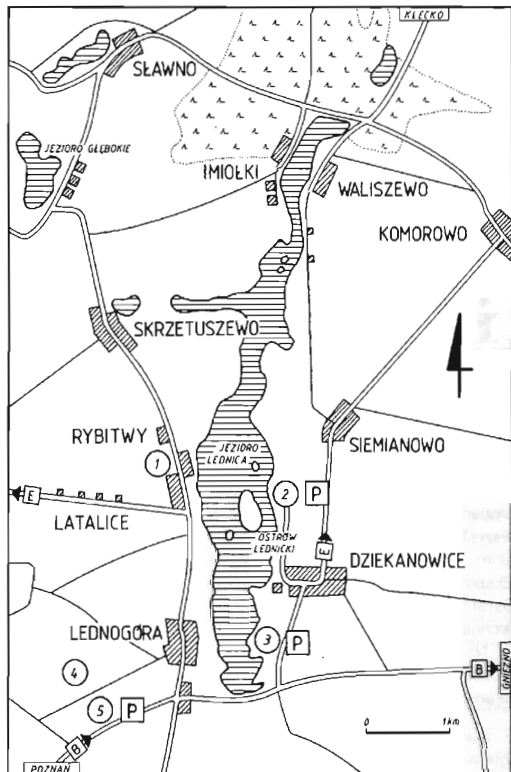
W Moraczewie trasa wkracza na teren **Lednickiego Parku Krajobrazowego**. Został on utworzony w 1988 r. w celu ochrony krajobrazu oraz zabytków i pamiątek historycznych związanych z początkami państwa polskiego. Park zajmuje obszar 6202 ha.

34,5 km LEDNOGÓRA

Wieś położona przy zachodnim brzegu południowego krańca jez. Lednica. Neogotycki **kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny** z końca XIX w. z charakterystyczną szachulcową wieżą.

35 km JEZIORO LEDNICA

Duże jezioro rynnowe o powierzchni 339 ha. Jego długość wynosi ok. 7 km, szerokość sięga do 1 km, a największa głębokość – 15 m. Linia brzegowa zbiornika jest urozmaicona; brzegi przeważnie bezleśne, lasy rosną tylko wokół północnego krańca jeziora. Z tafli wód wynurza się pięć wysp: Ostrów Lednicki, Ledniczka i Mewia – w południowej części jeziora oraz dwie – bezimienne – w części północnej. Z jeziora wypływa rzeka

13. Okolice jeziora Lednica

- 1 - zespół zabytkowych budowli w Rybitwach, 2 - Mały Skansen, 3 - Wielkopolski Park Etnograficzny,
4 - gródzisko w Moraczewie, 5 - Punkt Etnograficzny w Moraczewie

Główna, wpadająca do Warty na terenie Poznania. Nazwa jeziora – według Długosza – pochodzi od słowiańskiego bóstwa Lado.

Na wschodnim brzegu widoczne są obiekty Wielkopolskiego Parku Etnograficznego.

36 km – skrzyżowanie dróg, skręcamy w lewo (drogowskaz: Dziekanowice)

36,5 km WIELKOPOLSKI PARK ETNOGRAFICZNY

i

Czynny codziennie (oprócz poniedziałków i dni poświęconych) w godz. 9.00-17.00. W sezonie zimowym (od 1 listopada do 14 kwietnia) otwarty w godz. 9.00-15.00 z ograniczoną ekspozycją wewnątrz. Przy wejściu niewielki parking. Czas zwiedzania 1-2 godz.

Wielkopolski Park Etnograficzny jest oddziałem Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Jego budowę rozpoczęto w 1975 r., zwiedzającym udostępniony został w 1982 r. Na obszarze ok. 21 ha znajduje się dziś ok. 50 obiektów przeniesionych tu z różnych regionów Wielkopolski. Po zakończeniu budowy skansenu znajdzie się w nim ok. 70 obiektów, pokazujących jak wyglądała wieś wielkopolska na przełomie XVIII i XIX w., ze wszystkimi jej charakterystycznymi składnikami: zagrodami chłopskimi, dworem, folwarkiem, kościołem, szkołą, karczmą itp. Ekspozycja podzielona jest na trzy części: wieś, dwór i folwark. Ostatnia z nich nie jest udostępniona do zwiedzania (stanowi techniczne zaplecze muzeum).

Na terenie skansenu organizowane są co roku dwie imprezy folklorystyczne: w marcu „Topienie Marzanny” i w czerwcu „Żywy Skansen” (inscenizacja życia w dawnej wsi wielkopolskiej).

Wielkopolski Park Etnograficzny jest typowym skansenem. Warto wyjaśnić co oznacza ta nazwa i jakie jest jej pochodzenie. Skansen – według *Słownika języka polskiego* – to *krajoznawcze muzeum etnograficzne pod gołym niebem, gdzie eksponowane są zabytki budownictwa ludowego, sprzęty i narzędzia danego regionu*. Słowo „skansen” pochodzi z języka szwedzkiego i oznacza „szaniec”. Właśnie na terenach dawnych

szańców w Sztokholmie powstało w 1891 r. pierwsze w świecie muzeum etnograficzne na wolnym powietrzu – z czasem nazwą „skansen” zaczęto określać tego typu muzea.

Zwiedzanie:

A. Wieś

Zabudowa wsi odtwarza plan owalnicy z wydłużonym placem pośrodku (zwanym dawniej w Wielkopolsce „półwsią”) oraz drogami oddzielającymi parcele od pól (tzw. „zapłocie”).

1. Chata z Lubczynka koło Rogowa z pięciosłupowym podcieniem, zbudowana w 1800 r. Murowana obórka z pocz. XX w. W zabudowaniach mieszczą się: kasa, punkt sprzedaży pamiątek, bufet, sanitariaty.

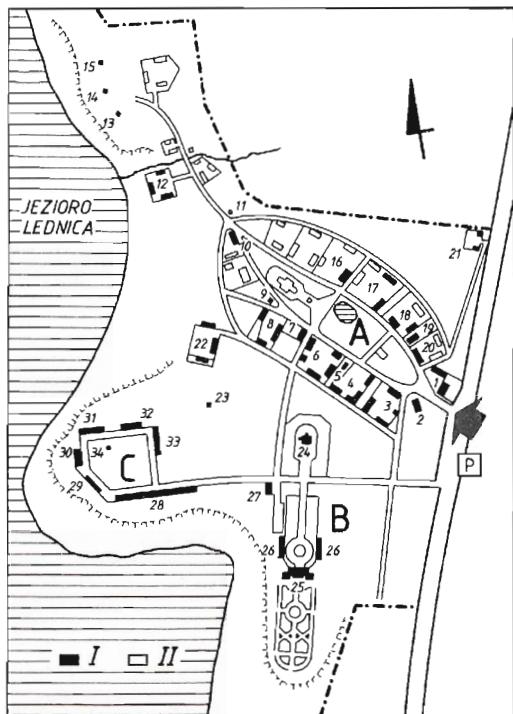
2. Kuźnia ze Skrzetusza koło Ryczywołu z końca XVIII w. Gliniane ściany przekładane były pierwotnie warstwami wrzosu.

3. Zagroda z Wolicy, przykład budownictwa wiejskiego na terenach położonych na wschód od Kalisza. Drewniana chata z podcieniem, kryta czterospadowym dachem, pochodzi z 1841 r. Wyposażenie wnętrza pokazuje mieszkanie zamożnego gospodarza z przełomu XIX i XX w. Obok stodoła, sołek (służący do przechowywania zboża) i budynek inwentarski z 1 poł. XIX w. – przeniesione z Godziesza Wielkiego koło Kalisza.

4. Zagroda z Dobrcza – typowy przykład architektury wiejskiej z terenów położonych na zachód od Kalisza. Drewniana chata pochodzi z 1882 r. Stodoła z 1885 r., kryta dachem czterospadowym, jest przykładem archaicznego sposobu konstrukcji dachu „na sochy”. Budynek inwentarski z 2 poł. XIX w. W zagrodzie znajduje się też niewielka pasieka.

5. Chata z Godziesza Wielkiego koło Kalisza z 1895 r. składa się z izby mieszkalnej oraz sieni z wydzielonym pomieszczeniem dla kozy. Wystrój wnętrza ilustruje mieszkanie komornika z końca XIX w.

6. Zagroda z Ołoboku reprezentuje budownictwo z okolic Ostrowa Wielkopolskiego. Chata z końca XVIII w. kryta czterospadowym dachem; jej wnętrze przedstawia wyposażenie domu średnio zamożnego gospodarza. Stodoła z 1894 r. Piwnica zbudowana z bloków rudy darniowej przeniesiona z Końskiej Wsi koło Godziesza Wielkiego z 2 poł. XIX w. oraz sołek z Wrzącej z 2 poł. XIX w. Zagroda przedstawia obejście średniorolnego chłopca.

14. Wielkopolski Park Etnograficzny

Numery obiektów na planie odpowiadają numeracji przyjętej w tekście. I - obiekty istniejące,
II - obiekty przewidziane do rekonstrukcji

7. Karczma z Sokołowa Budzyńskiego koło Chodzieży reprezentuje budownictwo wiejskie północnej Wielkopolski. Wybu-

dowano ją w końcu XVIII w. Ma bogato zdobiony podcień wsparty na 5 słupach. We wnętrzu karczmy organizowane są wystawy czasowe.

8. Zagroda z Goździna koło Grodziska Wielkopolskiego. Chata z 1815 r., jej wnętrze prezentuje mieszkanie zamożnej rodziny chłopskiej z przełomu XIX i XX w. Stodoła i budynek inwentarski pochodzą z 1 poł. XIX w.

9. Figura św. Rocha ze wsi Górki Dąbskie koło Kcyni, wykonana w XIX w. ze sztucznego kamienia (odlew cementowy).

10. Chata ze Zdroju koło Grodziska Wielkopolskiego z 1602 r. – najstarszy obiekt w skansenie.

11. Krzyż przydrożny z Żegrza (dzisiejszej dzielnicy Poznania) z 1935 r. Na krzyżu kopia blaszanej sylwetki Chrystusa z XIX w.

12. Zagroda „olęderska” z Nowego Tomyśla – przykład zabudowy w tzw. osadach olęderskich w zachodniej i północnej Wielkopolsce. Chata z Nowego Tomyśla z 1823 r. Stodoła z Paproci koło Nowego Tomyśla z 2 poł. XIX w. oraz budynek inwentarski przeniesiony ze wsi Sątopy położonej również niedaleko Nowego Tomyśla, pochodzący z 1865 r.

13. Wiatrak paltrak z Kędzierzyna koło Gniezna zbudowany w 1887 r.

14. Wiatrak koźlak z Mierzewa koło Gniezna, zbudowany w 1801 r.

15. Wiatrak wieżowy (holender) z Trzuskotonia koło Gniezna, zbudowany w 1810 r.

16. Zagroda z Pakosławia koło Lwówka w zachodniej Wielkopolsce. Chata drewniana z 1834 r.

17. Zagroda ze Sławna koło Gniezna. Drewniana chata z 1844 r. Stodoła z Rogalina pod Mosiną z XIX w.

18. Zagroda z Dzierżanowa w okolicach Krotoszyna. Drewniana chałupa z 1840 r. i budynek inwentarski o konstrukcji szkieletowej z poł. XIX w.

19. Chata garncarza ze Sulmierzyc z 1750 r.

20. Chata z Gaju koło Witkowa konstrukcji sumikowo-łatkowej z 2 poł. XIX w.

21. Zagroda z Falkowa koło Gniezna (tzw. poniatówka) z lat trzydziestych naszego wieku: drewniany dom z podcieniem

i budynek inwentarski. Określenie „poniatówka” urobiono od nazwiska ministra rolnictwa Juliusza Poniatowskiego, który był autorem koncepcji budowania parcelantom drewnianych zagród według jednego wzoru.

22. Zagroda ze Starej Krobi reprezentuje budownictwo wiejskie tzw. Biskupizny – okolic Krobi, stanowiących niegdyś własność biskupów poznańskich. Chata z 1834 r., z tego samego czasu pochodzą stodoła i chlew. Obiekt jest zamieszany – nie jest udostępniony do zwiedzania.

23. Rzeźba Chrystusa upadającego pod krzyżem, wykonana z piaskowca w końcu XIX w.

B. Zespół dworski

Stanowi rekonstrukcję barokowej kompozycji przestrzennej zespołu dworskiego z 2 poł. XVIII w. w Łomnicy koło Zbąszynia.

24. Kaplica z Otłoczyna koło Aleksandrowa Kujawskiego (jedynej w skansenie obiekt spoza historycznej Wielkopolski). Drewniana, kryta gontem kaplica jest darem ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego. Powstała w 1765 r. Wewnątrz m.in. barokowy ołtarz z XVIII w. oraz tablica poświęcona Jerzemu Łomnickiemu (1920-1981) – twórcy i pierwszemu dyrektorowi Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Wokół kaplicy cmentarz, na którym prezentowane są różne formy krzyży i nagrobków.

Na wzniesieniu, na którym stoi dziś kaplica, odkryto podczas badań archeologicznych dwa cmentarzyska z różnych epok kulturowych. Oglądać tu można – pozostawione „in situ” (czyli w pierwotnym miejscu) – dwa groby: popielnicowy z pochówkiem ciała palnym kultury pomorskiej oraz szkieletowy z okresu wczesnego średniowiecza.

25. Dwór ze Studzieńca koło Rogoźna (kopia), zbudowany w 1 poł. XVIII w. Murowany z dwoma alkierzami. Łamany dach kryty jest gontem. Wewnątrz budynku znajduje się ekspozycja ilustrująca wystrój dworku szlacheckiego z końca XIX w.

26. Oficyny dworskie – dwie kopie jednej z oficyn znajdujących się w Łomnicy koło Zbąszynia, zbudowanej ok. 1770 r. Łamane dachy kryte są gontem. Pomieszczenia w obu oficynach zaadaptowano na pracownię i mieszkania służbowe.

C. Folwark

27. Drewniany lamus z Mikołajewic koło Warty, na wschodnich rubieżach Wielkopolski. Zbudowany w XVIII w. Dach naczółkowy kryty jest gontem. We wnętrzu lamusa organizowane są wystawy czasowe.

28. Murowany domek inwentarski (kopia) z Wysocka Wielkiego koło Ostrowa Wielkopolskiego z 2 poł. XIX w.

29. Owczarnia z Sasinowa koło Mosiny z XIX w.

30. Spichlerz ze wsi Dębe koło Czarnkowa z 2 poł. XVIII w. Kryty dwuspadowym, łamanym dachem gontowym.

31. Stodoła z Nowego Tomyśla z 2 poł. XIX w.

32. Stodoła z Zielęcina koło Grodziska Wlkp. z 2 poł. XIX w. o konstrukcji szkieletowej.

33. Stodoła z Jaromierza koło Wolsztyna z 1 poł. XIX w. z dachem czterospadowym opartym na sochach.

34. Gołębnik z Mirosławic koło Strzelna z 1927 r. Ośmioboczny, ustawiony na słupie murowanym z cegły.

CIESIELSKA ROBOTA

czyli o budownictwie drewnianym

Drewno – jako materiał budowlany – używany był w Wielkopolsce od niepamiętnych czasów. W drewnianych domach – zrekonstruowanych dziś na podstawie prac archeologicznych – mieszkała już 2,5 tys. lat temu ludność kultury łużyckiej. Także w średniowieczu, mimo pojawienia się pierwszych budowli kamiennych, drewno nadal pozostawało podstawowym budulcem. Ślady wczesnośredniowiecznych chat drewnianych znaleziono m.in. na Ostrowie Lednickim.

Charakterystyczną cechą architektury drewnianej jest jej nietrwałość. Dziś najstarsze zachowane w Polsce obiekty architektoniczne z drewna pochodzą z XV w. (np. kościół w Dębnie nad Dunajcem z 2 poł. XV w.). W Wielkopolsce najstarszym kościołem drewnianym jest późnogotycka świątynia w Ołoboku pod Kaliszem, która powstała przed 1521 r. Najstarszym obiektem drewnianym znajdującym się na terenie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego jest chata ze Zdroju koło Grodziska Wielkopolskiego pochodząca z 1602 r. W Małym

Skansenie stoi wiatrak koźlak z 1585 r., przeniesiony tam z Gryżyny koło Kościana.

Zwiedzając Wielkopolski Park Etnograficzny warto zwrócić uwagę na różne rodzaje konstrukcji prezentowanych w nim obiektów. Najbardziej rozpowszechnioną, uważaną za rodzimą, była dawniej w Wielkopolsce konstrukcja węglowa (zwana też wieńcową lub zrębową). Poziome belki ścian budynku, skrzyżowane najczęściej pod kątem prostym, połączone są zwykle na „obłap” lub rzadziej na „rybi ogon”. W skansenie jest wiele budynków konstrukcji węglowej, m.in. kaplica z Otłoczyna i chata z Ołoboku.

W Wielkopolsce bardzo często budowano też obiekty o konstrukcji szkieletowej (nazywanej też ryglową lub w przypadku użycia gliny – szachulcową). Szkielet takiego budynku wykonany jest z drewnianych belek, a pola ścian pomiędzy nimi wypełnione są najczęściej cegłą lub gliną. Ten typ konstrukcji zaczął rozpowszechniać się na wsi wielkopolskiej dopiero w XVII w. Popularna nazwa wypełnionych ceglami ścian takich budynków – „pruski mur” – słusznie sugeruje, iż konstrukcja ta przyszła do nas z Niemiec. Na terenie skansenu konstrukcję szkieletową reprezentują m.in. budynki zagrody ze Starej Krobi.

Mniej rozpowszechniona jest konstrukcja ścian sumikowo-łatkowa. Główną rolę spełniają w niej pionowe słupy (łatki) związane u góry i u dołu belkami poziomymi. Płaszczyzny ścian wypełnione są belkami poziomymi (sumikami). Taką budowę mają w skansenie m.in. wspomniana już chata ze Zdroju oraz chałupa ze Sławna. Warto tu przypomnieć, iż konstrukcję sumikowo-łatkową miały chaty w osadzie sprzed ponad 2,5 tys. lat w Biskupinie.

37,5 km DZIEKANOWICE

Wieś położona przy wschodnim brzegu jez. Lednica; wymieniona już w bulli papieża Innocentego II z 1136 r. wśród posiadłości arcybiskupa gnieźnieńskiego. W rękach kapituły gnieźnieńskiej była do końca XVIII w.

W latach 1923-40 proboszczem był tu ks. Franciszek Wawrzyniak (1884-1941), wybitny botanik-algolog (specjalista od glonów), autor

fundamentalnej pracy *Flora jezior wielkopolskich*. Interesował się krajoznawstwem, był członkiem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, zasłużył się przy budowie schroniska PTK „Chata Piastowska” na Ostrowie Lednickim. Pasjonował się archeologią, był autorem wydanej w 1936 r. broszury *Ostrów Lednicki*.

W centrum wsi stoi **figura św. Benona** z XIX w.; zniszczona w czasie okupacji, zrekonstruowana z wykorzystaniem ocalałych fragmentów w 1994 r. Eklektyczny **kościół św. Marcina** zbudowano w 1865 r. Jego wyposażenie pochodzi przeważnie z 2 poł. XIX w. Starszy jest obraz Chrystusa na krzyżu, z klęczącą u jego stóp donatorką z córkami, malowany na desce ok. 1600 r., reprezentujący szkołę gdańską. Przed kościołem **pomnik** z ciosów kamiennych, z tablicą upamiętniającą mieszkańców parafii, poległych podczas I wojny światowej, w powstaniu wielkopolskim i II wojnie światowej. Na cmentarzu (przy drodze do Łubowa) znajdują się m.in. mogiły ks. Franciszka Wawrzyniaka i Jerzego Łomnickiego.

Na rozwidleniu dróg w centrum wsi skręcamy w lewo.

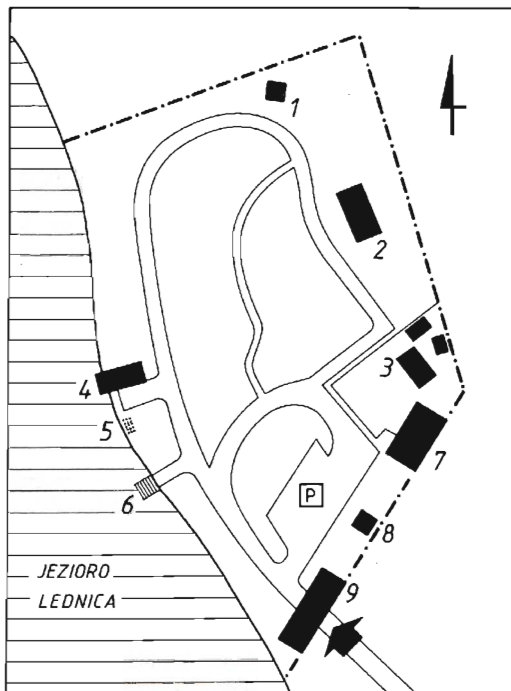
39 km MAŁY SKANSEN

Czynny codziennie (oprócz poniedziałków i dni poświęconych) w godz. 9.00-17.00. W sezonie zimowym (od 1 listopada do 14 kwietnia) otwarty w godz. 9.00-15.00. Kasa oraz punkt sprzedaży pamiątek znajduje się w rybakówce nad jeziorem (zimą kasa czynna jest w skarbczyku). Czas zwiedzania 30 min - 1 godz. Parking. Bar w bramie wjazdowej (czynny w sezonie letnim).

Mały Skansen stanowi część Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Wjazd na jego teren prowadzi przez stylizowaną bramę wybudowaną w 1973 r., która swą formą nawiązuje do drewnianej architektury średniowiecznej.

Na terenie skansenu znajdują się następujące obiekty:

1. Skarbczyk. Murowany budynek, wybudowany w końcu lat osiemdziesiątych, jest kopią (pomniejszoną) poznańskiego kościoła św. Jana Jerozolimskiego. Wewnątrz na dwóch kondygnacjach znajduje się ekspozycja pokazująca najcenniejsze znaleziska

15. Mały Skansen

1 - wiatrak z Gryżyny, 2 - spichlerz z Małkowa, 3 - chata z Imielna, 4 - rybakówka (kasa).
 5 - pozostałości średniowiecznego mostu, 6 - przystań promu, 7 - skardeczyk, 8 - ubikacja, 9 - brama
 wjazdowa

archeologiczne z Ostrowa Lednickiego i terenów przyległych do jez. Lednica. Szczególnie bogata jest kolekcja militariów z X i XI w.

(miecze, topory, hełmy), jest tu m.in. oryginalna drewniana strzała oraz zachowana wraz z drzewcem włócznia. Oglądać można też wydobytą z dna jeziora przez pletwonurków łódź – dłubankę. Liczne są także ozdoby i przedmioty codziennego użytku.

Na piętrze znajduje się gipsowa rzeźba przedstawiająca m.in. siedzącego na tronie króla Mieszka II, wzorowana na wizerunku monarchy znajdującym się w tzw. kodeksie Matyldy.

2. Drewniana chata (kopia) z XVIII w. z niedalekiego Imielna, zamieszkała obecnie przez dozorcę;

3. Drewniany spichlerz dworski z Majkowa (dziś w granicach Kalisza) pochodzący zapewne z końca XVIII w. Wewnątrz znajduje się stała wystawa pt. „Nekropolia Lednicka”, przedstawiająca wyniki badań archeologicznych na średniowiecznym cmentarzysku na Ostrowie Lednickim.

4. Wiatrak koźlak z Gryżyny koło Kościana z 1585 r. – najstarszy datowany w Polsce wiatrak, przeniesiony do skansenu w 1967 r.

Wystające z piasku na brzegu jeziora pale to pozostałość wczesnośredniowiecznego mostu, łączącego wschodni brzeg jeziora z Ostrowem Lednickim.

KODEKS MATYLDY

czyli Mieszko II na tronie

Kodeksem Matyldy nazywana jest księga liturgiczna podarowana Mieszkowi II po jego koronacji przez księżniczkę szwabską Matyldę, żonę księcia lotaryńskiego Fryderyka. Szwabia – to kraina historyczna (w średniowieczu księstwo niemieckie) położona w dorzeczu górnego Renu i Dunaju. Kodeks zawierający 83 karty pergaminowe powstał prawdopodobnie w latach 1025-28, w jednym ze szwabskich klasztorów.

Miniatura przedstawiająca Matyldę i Mieszka II jest najstarszym znanym dziełem malarskim związanym z historią naszego kraju. Jest to również pierwszy w dziejach wizerunek polskiego króla. Władca siedzi na tronie, a czworoboczna korona zdobiąca jego głowę jest dokładnie taka sama jak te, które w X stuleciu nosili niemieccy cesarze.

Cóż wiemy o drugim z kolei koronowanym władcy państwa

piastowskiego? Urodził się w 990 r. Był synem Bolesława Chrobrego i Emnildy. W wieku 23 lat poślubił Rychezę, córkę Ezzona, palatyna lotaryńskiego. Już w młodości, u boku ojca, wprawiał się w sztuce rządzenia krajem i dowodzenia wojskiem. W 1025 r., wkrótce po śmierci Bolesława Chrobrego, koronował się na króla. Pozostałych pretendentów do władzy – braci Bezpryma i Ottona – wygnał z kraju. Pomyślna passa Mieszka II zakończyła się w 1031 r., kiedy zaatakowany jednocześnie przez Niemców i Rusinów musiał zrzec się władzy. Jesienią 1031 r. zbiegł do Czech, gdzie – jak podaje Gall Anonim – został wykastrowany. Tymczasem rządzący okrutnie w Polsce Bezprym został zamordowany. Za cenę zrzeczenia się korony Mieszko II powrócił do władzy latem 1032 r., godząc się na wydzielenie dzielnic drugiemu bratu Ottonowi oraz księciu Thiedrykowi (zapewne był to jego stryjeczny brat). Nie wyrzekł się jednak swych królewskich ambicji. W 1033 r. po śmierci Ottona znów zjednoczył państwo. Zmarł 10 maja 1034 r. Pozostawił syna, który do historii przeszedł jako Kazimierz Odnowiciel.

OSTRÓW LEDNICKI

i

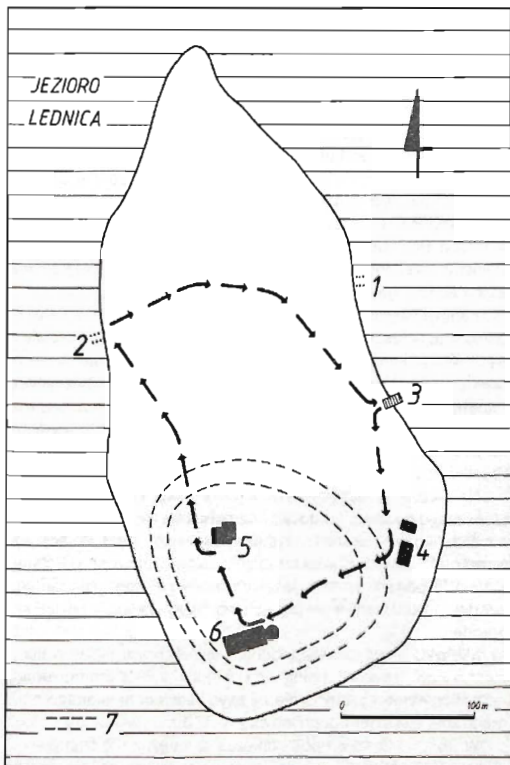
Przeprawa na wyspę promem z Małego Skansenu czynna od 15 kwietnia do 31 października (oprócz poniedziałków i dni poświęconych) w godz. 9.00-18.00. Bilety nabywać trzeba w kasie Małego Skansenu w rybakówce. Czas zwiedzania 30 min-1 godz.

Ostrów Lednicki to największa z pięciu wysp na jez. Lednica, jej powierzchnia wynosi 7,5 ha. W okresie kształtowania się państwa polskiego była jednym z głównych ośrodków administracyjnych i militarnych Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Dziś stanowi rezerwat archeologiczny wchodzący w skład Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

WYSPA KRÓLA PÓŁNOCY

czyli opowieść o Mieszku I

„Królem północy” nazwał Mieszka I żyjący w X w. arabski podróżnik Ibrahim ibn Jakub, który jako pierwszy dał świadectwo

16. Ostrów Lednicki

- 1 - przyczółek dawnego mostu wschodniego, 2 - przyczółek dawnego mostu zachodniego,
 3 - przystań promu, 4 - dawne schronisko „Chata Piastowska”, 5 - fundamenty kościoła,
 6 - pozostałości kaplicy i pałacu, 7 - zarys wału grodziska

Mieszkowej potęgi. Świadectwem takim jest także gród na Ostrowie Lednickim, najprawdopodobniej wzniesiony przez tego władcę, oraz znajdujące się w nim kamienne budowle.

Cóż wiemy dziś o Mieszku I? Znamy – wymienionych przez Galia Anonima – jego przodków: począwszy od legendarnego Piasta, poprzez – uznawanych na ogół już jako postacie historyczne – Siemowita; Leszka (Lestka) i Siemomysła. Nie wiemy kiedy się urodził; przyjmuje się, iż stało się to pomiędzy 920 a 940 r. W spisanej przez arabskiego podróżnika Ibrahima ibn Jakuba relacji z podróży po środkowej Europie, odbytej zapewne w latach 965-66, Mieszko I występuje już jako potężny *król Północy*, dysponujący trzema tysiącami pancernych, których setka znaczy tyle co dziesięć setin innych.

Panowanie Mieszka I to lata wojen z sąsiadami przeplatane okresami sojuszy, wspólnych inicjatyw politycznych i wojskowych. W wyniku takiej działalności – typowej zresztą dla tamtych czasów – w dniu śmierci pozostawił Mieszko I potomnym państwo zajmujące prawie taki sam obszar jak dzisiejsza Polska. Tylko ówczesne wschodnie granice leżały nieco bardziej na zachód; władztwo Mieszka I nie rozciągało się też na kraj Prusów (dzisiejsze Warmia i Mazury).

Najbardziej znaczącym wydarzeniem historycznym w życiu pierwszego polskiego władcy było przyjęcie w 966 r. chrześcijaństwa. Jakkolwiek proces chrystianizacji zaczął się w Polsce już wcześniej, to akt chrztu władcy postawił ówczesną Polskę w rzędzie państw chrześcijańskich, otworzył drogę zachodniej kulturze, zapoczątkował jakościowo nowy okres w dziejach narodu.

Mieszko I miał prawdopodobnie dwóch braci; jeden z nich, nieznanego imienia, poległ na wojnie z Wielekami, drugi – Czcibor – znany jest jedynie ze zwycięstwa odniesionego nad margrabią Hodonem pod Cedynią w 972 r.

W 965 r. Mieszko I poślubił czeską księżniczkę Dąbrówkę, siostrę lub córkę czeskiego księcia Bolesława II. Dwa lata później – na Ostrowie Lednickim – podpowiada legenda – urodził się im syn Bolesław. W 977 r. Dąbrówka umarła. Niedługo potem (zapewne w 979 lub 980 r.) odbył się ślub Mieszka I

z Odą, córką margrabiego saskiego Thiedryka. Z tego małżeństwa władca miał trzech synów: Mieszka, Świętopełka i Lamberta. Gwoli prawdzie trzeba tu wspomnieć o informacji Galla Anonima o siedmiu pogańskich żonach władcy polańskiego. Z pogańską żoną lub żonami rozstać się miał Mieszko przed chrztem i ślubem z Dąbrówką.

Mieszko I zmarł 25 maja 992 r., dzieląc ówczesnym zwyczajem państwo pomiędzy synów. Ale najstarszy z nich Bolesław – zwany później Chrobrym lub Wielkim – nie zamierzał dzielić się władzą; Odę z synami wygnał z kraju.

Zwiedzanie:

Od przystani promu na wyspie trasa zwiedzania wiedzie w lewo, w kierunku południowym. Po lewej stronie ścieżki mijamy drewniany, kryty strzechą budynek, stanowiący dziś bazę dla archeologów. Stoi on na miejscu „Chaty Piastowskiej” – spalonego po II wojnie światowej schroniska turystycznego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, wzniesionego w 1936 r. staraniem ks. Franciszka Wawrzyniaka z Dziekanowic.

STO PIĘĆDZIESIĄT LAT KOPANIA

czyli dzieje badań Ostrowa Lednickiego

Podjęcie badań archeologicznych na wyspie zainspirowane zostało informacją o Ostrowie Lednickim zawartą w wydanej w 1843 r. książce Edwarda Raczyńskiego *Wspomnienia Wielkopolski*. To jeszcze jedna zasługa magnata z Rogalina; ruiny lednickie służyły dotąd właścicielowi wyspy Karłowi Johannesowi jako źródło kamieni do budowy budynków i dróg.

Pierwsze prace zainicjował w 1845 r. starosta gnieźnieński Grewenitz, interesujący się przeszłością regionu. Prowadzone nieudolnie przez powiatowego inspektora budowlanego Gadowa prace doprowadziły do znacznej dewastacji lednickiej budowli. Zawaliła się wówczas m.in. okazała kamienna arkada, której wizerunek zamieścił w swej książce Edward Raczyński.

W 1856 r. wyspa została wystawiona na publiczną licytację. Kupił ją właściciel niedalekiego Zakrzewa Albin Węsierski (patrz s. 147-148). Na Ostrowie rozpoczął się okres intensywnych

prac archeologicznych, w których uczestniczyli także uczeni z innych zaborów (z Krakowa i Warszawy). Dzięki publikacjom prasowym zapomniana dotąd wyspa budziła coraz większe zainteresowanie. W 1858 r. odwiedził ją – w czasie swej „wędrowki swojaka po swojszczyźnie” – Władysław Syrokomla, który zresztą swą chęć poznania wyspy przypłacił kąpielą we wburzonym jeziorze. Józef Ignacy Kraszewski umieścił na wyspie fragment akcji powieści *Stara Baśń*. Po śmierci Albina Węsierskiego w 1875 r. prace na wyspie przerwano. Plonem pierwszego okresu badań wyspy była obszerna monografia naukowa pióra krakowskiego uczonego Mariana Sokołowskiego, wydana w 1876 r.

Archeolodzy powrócili na wyspę w latach 1932-35. Przedmiotem ich zainteresowania było przede wszystkim znajdujące się wewnątrz grodu cmentarzysko, z którego wydobyto około 1500 szkieletów.

W latach 1940-44 badania prowadzili uczeni niemieccy, którzy natrafili m.in. na ślad kościoła, nie potrafili jednak określić funkcji znaleziska.

Po II wojnie światowej prace archeologiczne rozpoczęto w 1948 r. i – z różnym natężeniem – trwają one do dzisiaj. Początkowo były prowadzone w ramach działań zmierzających do uczczenia tysiąclecia państwa polskiego. Program badawczy stawał się coraz szerszy: penetrowano już nie tylko gród z podgrodzem, ale również przeprawy przez jezioro i osadnictwo na jego brzegach. Plonem tych badań było m.in. odsłonięcie w latach 1961-63 śladów świątyni (tej, na której szczątki natrafiono już w 1944 r.) oraz zlokalizowanie drewnianego mostu łączącego wyspę z zachodnim brzegiem jeziora. Po raz pierwszy w Polsce w badaniach archeologicznych uczestniczyli wówczas pletwonurkowie.

Od 1981 r. realizowany jest interdyscyplinarny program badawczy, w którym oprócz archeologów i historyków uczestniczą m.in. geografowie i przyrodnicy. Badania obejmują nie tylko wyspę i jej najbliższe otoczenie, lecz także rozległe tereny wokół jez. Lednica. Koordynatorem prac jest Muzeum Pierw-

szych Piastów na Lednicy. Najciekawszymi odkryciami ostatnich lat było natrafienie na relikty mostu wschodniego (w latach 1982-83) oraz odsłonięcie dwóch basenów chrzcielnych w kaplicy (w latach 1988-89).

Ścieżka łagodnie skręca na zachód, wspinając się na wał grodziska.

Najstarsze ślady pobytu człowieka na wyspie pochodzą z młodszej epoki kamienia (neolitu). Osadnictwo wczesnośredniowieczne – jak wykazały badania archeologiczne – rozpoczęło się w VIII w. Zapewne u schyłku IX w. wzniesiono na wyspie niewielki gród obronny o średnicy ok. 40 m. W 2 poł. X w. powstał potężny gród, którego pozostałości widoczne są do dzisiaj. Wewnątrz grodu wybudowano wówczas monumentalne kamienne budowle, samą zaś wyspę połączono z brzegami jeziora dwoma drewnianymi mostami, przez które wiódł trakt Poznań-Gniezno. Prawdopodobnie na Ostrowie Lednickim podejmował w 1000 r. Bolesław Chrobry cesarza Ottona III, który stąd – jak mówi legenda – pieszo pielgrzymował do Gniezna, do grobu biskupa męczennika – św. Wojciecha. Gród lednicki zniszczony został w czasie najazdu księcia czeskiego Brzetysława w 1038 (lub 1039) r., spalono wówczas także mosty. Wkrótce potem umocnienia grodu odbudowano. Odnowiono także i przebudowano kaplicę przy pałacu, nie odbudowano jednak prawdopodobnie już samej rezydencji władcy, ani drugiej świątyni. Z powodu przeniesienia przez Kazimierza Odnowiciela stolicy państwa do Krakowa gród lednicki stracił swe znaczenie polityczne. Będąc siedzibą kasztelana stanowił jednak nadal ważny ośrodek władzy lokalnej. Osadnictwo na wyspie trwało do pocz. XIV stulecia.

Później – przez ponad 500 lat – nic ważnego się na wyspie nie działo. Tajemnicze ruiny stały się źródłem licznych podań i legend, jak choćby tej o nieznanym królu, który z hufcem swych rycerzy spoczywa na dnie jeziora. Inna legenda mówi, iż na wyspie urodził się Bolesław Chrobry. Ponownie „odkryty” został Ostrów Lednicki dopiero w połowie XIX w.

Grodzisko położone jest w południowej części wyspy. Wraz z wałami zajmuje obszar ok. 2,5 ha. Wejście do grodu znajdowało

B

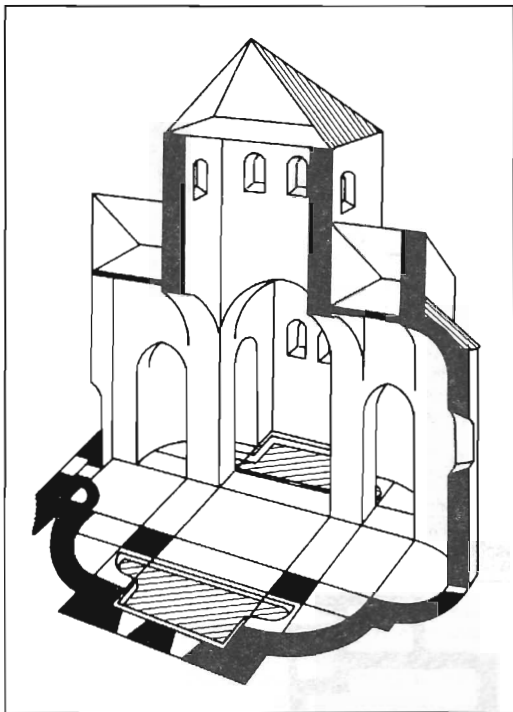
się prawdopodobnie od strony północno-zachodniej. Po północnej stronie obwarowań położona była osada otwarta (nieufortyfikowana), przez którą przebiegał trakt Poznań-Gniezno. Zachowane do dziś wały wznoszą się ok. 9 m ponad poziom wody w jeziorze.

KAPLICA I PAŁAC KSIĄŻĘCY

Przykryty w 1978 r. wiatą zespół architektoniczny kaplicy i pałacu jest jedną z najcenniejszych pozostałości architektury przedromańskiej w Polsce. Najwcześniejsza świątynia, jak wykazały prowadzone w ostatnich latach badania, pełniła rolę baptysterium (czyli miejsca przeznaczonego do udzielania chrztu). Jej powstanie łączyć można z akcją chrystianizacji prowadzoną przez Mieszka I w 966 r. Świątynia o założeniu centralnym została zbudowana na planie równoramiennego krzyża greckiego, ze sklepieniem wspartym na czterech czworobocznych filarach, z półkolistą absydą od wschodu oraz przedsionkiem i emporą książęcą od strony zachodniej. Przy wiodących na emporę schodach istniała studnia. Z niej, być może, czerpano wodę do napełniania dwóch basenów chrzcielnych, usytuowanych symetrycznie po bokach świątyni. Odsłonięcie w latach 1988-89 basenów pozwoliło historykom postawić hipotezę, iż być może właśnie tu, na Ostrowie Lednickim, przyjął chrzest Mieszko I wraz ze swym najbliższym otoczeniem. Po kilkudziesięciu latach kaplica, która przestała już pełnić rolę baptysterium, została nieco przebudowana. Po zniszczeniach w czasie najazdu Brzetysława świątynię odbudowano, dostawiając doń od strony zachodniej wieżę, której dolne partie murów przetrwały do dnia dzisiejszego. Blaszanе drzwi gotyckie z XIV w. zostały tu przeniesione w latach międzywojennych z Pobiedzisk przez ks. Franciszka Wawrzyniaka.

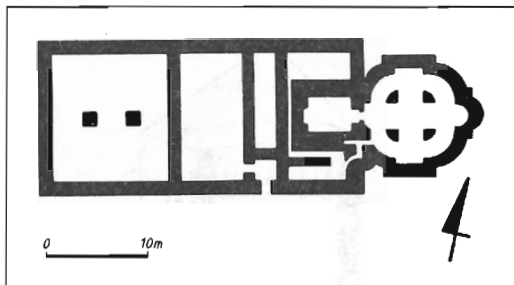
25 maja 1992 r., podczas obchodów tysięcznej rocznicy śmierci Mieszka I, odbyła się w kaplicy uroczysta msza św. koncelebrowana przez ks. prymasa Józefa Glempa. Wówczas to ustawiono w absydzie świątyni brązowy krzyż w kształcie wczesnośredniowiecznego pektorału, wykonany przez artystę rzeźbiarza Wawrzyńca Sampa z Gdańska.

Przylegająca do dawnego baptysterium prostokątna budowla o wymiarach ok. 31 x 14 m to najprawdopodobniej pałac książęcy

17. Rekonstrukcja bryły baptysterium

(palatium), choć nie brak domysłów, że ta część budowli pełniła początkowo funkcję domu biskupa. Wewnątrz znajdowało się obszerne kwadratowe pomieszczenie, którego strop wsparty był na dwóch filarach. Budynek – prawdopodobnie dwukondygnacyjny

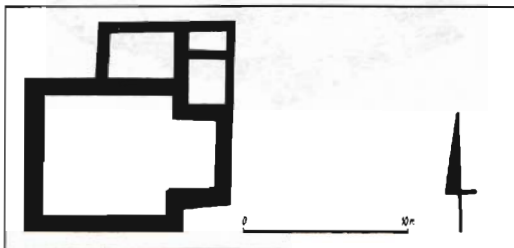

18. Rzut kaplicy i palacu

– był przykryty dachem pokrytym ołowianymi płytkami. Mury z kamienia łączone były silną zaprawą gipsową. Pałac wzniesiony równocześnie z bazyliką został zniszczony przez Brzetysława. Później użytkowano prawdopodobnie tylko jego część zachodnią.

KOŚCIÓŁ

Druga, murowana z kamieni polnych świątynia powstała zapewne w końcu X w. Zniszczona w czasie najazdu Brzetysława, nie została już prawdopodobnie odbudowana. Trzeba tu jednak wspomnieć, że istnieje hipoteza, iż kościół użytkowany był do pocz.

19. Rzut kościoła

XII w. Do naszych czasów dotrwały tylko resztki fundamentów świątyni. Dzięki przeprowadzonej w latach 1983-87 rekonstrukcji murów można dziś oglądać plan dawnego kościoła. Do prostokątnej nawy przylega płytkie, też prostokątne prezbiterium. Długość wnętrza świątyni wynosi ok. 12 m, szerokość – ok. 8 m. Od strony północnej przylegają do nawy i prezbiterium niewielkie przybudówki. Wewnątrz kościoła (w nawie) znajdują się dwa grobowce. Ze względu na ich usytuowanie należy przypuszczać, iż byli w nich pochowani członkowie rodziny panującej. Być może w większym grobie złożono zwłoki jednego z synów Bolesława Chrobrego, Bezpryma (zm. 1032 r.) lub Ottona (zm. 1033 r.). Kilka grobów usytuowanych było w przybudówkach. Wśród pochówków odkrytych obok murów kościelnych uwagę zwraca szkielet kobiety o wzroście 208 cm (prezentowany obecnie na wystawie „Nekropolia lednicka” w Małym Skansenie).

Podczas prowadzonych w latach 1932-33 badań cmentarzyska średniowiecznego wewnątrz grobu przebadano ok. 1500 grobów szkieletowych. Stwierdzono wówczas, że tylko 8% mężczyzn i 5% kobiet żyło ponad 50 lat, oraz że średni wzrost mężczyzn wynosił wówczas 165 cm, a kobiet – 153 cm.

Trasa zwiedzania przekracza wał grodziska i wiedzie do przyczółka mostu zachodniego.

Most ten, przez który wiodła droga w kierunku Poznania, miał ok. 440 m długości i ok. 5 m szerokości. Opierał się na wiązkach pali dębowych lub sosnowych, wbitych w dno jeziora. Największa głębokość pod mostem wynosiła blisko 12 m.

Trasa prowadzi dalej przez teren dawnego podgrodzia na wschodni brzeg wyspy. Znajduje się tam przyczółek drugiego mostu, przez który wiodła droga do Gniezna. Długość tego mostu wynosiła ok. 170 m. Wzdłuż brzegu dochodzimy do przeprawy promowej, kończąc zwiedzanie Ostrowa Lednickiego.

KAMIEŃ NA KAMIENIU

czyli o budownictwie romańskim

Trudno dokładnie określić datę powstania stylu romańskiego. Przyjmuje się, iż ukształtował się on w X w. na terenie dzisiejszej Francji. W Polsce panował od poł. XI po XIII w.

Budowle na Ostrowie Lednickim – wzniesione w 2 poł. X w. – reprezentują styl przedromański (wczesnoromański) – wstępną fazę romanizmu o mniej skomplikowanych formach i bardziej prymitywnym sposobie budowania.

Podstawowym materiałem budowlanym w architekturze romańskiej był kamień. Budowle przedromańskie wznoszono z nieobrobionych, lub obrobionych tylko w niewielkim stopniu, kamieni polnych. W budowlach romańskich materiałem konstrukcyjnym były kostki kamienne. W Wielkopolsce używano najczęściej kostek granitowych uzyskanych z rozdrobnionych gładów narzutowych. Stosowano również kostki z piaskowca, którego kamieniołom był czynny w średniowieczu w Brzeźnie koło Konina.

W porównaniu ze strzelistymi dziełami architektury gotyckiej budowle romańskie są przysadziste, o wyraźnie zauważalnej powściągliwości form architektonicznych. Ich grube mury nie są otynkowane, co potęguje jeszcze surowość wyglądu. Często z obrobionych kamieni wykonywane były tylko lica murów, w ich wnętrzu znajdowały się kamienie nieobrobione, zalane zaprawą. Nieproporcjonalnie małe – w stosunku do grubości murów – były drzwi i okna. Ale trzeba pamiętać, iż nawet budowle sakralne pełniły w tamtych czasach funkcje obronne.

Dachy budowli miały zwykle nieduże spady, w bardziej reprezentacyjnych obiektach pokryte były blachą ołowianą. Nawy świątyń przykrywały drewniane stropy; w późniejszych realizacjach częściej już zastępowano je sklepieniami kolebkowymi lub krzyżowymi. Grube mury z łatwością przenosiły siły pochodzące od ciężaru sklepień. W budynkach romańskich nie spotyka się więc zwykle przypór – tak charakterystycznych dla budowli gotyckich.

W Wielkopolsce zachowało się kilka dobrych przykładów architektury romańskiej. Do najlepiej zachowanych należą: dwie świątynie w Strzelnie – rotunda św. Prokopa i Świętej Trójcy (norbertanek) z pięknie rzeźbionymi kolumnami, kolegiata św. Piotra i Pawła w Kruszwicy oraz skromny kościół Najświętszej Maryi Panny Wniebowziętej w Gieczu (patrz s. 133-134).

LEDNICZKA

Niewielka wyspa położona ok. 250 m na południowy zachód od Ostrowa Lednickiego. Dawniej zwana Kuchnią Królewską lub Kucharką. Na wyspie znajduje się grodzisko stożkowe, pozostałość grodu wzniesionego w XIV w. Na szczycie grodziska ustawiono drewnianą dzwonnice z XVIII w., przeniesioną tu z Sokołowa Budzyńskiego koło Rogoźna. Wyspa jest niedostępna dla turystów.

Po zwiedzeniu Małego Skansenu i Ostrowa Lednickiego wracamy do szosy Poznań-Gniezno.

42 km – skręcamy w lewo na szosę wiodącą w kierunku Gniezna.

47 km ŁUBOWO

Restauracja „Interlech”, przy niej duży parking; Ośrodek Zdrowia; Policja.

Duża wieś, siedziba Urzędu Gminy. Znana jest od XII w. Przed 1458 r. uzyskała prawa miejskie. Wiemy o tym, gdyż na wyprawę przeciwko Krzyżakom Łubowo musiało wysłać wówczas dwóch żołnierzy pieszych, do czego – w myśl zarządzenia królewskiego – zobowiązane były tylko miasta. Miejski charakter utrzymała miejscowość do końca XVI w.

Drewniany **kościół św. Mikołaja** został wzniesiony ok. 1660 r., kaplicę przylegającą do nawy od strony północnej dostawiono w 1720 r., wieżę dobudowano w 1820 r. Jest budynkiem jednonawowym, jego dachy kryte są gontem. Interesujące barokowe wyposażenie wnętrza o charakterze ludowym. Ołtarze: główny i dwa boczne z XVIII w., w nich obrazy i rzeźby z XVII i XVIII stulecia. Na profilowanej belce tęczowej grupa Ukrzyżowania z XVII w. Barokowe są także ambona i konfesjonał. Kamienna renesansowa chrzcielnica z XVI w. Późnorenesansowe fragmenty znajdują się też w ołtarzu stojącym w kaplicy.

Na terenie Łubowa położone są dwa grodziska wczesnośredniowieczne. Jedno z nich leży na skraju doliny strumienia na północ od kościoła, drugie – na wschodnim skraju zabudowań wsi.

56 km GNIEZNO

Wjeżdżając do miasta pozostawiamy z prawej strony zabudowania Wojewódzkiego Szpitala Chorób Układu Nerwowego, popularnie zwanego Dziekanką. Za szpitalem skręcamy w prawo ul. Józefa Kostrzewskiego. Trasa kończy się na parkingu przed Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.

Gniezno

Miasto liczące ponad 70 tys. mieszkańców. Ośrodek przemysłu, ważny węzeł komunikacji kolejowej i drogowej. Znaczące centrum szkolnictwa i kultury (znajdują się tu m.in. dwie bardzo interesujące placówki muzealne, Muzeum Archidiecezjalne i Muzeum Początków Państwa Polskiego oraz Teatr im. Aleksandra Fredry). Gniezno jest także ważnym punktem na turystycznej mapie kraju. Jego głównymi atrakcjami są pamiątki związane z początkami państwa polskiego, którego było pierwszą stolicą. Do tych właśnie pamiątek, do miejsc gdzie przed tysiącem lat krzyżowały się kroki Mieszka I i Dąbrowki, Bolesława Chrobrego i św. Wojciecha – wiodą proponowane niżej trasy zwiedzania.

Herb miasta przedstawia białego orła na czerwonym tle. Patronem Gniezna – uznanym oficjalnym aktem Stolicy Apostolskiej z 23 kwietnia 1994 r. – jest św. Wojciech.

Wyżywienie: w centrum miasta znajduje się wiele punktów gastronomicznych, m.in. restauracje: „Gwarna”, ul. Mieszka I 16 (narożnik ul. B. Chrobrego); „Europejska”, ul. Dąbrowki 19; „Królewska”, ul. B. Chrobrego 3; Pogotowie Ratunkowe, ul. Kardynała Stefana Wyszyńskiego 4; Policja, ul. Papieża Jana Pawła II 2.

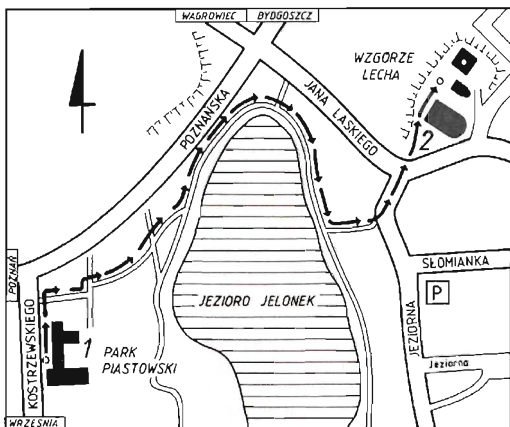
Zwiedzanie:

Proponujemy dwie trasy zwiedzania miasta: „Na Wzgórze Lecha” oraz „Wokół Panieńskiego Wzgórza”. Pierwsza z nich – podstawowa – zaznajamia z najcenniejszymi zabytkami Gniezna znajdującymi się na Wzgórzu Lecha; druga – stanowiąc kontynuację pierwszej – prezentuje pozostałe, historyczne obiekty otoczonego niegdyś średniowiecznymi murami miasta.

NA WZGÓRZE LECHA

i

Trasę zwiedzania przedstawia rys. 20; czas zwiedzania 2,5-4 godz. Początek trasy przed gmachem Muzeum Początków Państwa Polskiego przy ul. Kostrzewskiego, koniec – na Wzgórzu Lecha. Przy muzeum znajduje się parking niestrzeżony bezpłatny, na narożniku ulic Słomianka i Jeziornej (ok. 200 m od katedry) usytuowany jest płatny parking strzeżony.

20. Gniezno – okolice jeziora Jelonek

1 - Muzeum Początków Państwa Polskiego, 2 - katedra

Przechadzkę po mieście poprzedzimy przypomnieniem podania o założeniu Gniezna. Podanie o orlim gnieździe – rozpowszechnione później w wielu wersjach – zapisane zostało już w XIII w. w *Kronice Wielkopolskiej* i powtórzone w nieco zmienionej postaci w *Rocznikach* XV-wiecznego polskiego historyka Jana Długosza. Cytowany niżej fragment pochodzi z wydanej z 1969 r. książki *Orle*

gniazdo, opracowanej przez Stanisława Świrkę. Tak oto pisze on o wędrownicze słowiańskich plemion, szukających dla siebie nowych siedzib...

ORLE GNIAZDO

czyli jak Lech Gniezno założył

I tak szli dzień za dniem, niepowstrzymani jak mrowie, torując sobie toporami drogę wśród puszczy i przeprawiając się w bród przez wszystkie napotkane rzeki. Zawieje śnieżne wymroziły ich zimą, wiosenne deszcze wysiekleły, a teraz piekło upalne słońce lipcowe.

Na czele konnej drużyny jechali wodzowie plemienni, trzej bracia rodzeni: Lech, Czech i Rus. Każdy z nich, choć na swój sposób dorodny, inny prezentował wygląd i naturę: Lech szczery i pogodny, Rus milczący i zamknięty w sobie, Czech niespokojny, bystry i ruchliwy.

W południe całe plemię przeprowiło się przez niewielką rzekę, która srebrzystą wstęgą łączyła z sobą łańcuch drobnych, malowniczych jezior przebłykujących wśród drzew w prawo i w lewo. Puszcza rzedła coraz bardziej i wreszcie urwała się, jakby ucięta toporem.

Przed oczyma idących roztoczyła się piękna i rozległa dolina, a w jej głębi wznosiło się kilka niezbyt wysokich pagórków oblanych wokół wieńcem niewielkich jezior. Na najwyższym wzgórzu wznosił się potężny, stary dąb. Lechowi aż oczy roześmiały się na widok tej uroczej krainy i wstrzymał bezwiednie konia.

A oto od strony najbliższego jeziora wzbił się nagle w górę srebrnopióry ptak, potężny biały orzeł niosący zdobycz w szponach, i zatoczywszy szerokie koło nad samotnym dębem na wzgórzu osiadł na jego szczycie witany radosnym kwileniem piskląt. Rus porwał za tuki i wspiął konia do galopu, ale Lech położył mu łagodnie dłoń na cuglach:

– Zaczekaj, mój bracie! Oto sam Bóg najwyższy, gromowładny i wszystkowidzący Światowid zsyła nam znak swój widoczny. Tego orla białego przyjmuję za godło ludu swego, a wokół dębu zbuduję gród swój książęcy i od orlego gniazda Gniezdnem go nazwę.

Wojowie i starszyzna wzniesli na znak zgody trzykrotne „hura”, ale brat książęcy, Rus, zmarszczył sokołe brwi i po namyśle tak oto odpowiedział:

– Piękna to jest dolina, ale nas jest mnogo jako piasku w tych jeziorach, nie wyżywi wszystkich ta ziemia.

Więc zrobili wiec wszystkich wojów i starszyzny rodów i uradzili wspólnie zgodnie, iż Lech zostanie tu ze swym ludem, a Czech i Rus pójdą dalej szukać dla swych plemion innych dziedzin. Nazajutrz, pożegnawszy się, Czech i Rus odjechali ze swymi wojami.

A tymczasem na rozkaz knezia Lecha w okolicznej puszczy co dzień dudniły topory i poszóstne zaprzęgi wołów zwoziły na wzgórze z orlim gniazdem potężne pnie dębowe, strzeliste sosny żywiczne i wysmukłe, twarde buki. Nim jesień ułociła okoliczne bory, już gród książęcy, Gniezdno, stał na najwznioślejszym wzgórzu.

A para białych orłów, jakby wyczuwając, iż są dla tego ludu świętymi ptakami, zaprawiała spokojnie swe młode pisklęta do lotu.

Zwiedzanie rozpoczynamy od:

MUZEUM POCZĄTKÓW PAŃSTWA POLSKIEGO

Otwarte codziennie oprócz poniedziałków i dni poświęconych w godz. 10.00-17.00. Czas zwiedzania 1-1,5 godz.

Muzeum istnieje od 1978 r. Kontynuuje ono tradycje Muzeum Archeologicznego, istniejącego od 1956 r. przy ul. św. Jana. Ekspozycja muzealna poświęcona jest rozwojowi państwowości polskiej od wczesnego średniowiecza do czasów panowania ostatniego króla z dynastii Piastów. Najbardziej atrakcyjną dla turystów częścią ekspozycji jest wystawa – spektakl audiowizualny pt. „Kultura Polski Piastów” (trwa 30 min.). Uczestnicy spektaklu – dzięki nowoczesnej technice – odbywają niecodzienną podróż w czasie i przestrzeni. Podróż w epokę, która rozpoczęła się przed tysiącem lat, a swój rozkwit przeżywała za panowania Kazimierza Wielkiego – podróż w epokę Piastów. Ekspozycja – uwzględniając

znaczącą rolę Wielkopolski w okresie kształtowania się państwa piastowskiego – ma charakter ogólnopolski.

W muzeum – oprócz stałej ekspozycji – zwiedzić można również, zmieniane co kilka miesięcy, wystawy czasowe. Ich tematyka związana jest zwykle także z okresem początków państwa polskiego.

Muzeum mieści się w kompleksie gmachów wybudowanych w latach siedemdziesiątych jako **zespół obiektów Pomnika Mieszka I i Bolesława Chrobrego**. Projektantami całości byli: Bogdan Celichowski, Jerzy Schmidt i Włodzimierz Wojciechowski. Gmach – wzniesiony na planie litery U – oprócz muzeum mieści także szkołę (skrzydło południowe) i salę widowiskową z 500 miejscami (skrzydło północne).

Gmachy wyróżniają się zastosowaniem dużych ilości naturalnych kamieni, m.in. większość ścian zewnętrznych licowana jest kremowym trawertynem, a cokoly wyłożono piaskowcem i granitem. Przy wejściu znajduje się kolekcja orłów – godła Polski, od czasów Bolesława Chrobrego po wiek XX. Na dziedzińcu po wschodniej stronie muzeum stoi monumentalny **pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego**. Na kamiennym, trzymetrowej wysokości cokole ustawione są, odlane z brązu, sześciometrowe figury pierwszych historycznych władców Polski. Autorem pomnika jest poznański rzeźbiarz Józef Kopczyński. Na dziedzińcu stoją ponadto niewysokie kamienne postumenty z napisami upamiętniającymi ważne wydarzenia z dziejów Polski i Wielkopolski.

Z otwartego w kierunku wschodnim dziedzińca rozciąga się szeroka panorama Gniezna.

PIERWSZA STOLICA POLSKI

czyli krótko o dziejach Gniezna

Niewiele wiemy o początkach Gniezna. Pierwsze osady – położone na dwóch sąsiadujących ze sobą wzniesieniach (nazwanych później Wzgórzami Lecha i Panieńskim) – powstały prawdopodobnie na przełomie VIII i IX w. Gród na Wzgórzu Lecha wzniesiono zapewne u schyłku IX lub w 1 poł. X stulecia. Był on rezydencją władcy księstwa plemiennego Polan. Droga podbojów kolejni „panowie na Gnieźnie” powiększali swe terytoria, budując zręby późniejszego państwa polskiego.

Największy rozkwit Gniezna – stolicy wczesnośredniowiecznego państwa piastowskiego – przypadł na lata panowania Mieszka I i Bolesława Chrobrego, czyli na 2 poł. X i pocz. XI w. Na Wzgórzu Lecha istniał wówczas gród z trzema podgrodziami, na Wzgórzu Panieńskim znajdowała się duża osada targowa o miejskim charakterze.

Z 990 (ew. 992) r. pochodzi najstarszy zapis wymieniający nazwę „Gniezno”. Znajduje się on w dokumencie *Dagome iudex*, wystawionym przez papieża Jana XV, w którym określono m.in. granice państwa Mieszka I. Jednym z najważniejszych wydarzeń tamtego okresu był tzw. zjazd gnieźnieński w 1000 r., podczas którego Bolesław Chrobry z iście królewskim przepychem podejmował – pielgrzymującego do grobu św. Wojciecha – cesarza niemieckiego Ottona III. Utworzono wówczas arcybiskupstwo gnieźnieńskie, któremu podporządkowano nowe biskupstwa w Krakowie, Kołobrzegu i Wrocławiu. Pierwszym arcybiskupem – wprowadzonym na stolicę metropolitalną przez Ottona III – był brat św. Wojciecha Radzim Gaudenty.

Powstanie antyfeudalne i najazd księcia czeskiego Brzetysława w 1038 (lub 1039) r. spowodowały zniszczenie Gniezna. Szybko je odbudowano, jednak przeniesienie przez Kazimierza Odnowiciela stolicy państwa do Krakowa ograniczyło polityczną rolę Gniezna. Po śmierci Bolesława Krzywoustego w 1138 r. gród na Wzgórzu Lecha stał się rezydencją Mieszka III Starego. Jego długie rządy (zm. 1202 r.) sprzyjały rozwojowi Gniezna, które stało się niekwestionowaną stolicą dzielnicy wielkopolskiej. Później przeżywało zmienne koleje losu, by jeszcze raz, za panowania Bolesława Pobożnego (w latach 1257-ok.1277), stać się głównym grodem Wielkopolski. Odtąd Gniezno odgrywało polityczną rolę już tylko jako metropolia kościelna, od pocz. XV w. jako stolica prymasów Polski.

W 1238 r. (lub na pocz. 1239) r. osada na Wzgórzu Panieńskim, przywilejem Władysława Odonica, otrzymała prawa miejskie. Być może już w XIII w. (ew. na pocz. następnego) miasto otoczone zostało murami. Była to najwcześniejsza w Wielkopolsce lokacja miejska na prawie magdeburskim.

W 1331 r. miasto zostało zniszczone przez Krzyżaków. W 1424 r. otrzymało prawo składu. W XV stuleciu Gniezno było najważniejszym w Wielkopolsce ośrodkiem handlu sukniem i futrami.

Miasto – oprócz świątyń i innych budynków publicznych – miało głównie zabudowę drewnianą, często więc padało pastwą płomieni. Wielki pożar zniszczył Gniezno w 1613 r. W 1655 r. spłądowali je Szwedzi. Nastąpił niepomyślny okres w jego dziejach, spowodowany wojnami, epidemiami i zmianą przebiegu szlaków handlowych. Na lepszą sytuację zaczęła się zmieniać dopiero w poł. XVIII w. W 1768 r. utworzono województwo gnieźnieńskie, dziesięć lat później powołano w Gnieźnie Komisję Dobrego Porządku.

W 1793 r. – w trakcie drugiego rozbioru Polski – miasto zajęli Prusacy. Rok później, w czasie insurekcji kościuszkowskiej, na krótko miastem znów zawładnęli Polacy. W okresie wojen napoleońskich Gniezno znalazło się w granicach Księstwa Warszawskiego, a po klęsce Napoleona weszło w skład utworzonego w 1815 r. Wielkiego Księstwa Poznańskiego, będącego częścią państwa pruskiego. W 1819 r. miasto zostało zniszczone przez wielki pożar. W trakcie odbudowy wytyczono nowy plan śródmieścia, m.in. powiększono rynek i utworzono dzisiejszą ul. Bolesława Chrobrego.

W 2 poł. XIX w. działały w mieście liczne organizacje polskie, prowadzące walkę o podtrzymanie narodowego ducha. Jednocześnie zmieniał się wizerunek miasta. Rozwijał się przemysł i rzemiosło, zabudowa centrum przybrała charakter wielkomiejski. W 1872 r. Gniezno uzyskało połączenia kolejowe z Poznaniem i Inowrocławiem, do końca wieku wybudowano linie do Jarocina i Nakła. W 1900 r. uruchomiono elektrownię.

Niepodległość Gniezno odzyskało 28-29 grudnia 1918 r. podczas powstania wielkopolskiego. We wrześniu 1939 r., po wycofaniu się regularnych jednostek wojskowych, obronę miasta podjęła straż obywatelska, na której czele stanął ks. Mateusz Zabłocki. Gniezno zostało wyzwolone spod okupacji niemieckiej 21 stycznia 1945 r. Dziś jest drugim co do wielkości miastem województwa poznańskiego.

Od muzeum schodzimy parkowymi drózkami nad **jez. Jelonek** (pow. 14 ha). Położony przy zachodnim brzegu jeziora Park Piastowski (pow. 19 ha) powstał w latach 1959-63. Promenadą obchodzimy jezioro od strony północnej, po lewej stronie zostawiając budynki stojące przy ul. Kanclerza Jana Łaskiego. Nieco dalej odchodzimy od brzegu alejką w lewo, po dojściu do ul. Jeziornej skręcamy jeszcze raz w lewo i wychodzimy na plac przed katedrą. Przed nami:

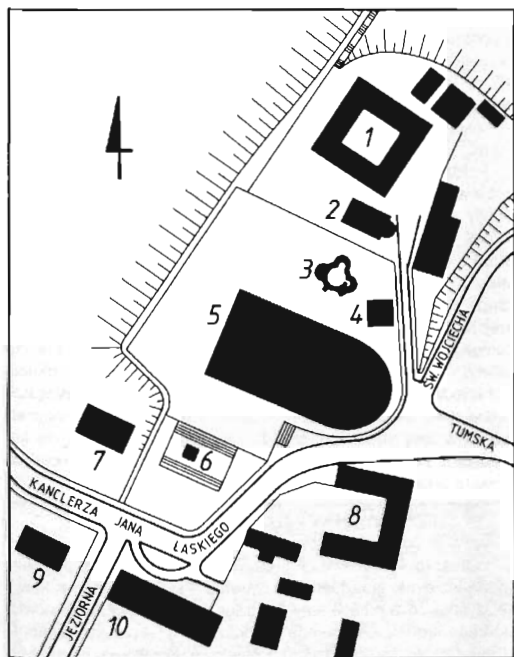
WZGÓRZE LECHA

Wzgórze to zwane było dawniej także Górą Królewską. W średniowieczu było niższe niż obecnie, ale bardziej wyraźnie rysowało się w terenie, otoczone od strony zachodniej jez. Jelonek i nie istniejącym dziś Jez. Świętym oraz doliną strumienia od strony wschodniej. Nie wiadomo kiedy powstała tu pierwsza osada. Przypuszcza się, że stało się to na przełomie VIII i IX w., choć niektóre znaleziska archeologiczne sugerują nieco wcześniejsze założenie osady. Niepewne jest również datowanie grodu. Najnowsze badania wskazują na 1 poł. X w. Następne dziesięciolecia były okresem niezwykle dynamicznego rozwoju Gniezna. Już za czasów panowania Mieszka I i Bolesława Chrobrego istniał na Wzgórzu Lecha największy w ówczesnej Wielkopolsce zespół osadniczy. Najwyższą część wzniesienia zajmował gród otoczony potężnym wałem. Od strony południowej przylegało doń ufortyfikowane podgrodzie z katedrą. Jeszcze dalej – w stronę jez. Jelonek – położone były dwa kolejne podgrodzia.

Gród książęcy miał kształt wydłużonego czworoboku o wymiarach ok. 110 x 75 m. Zajmował północną część wzgórza. Jego wał południowy biegł równoległe do północnej ściany dzisiejszej katedry. Wewnątrz grodu znajdował się zamek (archeolodzy nie natrafili dotąd na jego ślady) oraz kaplica grodowa, stojąca zapewne na miejscu dzisiejszego kościoła św. Jerzego.

Pierwsze podgrodzie pełniło rolę ośrodka kultu religijnego. W podziemiach katedry odkryto m.in. pogańskie palenisko kultowe, pochodzące prawdopodobnie z VIII w. Według Długosza miało się tu znajdować miejsce kultu Nyji, jednego z mieszkańców

słowiańskiego Olimpu. Na podgrodziu budowano też pierwsze świątynie chrześcijańskie, dziś wznosi się na jego terenie gotycka katedra.

21. Wzgórze Lecha

1 - kolegiata Potockiego (Muzeum Archidiecezjalne), 2 - kościół św. Jerzego, 3 - fundamenty kaplicy grobowej Jana Łaskiego, 4 - dzwonnica, 5 - katedra, 6 - pomnik Bolesława Chrobrego, 7 - pałac biskupi, 8 - zespół zabudowy kanonii i łamusałów, 9 - probostwo katedralne, 10 - pałac arcybiskupi

Umocnienia gnieźnieńskie – zwłaszcza te najstarsze, otaczające gród i pierwsze podgrodzie – reprezentowały wysoki poziom wczesnośredniowiecznej architektury obronnej. Były to wały drewniano-ziemne o konstrukcji przekładkowej (patrz s. 51 - 52), wznieszone z wykorzystaniem konstrukcji hakowej. Szerokość wału u podstawy wynosiła ok. 20 m, wysokość – ok. 10 m. Obliczono, że na budowę jednego metra bieżącego takiego wału zużywano aż 45 m³ drewna. A było to głównie cenne, wytrzymałe drewno dębowe. Wał drugiego podgrodzia był jeszcze potężniejszy. Jego szerokość u dołu wynosiła 25 m, wysokość zapewne przekraczała 10 m.

Potężne fortyfikacje nie ustrzegły grodu od różnych nieszczęść. Pożar w 1018 r. zniszczył podgrodzie z katedrą. W 1038 lub 1039 r. złupiły gród wojska Brzetysława czeskiego. W 1192 r. spłonął zamek książęcy podpalony przez Kazimierza Sprawiedliwego. Stało się to zapewne w odwecie za zniszczenie Krakowa przez Mieszka III Starego. Spalony zamek odbudował przed 1234 r. książę Władysław Odonic. To już ostatnia wzmianka o poważniejszej renowacji średniowiecznych umocnień na Wzgórzu Lecha. Zamek królewski istniał tu jeszcze co najmniej do 2 poł. XIV w. Na sejmie w Kole w 1457 r. król Kazimierz Jagiellończyk przekazał archidiecezji gnieźnieńskiej teren dawnego grodu. Odtąd Wzgórze Lecha stało się ośrodkiem metropolii; znajdowały się tu najważniejsze urzędy kościelne, siedziba prymasa, mieszkania duchowieństwa. W pamięci ludzkiej wzgórze pozostało jednak kolebką dynastii piastowskiej.

POSTRZYŻYNY SIEMOWITA

czyli o dynastii Piastów

Mieszko I – pierwszy historyczny władca Polski – miał oczywiście na gnieźnieńskim „tronie” swych poprzedników. Wszystko co o nich wiemy zawdzięczamy Gallowi Anonimowi, którego kronika – napisana na pocz. XII w. – przekazuje nam dynastyczne tradycje dworu Bolesława Krzywoustego. Kiedy zatem powstała dynastia? Kto był pierwszym Piastem? Przenieśmy się w poł. IX stulecia.

Z okazji postrzyżyn swoich synów gnieźnieński książę Popiel wyprawiał w grodzie wystawną ucztę. Nie wpuścił na nią jednak

dwóch nieznanych wędrowców przybyłych – jak pisze Gall Anonim – z *tajemnej woli Boga*. Nieznajomi znaleźli gościnę w chacie kmięcia Piasta, syna Chościska, i jego żony Rzepki (Rzepichy). Los sprawił, że i w tym domu odbywały się postrzyżyny. Przybysze wzięli w nich udział, w cudowny sposób pomnażając przygotowane przez kmięcia jadło i napoje. Synowi Piasta nadali imię Siemowit, przepowiadając mu wspaniałą przyszłość.

Przepowiednia spełniła się – Siemowit został później władcą kraju, a wypędzony Popiel schronił się na wyspę, gdzie zginął pożarty przez myszy. Późniejsze zapiski sugerują, iż stało się to w Kruszwicy, gdzie wieżę zamku wzniesionego w XIV w. przez Kazimierza Wielkiego nazywa się dziś Mysią Wieżą.

Tragedia Popiela i objęcie rządów przez Siemowita to prawdopodobnie moment powstania dynastii piastowskiej. Warto przypomnieć, że nazwa dynastii („Piastowie”) pojawiła się dopiero w XVII i XVIII w. na Śląsku. Szerzej spopularyzował ją Adam Naruszewicz w swej *Historii narodu polskiego* – pierwszej próbie syntezy najdawniejszych dziejów Polski.

Gall Anonim wymienia kolejnych władców: po Siemowicie księciem gnieźnieńskim został jego syn Leszek (Lestek), a potem – Siemomysł, wreszcie – Mieszko I. Dziś historycy na ogół jednomyślnie uznają imiona trzech Mieszkowych antenatów za wiarygodne. Znacznie więcej wątpliwości budzą postacie Piasta i Rzepki, nie mówiąc już o Chościsku i Popielu.

Z dynastii piastowskiej pochodziło sześciu koronowanych władców Polski; byli to: Bolesław Chrobry, Mieszko II, Bolesław Śmiały, Przemysł II, Władysław Łokietek i Kazimierz Wielki. Śmierć tego ostatniego w 1370 r. zakończyła panowanie Piastów w Polsce. Dzielnicowi książęta piastowscy zarządzili jednak nadal. Od śmierci Bolesława Krzywoustego w 1138 r. datuje się bowiem podział dynastii na kilka linii książąt dzielnicowych. Linia wielkopolska, zapoczątkowana przez Mieszka III Starego, przetrwała pięć pokoleń. Ostatnim jej przedstawicielem był Przemysł II zamordowany przez Brandenburczyków w Rogoźnie w 1296 r. Mazowiecka linia Piastów wygasła dopiero

w 1526 r. na księciu Januszu III. Najdłużej przetrwała linia śląska. Ostatni Piast, książę legnicko-brzeski Jerzy Wilhelm, zmarł w 1675 r.

Tarasowy plac przed katedrą urządzono w drugiej poł. lat dwudziestych naszego wieku według projektu Stefana Cybichowskiego. W jego centralnym punkcie stoi:

POMNIK BOLESŁAWA CHROBREGO

Idea wzniesienia pomnika pierwszemu polskiemu królowi narodziła się w czasie przygotowań do obchodów 900 rocznicy koronacji Bolesława Chrobrego. W grudniu 1924 r. zawiązał się komitet organizacyjny obchodów, w skład którego weszli m.in. biskup gnieźnieński Antoni Laubitz i gen. Stanisław Taczak, pierwszy dowódca powstania wielkopolskiego. Protektorat nad budową pomnika przyjęli prezydent RP Stanisław Wojciechowski oraz kardynał prymas Edmund Dalbor. Z propozycją wykonania projektu pomnika zwrócono się do dwóch poznańskich artystów: Władysława Marcinkowskiego i Marcina Rożka. Ostatecznie przyjęto projekt drugiego z nich.

12 września 1925 r. prezydent Stanisław Wojciechowski odsłonił naturalnej wielkości gipsowy model pomnika. Później przewieziono go do Warszawy, gdzie w firmie „Bracia Łopieńscy” wykonano brązowy odlew monumentu. Oficjalne jego odsłonięcie odbyło się 30 maja 1929 r. Dokonał tego następny już prezydent RP Ignacy Mościcki. Pomnik stał przed katedrą 11 lat. Wiosną 1940 r. został zniszczony przez Niemców.

W lipcu 1981 r. powstał Społeczny Komitet Odbudowy Pomnika. Funkcję honorowego przewodniczącego przyjął kardynał Józef Glemp. Rekonstrukcji pomnika dokonał poznański rzeźbiarz Jerzy Sobociński. Obiekt odsłonięto 9 maja 1985 r.

Wysokość monumentu wynosi 8,5 m, sama odlana z brązu postać króla ma 4,5 m wysokości. Na ścianach kamiennego cokółu znajdują się cztery płaskorzeźby: od frontu panoplia z napisem *Bolesław Chrobry*, na pozostałych bokach: koronacja Bolesława Chrobrego, misja św. Wojciecha i królewski sąd pod dębem.

BOLESŁAW SYN MIESZKA*czyli o pierwszym polskim królu*

Bolesław Chrobry jest jedną z lepiej poznanych postaci Europy z przełomu X i XI w. Urodził się w 967 r. Był synem Mieszka I i czeskiej księżniczki Dąbrówki. Kiedy ta zmarła, miał dziesięć lat. Jego poglądy i zamiary na przyszłość kształtował ojciec. W chwili jego śmierci (25 maja 992 r.) Bolesław był już dwudziestopięcioletnim mężczyzną, przygotowanym do objęcia władzy. A że nie chciał jej z nikim dzielić, wkrótce wygnał z kraju macochę Odę (ostatnią żonę Mieszka I) i jej trzech synów.

Panowanie Bolesława Chrobrego przypadło na pierwsze dziesiątki lat chrześcijaństwa w Polsce. Nie dziwi więc waga, jaką przywiązywał do stosunków z Kościołem. Ściśle współpracował z biskupem Wojciechem, gdy ten wyruszał na misję do Prus. Po męczeńskiej śmierci Wojciecha wykupił jego ciało i pochował w Gnieźnie, przyczyniając się do powstania jego kultu w Polsce.

W marcu 1000 r. Bolesław gościł w Gnieźnie – pielgrzymującego do grobu św. Wojciecha – cesarza niemieckiego Ottona III, który wraz z ówczesnym papieżem Sylwestrem II widział w nim strażnika interesów Kościoła i cesarstwa na wschodzie. Powstała wtedy w Gnieźnie metropolia z trzema nowymi biskupstwami. Otton III otrzymał od Bolesława w darze relikwie ręki św. Wojciecha, sam zaś ufundował złote płyty na ołtarz męczennika w gnieźnieńskiej katedrze. Polskiego księcia obdarzył kopią włóczni św. Maurycego – będącą symbolem panowania cesarzy niemieckich – jako oznaką suwerenności. Włócznia sprzed tysiąca lat zachowała się do dzisiaj i znajduje się obecnie w skarbcu katedry na Wawelu.

Trzydzieści trzy lata panowania Bolesława Chrobrego to okres sukcesów i porażek militarnych oraz działań politycznych skierowanych praktycznie we wszystkich kierunkach. Kilkanaście lat (z przerwami) trwała wojna z Niemcami. Ale zdobył też Pragę (w 1003 r.) i Kijów (w 1018 r.). Nie zapominał również o rzeczy dla siebie i państwa najważniejszej. Wieloletnie starania o koronę zostały uwieńczone sukcesem – w 1025 r. Bolesław Chrobry koronował się w gnieźnieńskiej katedrze. Wkrótce

jednak, 17 czerwca 1025 r., blisko sześćdziesięcioletni monarcha zakończył życie. Pochowany został u boku ojca w katedrze poznańskiej.

Jaki był ów pierwszy polski król? Z kroniki Galla Anonima wyłania się postać idealnego władcy chrześcijańskiego, a jedyną indywidualną cechą zanotowaną przez kronikarza była porywczność króla. Latopis ruski naśmiewa się z jego otyłości, ale jednocześnie przypisuje mu wielki rozum. Thietmar z Merseburga obdarza go licznymi epitetami w rodzaju „ryczący lew” czy „jadowita żmija”, Bruno z Kwerfurtu wyraża się o nim z wielką miłością. Na pewno nie była to osobowość przeciętna.

Bolesław Chrobry żenił się trzykrotnie. Nie znamy imion dwóch pierwszych towarzyszek jego życia; pierwsza była córką margrabiego Miśni Rykdaga, druga – węgierską księżniczką (ze związku tego pochodził syn Bezprym). W chwili śmierci Mieszka I był już w związku z Emnildą, córką księcia zachodniopomorskiego Dobromira. Miał z nią dwóch synów, Ottona i Mieszka II (patrz s. 63-64).

Otoczające plac budynki od wieków są użytkowane przez duchowieństwo. Zachodnią stronę placu zamyka **pałac biskupi** z XIX w., przebudowany w latach dwudziestych naszego stulecia (dodano wówczas czterokolumnowy portyk). Na bocznej ścianie pałacu wykonano w 1970 r. techniką sgraffito obraz przedstawiający scenę Chrztu Polski w 966 r. Naprzeciwko – po drugiej stronie ul. Kanclerza Jana Łaskiego – znajduje się parterowy **budynek probostwa katedralnego**. Podczas badań archeologicznych prowadzonych tu w 1936 r. pod kierownictwem Józefa Kostrzewskiego (patrz s. 151-152) odkryto w ogrodzie pozostałości zamku arcybiskupiego.

Murowany zamek prymasowski rozpoczęto budować w 1518 r. z fundacji arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego. Budowę prowadzono etapami, kończyli ją już następcy fundatora. Zniszczony w czasie pożaru miasta w 1613 r., został częściowo odbudowany. Zaniebdywany jednak przez coraz rzadziej zaglądających do Gniezna prymasów z wolna popadał w ruinę. Budynek rozebrano w 1831 r.

Obok – na zachód od probostwa – stoi gmach (nr 12) wzniesiony przed 1939 r. z przeznaczeniem na siedzibę Muzeum Archidiecezjalnego. Po wschodniej stronie ul. Jeziornej znajduje się **pałac arcybiskupi**, zbudowany w latach 1830-36 według planów Karola Fryderyka Schinkla, przebudowany ok. 1928 r. i powiększony o skrzydło wschodnie w 1990 r. Dalej na wschód usytuowanych jest **kilka zabytkowych kanonii**. Przy samej ulicy (ul. Kanclerza Łaskiego 1) stoi kanonia z pocz. XVII w., pierwotnie parterowa, nadbudowana o jedną kondygnację w XVIII w.; rozebrana do piwnic w 1958 r. i odbudowana w 1961 r. Na jej ścianie szczytowej znajdują się dwie tablice, starsza z 1613 r. mówi o fundacji budynku przez doktora Tomasza Josickiego, druga – o jego restauracji w 1760 r. Nieco w głębi – parterowy lamus z XVIII w. o konstrukcji szkieletowej.

BAZYLIKA ARCHIKATEDRALNA pw. WNIEBOWZİĘCIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY I ŚW. WOJCIECHA

Zwiedzanie w dni powszednie od godz. 10.00 do 17.00. W sezonie letnim w godz. 10.00-14.00 w zakrystii dyżuruje przewodnik. W dni świąteczne katedrę zwiedzać można w godz. 13.30-17.30. Zwiedzanie w czasie nabożeństw jest niedozwolone.

Niewiele wiemy o pierwszych kościołach na Wzgórzu Lecha. Prowadzone w latach 1957-64 badania archeologiczne w podziemiach katedry doprowadziły do odkrycia wielu relikwów architektonicznych. Przypuszcza się, że pierwsza niewielka świątynia powstała tu już w końcu IX w., a więc blisko 100 lat przed oficjalnym wprowadzeniem chrześcijaństwa w Polsce. Uczeni nie są zgodni co do liczby i kształtu architektonicznego kościołów wzniesionych w X w. Źródła pisane potwierdzają wybudowanie kościoła przez Mieszka I po 966 r. Prawdopodobnie po pożarze w 1018 r. wzniesiono tu monumentalną, trójnawową bazylikę przedromańską, której fundamenty – określające kształt świątyni – zachowały się pod posadzką dzisiejszej katedry. Świątynię tę – zniszczoną w czasie najazdu Brzetysława czeskiego – odbudowano przed 1064 r. w formach romańskich. Budowla przetrwała do 1 poł. XIV stulecia (szerszy opis najstarszych kościołów na Wzgórzu Lecha znajduje się na str. 98-99).

W latach czterdziestych XIV w. z inicjatywy arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego rozpoczęto budowę katedry gotyckiej. Najpierw

– po rozebraniu romańskiego – wzniesiono nowe, znacznie większe prezbiterium z obejściem; później powstał korpus nawowy. Budowę zakończono ok. 1390 r. Istniały już wówczas kaplice przylegające do obejścia prezbiterium; następne, przy nawach bocznych, powstały przeważnie w XV w. Wraz z korpusem nawowym wzniesiono wieżę północną; południową zaczęto budować dopiero w 1535 r., a ukończono w 1602 r. Niedługo potem, w 1613 r., spłonęły dachy i wieże świątyni.

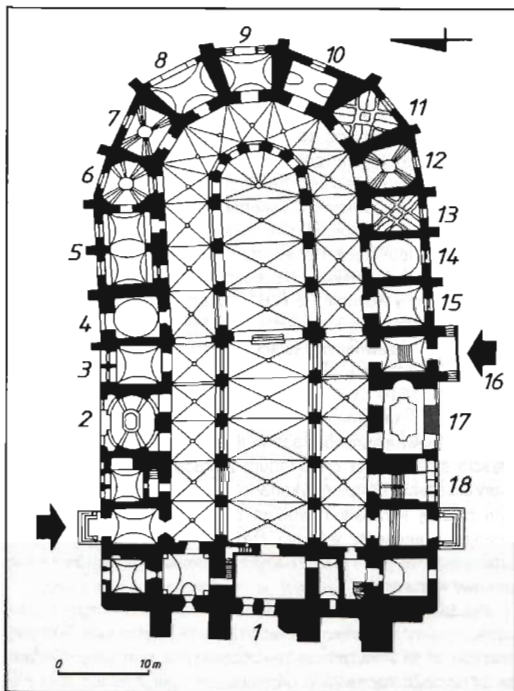
Przebudowę wnętrza w stylu barokowym zapoczątkowano w 1641 r. Zmienili swój wygląd gotyckie dotąd kaplice, w 1662 r. ustawiono nowy ołtarz główny, a w latach 1680-84 wzniesiono w nawie głównej okazałą konfesję św. Wojciecha. Kolejny pożar w 1760 r. zniszczył dachy, helmy wież oraz sklepienia nawy głównej i prezbiterium. Aż do 1790 r. trwała odbudowa, a właściwie gruntowna przebudowa katedry według projektu Efraima Schroegera. W uzyskanym wówczas klasycystycznym kształcie architektonicznym świątynia przetrwała do 1945 r. W czasie okupacji Niemcy przekształcili ją w salę koncertową, niszcząc część wyposażenia. 23 stycznia 1945 r. – już po ucieczce Niemców – katedra jeszcze raz stanęła w płomieniach. Spłonęło drewniane wyposażenie jej wnętrza, wieże, runął fragment sklepienia nawy głównej.

Zniszczenia stały się bodźcem do intensywnych, interdyscyplinarnych badań naukowych. Postanowiono przywrócić katedrze gotyckie formy z XIV w. Główne prace regotyzacyjne przeprowadzono w latach 1953-65. Równolegle prowadzone prace archeologiczne w podziemiach świątyni odsłoniły wiele relikwów wczesnośredniowiecznych.

Katedra gnieźnieńska była w średniowieczu kościołem koronacyjnym królów Polski. Koronowało się tu pięciu władców: Bolesław Chrobry (w 1025 r.), Mieszko II (również w 1025 r.), Bolesław Śmiały (w 1058 r.), Przemysław II (w 1295 r.) i Wacław II (w 1300 r.). Przez ponad pięć i pół wieku arcybiskupom gnieźnieńskim przysługiwała zaszczytna godność prymasów Polski. Poczet 55 gnieźnieńskich prymasów otworzył w 1418 r. Mikołaj Trąba, zakończył zaś w 1992 r. – decyzją kurii rzymskiej zmieniającą organizację Kościoła polskiego – Józef Glemp. Katedra posiada tytuł Bazyliki Mniejszej, nadany przez papieża Piusa XI w 1931 r. Dwóch metropolitów gnieźnieńskich wyniesionych zostało na ołtarze. Są nimi: bł. Radzim Gaudenty, brat św. Wojciecha, i bł. Bogumił, który był arcybiskupem w końcu XII w. Jednym z najważniejszych wydarzeń religijnych w dziejach katedry była wizyta papieża Jana Pawła II w 1979 r.

Zwiedzanie:

Katedra jest bazylikowym kościołem trójnawowym z obejściem (ambitem) wokół prezbiterium. Przy nawach bocznych i obejściu

22. Katedra – rzut poziomy

1 - stary kapitułarz, 2 - kaplica Potockiego, 3 - kaplica Bożego Ciała, 4 - kaplica św. Jana Nepomucena (Doktorów), 5 - zakrystia wikariuszowska, 6 - zakrystia prałacka, 7 - kaplica św. Walentego, 8 - kaplica Pana Jezusa (Świętego Krzyża), 9 - kaplica Niepokalanego Poczęcia NMP (Gębickiego), 10 - kaplica Kołudzkich, 11 - kaplica św. Andrzeja (Olszowskiego), 12 - kaplica Matki Boskiej Częstochowskiej (Bogoria), 13 - kaplica św. Stanisława (Sufragańska), 14 - kaplica Baranowskiego, 15 - kaplica św. Mikołaja (Dzierżgowskiego), 16 - kaplica św. Józefa (Skrzetusińskiego), 17 - kaplica Lubieńskich, 18 - nowy kapitułarz

znajduje się 14 kaplic, dwie zakrystie, biblioteka i nowy kapitułarz. Całkowita długość świątyni wynosi ok. 85 m, największa szerokość – ok. 42 m. W fasadzie zachodniej wznoszą się dwie wieże o wysokości 63 m, zwieńczone hełmami zrekonstruowanymi na wzór założonych w 1779 r. według projektu E. Schroegera. Szczyt między wieżami z 1 poł. XVII w. reprezentuje cechy manieryzmu holenderskiego, zdobi go herb Pomian arcybiskupa Macieja Łubieńskiego. Nad dachami kaplic ustawione są figury polskich świętych i błogosławionych, wykonane w latach 1932-36 przez Marcina Rożka. W południową ścianę świątyni są wmurowane tablice upamiętniające Tysiąclecie Chrztu Polski oraz 975-lecie metropolii gnieźnieńskiej. Na postumencie ustawiono dzwon „Błogosławiony Bogumił” z 1761 r. o średnicy 135 cm i wadze 1500 kg, uszkodzony w czasie pożaru katedry w 1945 r. Na osi prezbiterium, w zewnętrznej ścianie kaplicy Gembickiego wmurowana jest późnogotycka płyta kamienna kanonika Jakuba Zaksińskiego (zm. 1510 r.).

Wnętrze – utrzymane w stylu gotyckim – charakteryzuje się prostotą i pewną surowością form architektonicznych. Najstarszą częścią świątyni jest prezbiterium z otaczającym je obejściem. Filary oraz żebra sklepień wykonane są z piaskowca. W wybudowanym później korpusie nawowym dominuje już cegła, a żebra sklepień i elementy wystroju rzeźbiarskiego wykonane są ze sztucznego kamienia (z odlewanych w formach elementów z silnej zaprawy wapiennej).

Prezbiterium i nawa główna. Nakryte są sklepieniami krzyżowymi, zrekonstruowanymi w latach 1958-60. Żebra sklepień nawy oraz łuki arkad otwartych do naw bocznych są ozdobione reliefami ze sztucznego kamienia o ornamentyce figuralnej lub roślinnej z poł. XIV w. Ściany prezbiterium zdobi fryz arkadowy, a w głębi – nad relikwiarzem św. Wojciecha – fryz maswerkowy; oba z XIV stulecia. W odsłoniętych w czasie regotyżacji świątyni arkadach pomiędzy prezbiterium a obejściem pozostawiono – dziś wolnostojące – dwa wczesnobarokowe portale z czarnego i białego marmuru z poł. XVII w. z postaciami świętych Stanisława i Wojciecha. W oknach witraże przedstawiające sceny związane

z początkami chrześcijaństwa w Polsce. Są one dziełem Marii Powalisz-Bardońskiej z Poznania; wykonywane były sukcesywnie od 1980 r.

Centralne miejsce w prezbiterium zajmuje ołtarz z relikwiami św. Wojciecha. Na postumencie z czarnego marmuru znajduje się wczesnobarokowy srebrny relikwiarz. Ma on kształt trumny o długości 158 cm, z leżącą na wieku postacią świętego w szatach biskupich. Relikwiarz wykonał w 1662 r. gdański złotnik Piotr van der Rennen. Trumnę unosi sześć orłów, wykonanych również przez gdańszczyzanina Hansa Paula Junga. Relikwiarz podtrzymują na barkach klęczące postacie personifikujące cztery stany (rycerski, mieszczański, chłopski i duchowny). Rzeźby te wykonał w końcu XIX w. Władysław Marcinkowski. Wewnątrz relikwiarza, w drewnianej skrzynce pochodzącej zapewne z XII w., znajdują się relikwie (m.in.: kość udowa prawa, lewa piszczel, nasada dolna prawej piszczeli i prawa kość łokciowa). Po raz ostatni sprawdzano zawartość skrzynki w 1989 r.

W 1986 r. relikwiarz został zbezczeszczony przez złodziei, których łupem padła m.in. srebrna rzeźba św. Wojciecha. Sprawców kradzieży ujęto, a zrekonstruowany relikwiarz powrócił w 1987 r. do prezbiterium katedry. Na początku 1995 r. rozpoczęto prace nad odtworzeniem nad relikwiarzem barokowej konfesji, stojącej niegdyś w nawie głównej.

W GNIEŹNIE CZY W PRADZE?

czyli o relikwiach i grobie św. Wojciecha

O życiu i męczeńskiej śmierci św. Wojciecha piszemy na s. 109-111. Tutaj spróbujemy odpowiedzieć na pytania o późniejsze losy doczesnych szczątków męczennika. Ciało jego, wykupione na „wagę złota”, złożono według legendy początkowo w Trzemesznie. Kiedy Bolesław Chrobry przenoślił je w 999 r. do katedry gnieźnieńskiej, pozostawił ponoć dziesięć kosteczek w trzemeszeńskim klasztorze Benedyktynów. W następnym roku, podczas zjazdu gnieźnieńskiego, podarował kość ramieniową św. Wojciecha cesarzowi Ottonowi III, który zabrał ją do Rzymu.

W 1038 lub 1039 r. katedra gnieźnieńska została złupiona

przez Brzetysława II. Według relacji zawartej w kronice Kosmasa, czeski książę oprócz niezliczonych kosztowności (m.in. złotych fragmentów ołtarza ufundowanych przez Ottona III i złotego krzyża Bolesława Chrobrego) wywiózł też prochy św. Wojciecha, arcybiskupa Radzima Gaudentego i Pięciu Braci Męczenników.

Relacja czeskiego kronikarza była powodem wielu kontrowersji i sporów dotyczących miejsca złożenia relikwii świętego. Stąd postawione w tytule pytanie. Jan Długosz – w oparciu o gnieźnieńską tradycję – utrzymuje bowiem, że prochy św. Wojciecha zostały ukryte przed najeźdźcami, którzy wywieźli stąd tylko szczątki biskupa Gaudentego. Wydaje się jednak, że nie ma podstaw by nie wierzyć Kosmasowi. Pozostaje tylko kwestia, czy Czesi wywieźli wszystkie znajdujące się w Gnieźnie relikwie? Dziś zresztą spór ten stracił na ostrości i nie budzi większych namietności. Bezspornym jest bowiem, iż relikwie św. Wojciecha znajdują się i w Pradze, i w Gnieźnie.

Ożywienie kultu świętego męczennika nastąpiło ok. 1090 r., gdy w katedrze znów pojawiły się jego relikwie. Trudno dziś powiedzieć skąd się wówczas wzięły. Może odkryto je podczas prowadzonych właśnie prac budowlanych, może sprowadzono je z zewnątrz? Może z Trzemeszna? W 1127 r. odnaleziono w Gnieźnie relikwiarz z głową św. Wojciecha. Być może wkrótce potem ponownie urządzono w katedrze grobowiec świętego. Na pewno zaś istniał on na pocz. XV w., choć nie wiadomo jak wyglądał. Najstarszym śladem grobowca św. Wojciecha jest gotycka płyta z płaskorzeźbioną postacią świętego, leżąca obecnie pod stołem ołtarza soborowego. Ufundował ją w 2 poł. XV w. arcybiskup Jakub z Sienna. Pierwotnie nad płytą rozpięte było miniaturowe sklepienie ozdobnego baldachimu, wspartego na sześciu filarkach.

W latach 1680-84 powstała nowa, barokowa konfesja wzorowana na dziele Berniniego w bazylice św. Piotra w Rzymie. Relikwie umieszczono wówczas w srebrnej trumience – tej samej, którą oglądać można dziś w prezbiterium. W 1839 r. konfesję zdemontowano, a na marmurowych postumentach kolumn ustawiono cztery figury aniołów, odlane z żeliwa według projektu Christiana Raucha. W 1866 r. przywrócono konfesji

pierwotny kształt. Pod koniec XIX w. – w ramach przygotowań do obchodów 900-lecia śmierci męczennika – srebrny relikwiarz ustawiono na figurach wykonanych przez Władysława Marcinkowskiego. Wtedy też usunięto z mauzoleum gotycką płytę nagrobną. Konfesję rozebrali Niemcy w 1942 r.

Trzeba tu przypomnieć, że w 1923 r. skradziono ze skarbca katedry relikwiarz z głową św. Wojciecha. Do dziś nieznany jest sprawca tego zuchwałego czynu, nie odnaleziono też skradzionego relikwiarza. W 1928 r. kardynał August Hlond przywiózł z Rzymu część kości ramienia świętego, tej podarowanej przed wiekami Ottonowi III. W 1961 r. złożono ją w relikwiarzu w kształcie ręki, ufundowanym przez kardynała Stefana Wyszyńskiego. Relikwiarz ten zobaczyć można w Muzeum Archidiecezjalnym.

Po bokach prezbiterium ustawione są: tron prymasowski i tron biskupi oraz stalle – wszystkie wykonane w 1988 r. przez Swarzędzkie Fabryki Mebli. W posadzce znajduje się marmurowa płyta z napisem „Dąbrówka”. Według legendy przykrywa ona wejście do krypty, w której w 977 r. pochowano żonę Mieszka I. Pod stołem ołtarza soborowego z 1987 r. znajduje się rzeźbiona w czerwonym marmurze gotycka płyta nagrobna św. Wojciecha, przedstawiająca leżącą postać zmarłego w stroju biskupim. Płytę wykonał w latach 1478-86 rzeźbiarz gdański Hans Brandt. Na belce tęczowej stoi gotycki krucyfiks wykonany z drewna lipowego ok. 1430 r.

Na tylnej ścianie nawy głównej znajdują się dwie cenne gotyckie płyty nagrobne. Wykonana z czerwonego marmuru płyta prymasa Zbigniewa Oleśnickiego (zm. 1493 r.) – bratanka słynnego kardynała, biskupa krakowskiego, noszącego takie samo imię i nazwisko – jest dziełem Wita Stwosza. W górnym lewym narożniku, poniżej herbu Dębno widnieje gmerk (znak) artysty. Nieznany jest natomiast twórca brązowej płyty arcybiskupa Jakuba z Sienna (zm. 1480 r.), pochodzącej również z końca XV w.

Pomiędzy płytami znajduje się wejście do starego kapitułarza. Pomieszczenie to, przykryte w końcu XVII w. sklepieniem kolebkowym z lunetami, ozdobione jest bogatą dekoracją stiukową oraz malowidłami. W półkolistych zamknięciach ścian bocznych wiszą

dwa obrazy z 1777 r., przedstawiające śmierć św. Stanisława biskupa oraz Pięciu Braci Męczenników. W starym kapitularku znajduje się obecnie wystawa zabytków pochodzących ze skarbca katedralnego (zwiedzanie tylko z przewodnikiem katedralnym).

Skarbiec znajdował się w katedrze od początku jej istnienia. Jego zbiory – pomnażane przez stulecia – pochodzą z darów królewskich, biskupich i szlacheckich, czasem też i ludzi niższego stanu. Mimo zniszczeń i grabieży, mimo przeznaczenia jego zasobów na bieżące remonty i przebudowy katedry oraz pilne potrzeby kraju – skarbiec dotrwał do naszych czasów. Obok jasnogórskiego i krakowskiego należy do najbogatszych skarbców kościelnych w Polsce. Wśród zgromadzonych w nim zabytków znajdują się także depozyty z innych wielkopolskich świątyń i klasztorów. W czasie okupacji Niemcy wywieźli z Gniezna najcenniejsze skarby. Odnalezione przez wojska amerykańskie w kopalni soli w Grasleben pod Brunszwikiem – wróciły do Gniezna. Zabytki ze skarbca prezentowane są również w Muzeum Archidiecezjalnym.

Nad starym kapitularkiem znajduje się chór muzyczny, gdzie zainstalowane są nowoczesne organy zbudowane w 1979 r. przez bawarską firmę „Laukhuff”. Mają one łącznie 4169 piszczałek wykonanych z cyny, miedzi i drewna (najdłuższa ma 700 cm, najkrótsza – 1,5 cm długości). Organy są darem episkopatów Austrii i Niemiec.

Przez pomieszczenie pod wieżą północną prowadzi wejście do podziemi katedry.

Podziemia (zwiedzanie tylko w grupach z przewodnikiem katedralnym). Krypta powstała w latach 1957 - 64 podczas prowadzonych tu wówczas badań archeologicznych. Po przystosowaniu jej dla ruchu turystycznego, dla zwiedzających otwarto ją w 1993 r. Dojście do podziemi prowadzi przez dawną romańską kryptę usytuowaną pod emporą międzywieżową. Na ścianie znajduje się plansza przedstawiająca chronologię i hipotetyczne plany najstarszych budowli na Wzgórzu Lecha (w interpretacji Gabrieli Mikołajczyk).

Na podstawie kolejności zalegania warstw kulturowych przyjęto hipotezę, iż pierwszą świątynią chrześcijańską był mały, prostokątny kościół wzniesiony w końcu IX w. Około 970 r., po oficjalnym przyjęciu chrztu,

Mieszko I wybudował prawdopodobnie nową, większą świątynię. Odkryte relikty murów sugerują, iż mogła to być budowla o założeniu trójlistnym. O ile przypuszczenia te są słuszne, to właśnie w tym kościele w 977 r. pochowana została Dąbrówka. Fragmenty fundamentów znalezionych pod północną nawą dzisiejszej katedry stały się podstawą do przypuszczeń, iż są to ślady trzeciej z kolei świątyni – prostokątnego kościoła z absydą, wzniesionego przez Bolesława Chrobrego po 992 r. Byłby to więc – od 1000 r. – pierwszy gnieźnieński kościół katedralny. Po pożarze w 1018 r. powstała okazała trójnawowa katedra, która musiała być już gotowa w 1025 r., kiedy odbyły się w niej koronacje Bolesława Chrobrego i Mieszka II. Świątynia ta – zniszczona przez Brzetysława czeskiego – została odbudowana w formach romańskich przed 1064 r. Później – wiemy o tym ze źródeł pisanych – dotyczyły budowlę różne nieszczęścia, m.in. ok. 1090 r. musiano naprawiać cztery jej filary, w 1220 r. zawaliła się jedna z wież. Trójnawowa, dwuwieżowa bazylika romańska istniała do 1 poł. XIV stulecia. Następna świątynia była już kościołem gotyckim.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że tylko rozplanowanie trójnawowej bazyliki romańskiej – której budowę niektórzy historycy sztuki przesuwają na 2 poł. XI w. – nie budzi większych kontrowersji. Natomiast czas powstania (a nawet i sam fakt istnienia) oraz rozplanowanie wcześniejszych kościołów są wciąż przedmiotem naukowych dyskusji.

W podziemiach zobaczyć można odsłonięte i częściowo zrekonstruowane fragmenty architektury romańskiej i przedromańskiej, a także kamienne grobowce znajdujące się niegdyś pod posadzką budowli. Uwagę zwraca piękny fragment posadzki romańskiej z XI w. Zachowano również ślady paleniska kultowego, pochodzącego zapewne z VIII w.

Pomieszczenie pod południową nawą dzisiejszej katedry przeznaczono na miejsce pochówku prymasów. Obecnie znajdują się tu trumny następujących arcybiskupów gnieźnieńskich: Jana Łaskiego (zm. 1531 r.), Macieja Łubieńskiego (zm. 1652 r.), Teodora Andrzeja Potockiego (zm. 1738 r.), Ignacego Krasickiego (zm. 1801 r.) i Edmunda Dalbora (zm. 1926 r.). Złożono tu również urny z sercami trzech arcybiskupów, których ciała spoczywają w katedrze poznańskiej: Tymoteusza Gorzeńskiego (zm. 1825 r.), Marcina Dunina (zm. 1842 r.) i Leona Przyłuskiego (zm. 1865 r.).

Nawy boczne, ambit i kaplice. Trasa zwiedzania prowadzi dalej północną nawą boczną, poprzez obejście wokół prezbiterium

do nawy południowej. Nawy boczne mają niecałe 5 m szerokości i 11 m wysokości. Przykrywają je gotyckie sklepienia krzyżowo-żebrowe z bogatą dekoracją rzeźbiarską zworników, wsporników i łuków arkad. Ciekawostką jest, iż nawy boczne nie mają takiej samej długości; nawa północna jest krótsza o ok. 1,5 m. Powodem tego jest niewielkie odchylenie osi korpusu nawowego od osi prezbiterium w kierunku północnym.

Od strony zewnętrznej do naw bocznych i obejścia przylegają kaplice. Wzniesiono je przeważnie w 2 poł. XIV w. lub na pocz. następnego stulecia, znacznie przebudowano w XVII i XVIII w. Niegdyś kaplice otwierały się do naw gotyckimi arkadami, później zamurowano je (zostały częściowo odsłonięte w 1962 r.), budując w XVII i XVIII w. nowe, barokowe portale. Są one zjawiskiem zupełnie wyjątkowym, nigdzie w Polsce nie przeprowadzono tak konsekwentnej przebudowy wejść do kaplic. Zamykające portale kraty stanowią bodaj najpiękniejszy w kraju zbiór monumentalnych krat architektonicznych. Jest to prawdziwa wystawa artystycznego kowalstwa, ilustrująca rozwój tego rzemiosła od średniowiecza po wiek XVIII. Podziwiać można 17 krat: od gotyckich, poprzez renesansowe, aż do barokowych.

Na zachodnim krańcu nawy północnej (po jej zewnętrznej stronie) wmurowana jest późnogotycka, wykonana z piaskowca, tablica erekcyjna kaplicy Bożego Ciała z 1460 r. z herbem Odrowąż jej fundatora arcybiskupa Jana Sprowskiego. Nad nią częściowo zachowane późnorenesansowe epitafium kanoników Feliksa (zm. 1600 r.) i Jana (zm. 1614 r.) Rembielińskich, przedstawiające zmarłych klęczących pod krucyfiksem. Obok bogato zdobione drzwi z pocz. naszego wieku, pochodzące z warsztatu weneckiego. Zdobí je osiem medalionów; cztery skrajne przedstawiają symbole: poezji, teologii, nauk przyrodniczych i medycyny; w czterech środkowych znajdują się popiersia uczonych: Jana Łaskiego, Mikołaja Kopernika, Piotra Skargi i Stanisława Hozjusza. Drzwi prowadziły dawniej do wzniesionego w 2 poł. XVIII w. pomieszczenia bibliotecznego.

NAJSTARSZA KSIĄŻKA W POLSCE

czyli o skarbach biblioteki archikatedralnej

Książki przybyły do Polski wraz z chrześcijaństwem. Biblio-

teki – zawierające początkowo głównie księgi konieczne dla odprawiania obrzędów religijnych – powstawały przede wszystkim w klasztorach i siedzibach biskupich. Należy przypuszczać, że księżnica gnieźnieńska powstała ok. 1000 r. Dziś biblioteka archikatedralna (wchodząca w skład Archiwum Archidiecezjalnego) szczyci się zwłaszcza bardzo cennym zbiorem średniowiecznych rękopisów, inkunabułów (czyli druków wydanych do 1500 r.) i starodruków (druków wydanych w latach 1501-1800).

W zbiorach biblioteki znajduje się blisko 1000 rękopisów pergaminowych i papierowych. Najstarszym z nich jest ewangelarz z pocz. IX w., zwany *Ewangeliarzem św. Wojciecha*. Powstał on ok. 830 r. w Reims we Francji. Jak i kiedy dotarł do Gniezna nie wiadomo. Znajdował się tu już w średniowieczu. Znalezione na jego kartach dopiski w języku irlandzkim sugerują, że posługiwać się nim mógł misjonarz irlandzki. Być może – ale to już tylko hipoteza – na terenie Gniezna. Ewangelarz jest najstarszą książką znajdującą się w zbiorach polskich bibliotek.

Najstarszym rękopisem iluminowanym jest tzw. *Złoty Kodeks (Codex Aureus)* z ok. 1076 r. Natomiast *złotą bullą języka polskiego* nazywany jest dokument wystawiony przez papieża Innocentego II w 1136 r. na prośbę arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba ze Żnina. Bulla ta potwierdza prawa arcybiskupa do miejscowości i uposażeń w niej wymienionych. Mimo że powstała w dalekiej Italii, w jej łacińskim tekście znalazło się aż 410 polskich nazw geograficznych oraz imion i nazwisk. W Gnieźnie znajduje się współczesna oryginałowi kopia tego dokumentu. Do najcenniejszych rękopisów należy też *Ewangelarz Kruszwicki* z 2 poł. XII w. Ogółem biblioteka posiada 67 iluminowanych kodeksów.

W zbiorach znajduje się ponad 1200 inkunabułów i ponad 40 tys. starodruków. Bogaty jest zbiór muzykaliów, wśród których na uwagę zasługują zwłaszcza utwory dawnych kompozytorów polskich. Interesująco prezentuje się też kolekcja map i planów.

Część zbiorów biblioteki jest eksponowana w nowym kapitułarzu nad kaplicą Łubieńskich (zwiedzanie po uprzednim uzgodnieniu terminu w Archiwum Archidiecezjalnym, tel. 26 19 09).

Pisząc o najstarszej książce nie sposób nie wspomnieć o najwcześniejszym tekście napisanym i zachowanym do dziś w Polsce. Jest nim częściowo zachowany łaciński napis na płycie nagrobnej z zaprawy gipsowej, pochodzący z 1006 r. Płyta znajduje się pod posadzką północnego ramienia ambitu.

Kaplica Potockiego. Zajmuje przestrzeń dwóch przęseł nawy. Zbudowana została w latach 1727 - 30 przez Pompeo Ferrariego – wybitnego architekta włoskiego działającego wówczas w Wielkopolsce. Jego dziełem są także projekty wyposażenia wnętrza, portali i krat. Jest to bodaj najpiękniejsza z katedralnych kaplic. Barokowa, o jednolitym stylowo wystroju, przykryta owalną kopułą z latarnią. Późnobarokową polichromię kopuły wykonał w 1728 r. Jan Mayer. Wewnątrz stiukowy ołtarz i takiż nagrobek arcybiskupa Teodora Potockiego (zm. 1738 r.) – fundatora kaplicy. Na ścianie naprzeciwko nawy dwa przyściennie epitafia prymasów: księcia poetów Ignacego Krasickiego (zm. w 1801 r. w Berlinie, pochowanego w podziemiach gnieźnieńskiej katedry) i Ignacego Raczyńskiego (zm. 1818 r.), oba wykonane w 1876 r. w Dreźnie.

Kaplica Bożego Ciała (Sprowskiego). Zbudowana w 1460 r. z fundacji arcybiskupa Jana Sprowskiego, gruntownie przebudowana ok. 1781 - 83 r. W gotyckiej arkadzie zachowały się reliefy ze sztucznego kamienia, przedstawiające sceny myśliwskie. W portalu gotycka krata z 2 poł. XV w. Wczesnoklasycystyczny ołtarz w kształcie baldachimu wykonany został ok. 1783 r. według projektu E. Schroegera. Późnobarokowe epitafia arcybiskupów: Michała Radziejowskiego (zm. 1705 r.) i Stanisława Szembeka (zm. 1721 r.), wykonane z blachy miedzianej. W kaplicy tej znajduje się Najświętszy Sakrament.

Kaplica św. Jana Nepomucena (Doktorów). Powstała w 2 poł. XIV w., przebudowana w stylu barokowym w 1780 r. W gotyckiej arkadzie zachowały się fragmenty ościeży z 2 poł. XIV w. wykonanych ze sztucznego kamienia, z postaciami myśliwych i jeleni oraz rycerzy i smoków. W portalu krata złożona z kilku fragmentów (najstarszy – późnogotycki z 1 poł. XVI w.). Późnobarokowy ołtarz z 1750 r. z rzeźbą patrona kaplicy. Ciekawym zabytkiem jest renesansowy, podwójny nagrobek doktora praw Tomasza Josic-

kiego (zm. 1616 r.) i doktora medycyny Wincentego Oczki (zm. 1628 r.) z marmuru i piaskowca, z klęczącymi postaciami zmarłych. Renesansowa płyta kanonika gnieźnieńskiego Jana Grotha (zm. 1532 r.) wykonana z brązu w warsztacie Hansa Vischera młodszego w Norymberdze. W ściany kaplicy wmurowano w 1884 r. marmurową tablicę poświęconą Janowi i Jędrzejowi Śniadeckim, zaś w 1984 r. – renesansową płytę nagrobną arcybiskupa Macieja Drzewieckiego (zm. 1535 r.) z czerwonego marmuru, przeniesioną tu ze ściany ambitu.

Za kaplicą Doktorów usytuowane są dwie zakrystie – wikariacka i prałacka. W zamurowanej gotyckiej arkadzie znajduje się **pomnik kardynała Stefana Wyszyńskiego** – Prymasa Tysiąclecia, arcybiskupa gnieźnieńskiego w latach 1949-81, wybitnego kapłana i męża stanu. Odsłonięty w 1984 r. pomnik – dzieło Wawrzyńca Sampa z Gdańska – odlany został z brązu w warsztacie braci Kwiecińskich w Pleszewie. Dalej – po tej samej stronie – kilka cennych zabytków; m.in. cztery wczesnorenesansowe płyty nagrobne z czerwonego marmuru wykonane na pocz. XVI w. na Węgrzech przez Jana Florentczyka na zamówienie Jana Łaskiego. Pierwotnie znajdowały się one w nie istniejącej już kaplicy św. Stanisława, usytuowanej obok katedry. Są to płyty trzech arcybiskupów: Jana Gruszczyńskiego (zm. 1473 r.), Andrzeja Boryszewskiego (zm. 1510 r.) i fundatora płyt Jana Łaskiego (zm. 1531 r.) oraz brata tego ostatniego – Andrzeja (zm. 1512 r.). Dwie pierwsze ozdobione są herbami Poraj, dwie następne – herbami Korab. Pomiędzy płytami braci Łaskich ustawiony jest – kuty z piaskowca – renesansowy nagrobek margrabiego kcyńskiego Marcina Brudzyńskiego (zm. 1575 r.) z napisem epitafijnym w języku polskim. Jest to jedyny w katedrze nagrobek rycerski.

Kaplica św. Walentego. Zbudowana w 2 poł. XIV., gruntownie przebudowana ok. 1780-85 r. W portalu wczesnorenesansowa krata z 1613 r. Ołtarz późnobarokowy z ok. 1780 r., barokowe epitafium kanonika Kaspra Chudzyńskiego (zm. 1698 r.) z czarnego marmuru z portretem zmarłego na blasze.

W ambicie – za kaplicą św. Walentego – znajduje się wykonany z szarego piaskowca renesansowy nagrobek kanonika Wojciecha Brudzyńskiego (zm. 1601 r.), brata Marcina.

C

Kaplica Pana Jezusa (Świętego Krzyża). Wzmiankowana w 1358 r. jako kaplica św. Michała, obecną formę architektoniczną zawdzięcza przebudowie w 1760 r. We wczesnobarokowym portalu z 1654 r. znajduje się współczesna mu krata. Murowany barokowy ołtarz powstał w latach 1740-46, być może według projektu architekta Jakuba Fontany. W jego centralnej części, w obramieniu srebrnego krzewu winnego z XVII w., znajduje się mocno zniszczony krucyfiks gotycki.

Według tradycji, miał przed nim słuchać mszy św. podczas wojny ze Szwedami w 1656 r. Stefan Czarniecki. Wówczas na krzyżu ukazać się miały krople krwi, co interpretowano jako pomyślny znak. I rzeczywiście, niedługo potem Czarniecki wygnał Szwedów z Wielkopolski. Krzyż wyprosił później od kapituły gnieźnieńskiej król Jan Kazimierz i używał go w swej kaplicy polowej aż do końca wojny.

W kaplicy znajdują się m.in. przyściennie epitafia kanonika Stanisława Strzałkowskiego (zm. 1656 r.), wczesnobarokowe, z klęczącą pod krzyżem postacią zmarłego, oraz arcybiskupa Adama Komorowskiego (zm. 1759 r.), późnobarokowe, w kształcie sarkofagu zwieńczonego urną.

Kaplica Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny (Gembickiego). Położona na osi prezbiterium. Wzniesiona w 2 poł. XIV w., gruntownie przebudowana w latach 1642-48. Wczesnobarokowy portal wyróżnia się szlachetnymi proporcjami architektury klasycznej. Powstał ok. 1640 r. w warsztacie znanego krakowskiego rzeźbiarza Sebastiana Sali, być może według projektu samego mistrza. Wczesnorenesansowa krata z poł. XVI w. Wewnątrz wczesnobarokowy ołtarz z ok. poł. XVII w. Okazały, wczesnobarokowy nagrobek arcybiskupa Wawrzyńca Gembickiego (zm. 1624 r.) wykonany z czarnego marmuru i alabastru w latach 1638-42 w Krakowie przez Sebastiana Salę. Zmarły klęczy modląc się do Matki Boskiej, po bokach rzeźby św. Wawrzyńca i św. Wojciecha, nad nimi personifikacje Dobroczyńności i Wymowy. W kaplicy znajduje się również renesansowy nagrobek przyścienny arcybiskupa Jana Latańskiego (zm. 1540 r.) oraz tablice epitafijne arcybiskupa Teofila Wolickiego (zm. 1829 r.) i biskupa Jana Korytkowskiego (zm. 1888 r.).

Kaplica Kołudzkich. Wzmiankowana w 1358 r., swój obecny barokowy wystrój zawdzięcza przebudowie dokonanej ok. 1647 r. sumptem Szymona Kołudzkiego, proboszcza kapituły gnieźnieńskiej. We wczesnorenesansowym portalu znajduje się renesansowa krata z ok. 1650 r. Warto się jej przyjrzeć: zwraca uwagę zarówno elegancją formy, jak i dokładnością wykonania. Stanowi jeden z najlepszych przykładów XVII-wiecznego kowalstwa artystycznego w Polsce. Wnętrze kaplicy posiada jednolite, barokowe, wyposażenie. Ściany wyłożone są czarnym marmurem, z którym kontrastują białe ozdoby. W tej samej kolorystyce utrzymane są pozostałe elementy wyposażenia: ołtarz, epitafium Szymona Kołudzkiego (zm. 1656 r.), tablica fundacyjna kaplicy z 1647 r.

Kaplica św. Andrzeja (Olszowskiego). Zbudowana zapewne w 2 poł. XIV w., przebudowana w 1677 r. Na kolebkowym sklepieniu powstała wówczas późnorenesansowa dekoracja stiukowa w tzw. typie lubelsko-kaliskim. W portalu znajduje się gotycka krata z przełomu XIV i XV w. – najstarsza z krat gnieźnieńskich. Gotycka arkada wsparta jest za portalem na słupkach, których kapitele – wykonane ze sztucznego kamienia – ozdobione są satyrycznymi rzeźbami przedstawiającymi Żydów z wołem i maciorą. Barokowy ołtarz z czarnego marmuru, ze stiukowymi płaskorzeźbami św. Andrzeja i św. Józefa. Barokowy nagrobek arcybiskupa Andrzeja Olszowskiego (zm. 1677 r.) z czarnego marmuru i alabastru, z klęczącą postacią zmarłego. Późnorenesansowy nagrobek biskupa Stanisława Falęckiego (zm. 1585 r.) z jego płaskorzeźbionym w piaskowcu popiersiem.

Kaplica Matki Boskiej Częstochowskiej (Bogorii). Powstała ok. 1350 r. z inicjatywy arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego, budowniczego gotyckiej katedry. Gruntownie przebudowana ok. 1780-85 r. Portal z 1691 r., w nim krata złożona z elementów późnogotyckich (XV w.) i renesansowych (przełom XVI i XVII w.). W gotyckiej arkadzie nad portalem polichromia z XV w., odsłonięta w 1960 r. W ołtarzu z 2 poł. XVIII w. znajduje się kopia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w barokowej sukience srebrnej. Obok gotycka chrzcielnica, wykonana po 1414 r. z blachy miedzianej. Nagrobek arcybiskupa Edmunda Dalbora (zm. 1926 r.) wykonany

z brązu. W ścianę kaplicy wmurowano w 1902 r. urnę z sercem arcybiskupa Mieczysława Halki Ledóchowskiego, zmarłego w tymże roku w Rzymie. Jego ciało spoczęło w 1927 r. w katedrze poznańskiej. Urnę przykrywa epitafium wykonane przez Władysława Marcinkowskiego.

Kaplica św. Stanisława (Sufragańska). Pierwotnie znajdował się w tym miejscu skarbiec katedralny, a nad nim kaplica Najświętszego Sakramentu. Przebudowana w końcu XVI w., dzisiejszy kształt architektoniczny uzyskała w 1653 r. Wczesnobarokowy portal i współczesna mu krata z ok. poł. XVII w. Na sklepieniu późnorenesansowa dekoracja stiukowa w tzw. typie lubelsko-kaliskim. W stiukowym ołtarzu z końca XVIII w. obraz z warsztatu Tomasza Dolabelli z ok. poł. XVII w., przedstawiający św. Stanisława z Piotrowinem przed sądem królewskim, oraz gotycka rzeźba *Oplakiwanie Chrystusa* z ok. 1420 r., pochodząca z kościoła w Gościeszynie. Trzy epitafia, najstarsze – późnorenesansowe biskupa Jana Gniazdowskiego (zm. 1608 r.) z klęczącą postacią zmarłego.

Na filarze za kaplicą znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca Mieszka I i Dąbrowkę, wykonana w 1862 r. z białego marmuru przez Oskara Sosnowskiego.

Kaplica Baranowskiego. Zbudowana w 2 poł. XIV w., przebudowana na pocz. XVII w. Portal z renesansową jeszcze kratą oraz wyposażenie wnętrza posiada jednolity, wczesnobarokowy charakter. W gotyckiej arkadzie zachowały się fragmenty polichromii z XIV w. W bogato zdobionym, wczesnobarokowym ołtarzu z 1 poł. XVII w. znajduje się obraz *Ukrzyżowanie* (przemalowany ok. 1857 r.) oraz rzeźby św. Jerzego i św. Wojciecha. Na przeciwległej ścianie monumentalny – największy w gnieźnieńskiej katedrze – wczesnobarokowy, marmurowy nagrobek arcybiskupa Wojciecha Baranowskiego (zm. 1615 r.) z klęczącą postacią zmarłego. Pod oknem fragment gotyckich stalli kanonickich, wykonanych w 1477 r. przez cystersów z Oliwy. Do 1721 r. stały one w prezbiterium, a po ustawieniu tam nowych stalli barokowych przeniesiono je do poznańskiej kolegiaty św. Marii Magdaleny. Po pożarze poznańskiej świątyni w 1780 r. ocalały fragment stalli wrócił do Gniezna.

Kaplica św. Mikołaja (Dzierzgowskiego). Powstała w 2 poł. XIV w., przebudowana w XVI i XVIII w. Prowadzi do niej stiukowy portal z końca XVIII w. z kratą złożoną z elementów renesansowych (przełom XVI i XVII w.) i barokowych uzupełnień z końca XVIII w. Nad portalem – otwarta do nawy – gotycka arkada z reliefami ze sztucznego kamienia o motywach polowań (2 poł. XIV w.). W podłuczcu renesansowa polichromia z poł. XVI w. o motywie kasetonów z rozetami. Arkada wspiera się na kamiennych słupkach. Ołtarz z końca XVIII w. W kaplicy znajdują się dwa cenne renesansowe nagrobki. Naprzeciwko wejścia – arcybiskupa Andrzeja Krzyckiego (zm. 1537 r.) wykonany z czerwonego marmuru i piaskowca, w klasycystycznym obramieniu z ok 1800 r. Nagrobek jest prawdopodobnie dziełem Bartłomieja Berrecciego – wybitnego architekta i rzeźbiarza włoskiego, działającego wówczas w Krakowie. Po prawej stronie nagrobek arcybiskupa Mikołaja Dzierzgowskiego (zm. 1559 r.), wykonany z piaskowca i czerwonego marmuru przez wybitnego rzeźbiarza włoskiego Hieronima Canavesiego. Zmarły przedstawiony jest w pozycji leżącej w stroju biskupim; po bokach figury św. Mikołaja i św. Wojciecha. W zwieńczeniu tondo z Madonną, dzieło Jana Marii Padovano – jeszcze jednego znanego włoskiego architekta i rzeźbiarza.

Kaplica św. Józefa (Skrzetuskiego). W miejscu tym od XIV w. istniało główne wejście do katedry, tzw. „Porta Regia” (drzwi królewskie). Tutaj osadzone były romańskie drzwi gnieźnieńskie. W latach 1780-88 dawną kruchtę przerobiono na kaplicę. Obecnie ponownie prowadzi tędy jedno z wejść do świątyni. Murowany z cegieł i otynkowany portal z końca XVIII w. jest wierną kopią wczesnobarokowego portalu kaplicy Bożego Ciała. Krata składa się z dwóch części: gotyckiej (pocz. XV w.) i renesansowej (pocz. XVII w.). Późnobarokowy ołtarz przyścienny z końca XVIII w. z obrazem „Śmierć św. Józefa” z warsztatu Marcelego Bacciarelego. Dwa epitafia, wczesnoklasycystyczne z blachy miedzianej kanonika Maksymiliana Skrzetuskiego (zm. 1791 r.) i brązowe arcybiskupa Marcina Dunina (zm. 1842 r.).

Kaplica Łubieńskich. Zajmuje przestrzeń dwóch przęseł. Ma ciekawą historię: zbudowana została w latach 1642-48 na miejscu dwóch kaplic gotyckich istniejących od pocz. XV w.

W 1778 r. została całkowicie przebudowana, „przesuwając się” o jedno przęsło ku prezbiterium. W kierunku wschodnim powiększono ją o dawną kaplicę Różyckiego, zwaną też mansjonarską *, natomiast dotychczasową zachodnią część zamieniono na przedsionek ze schodami do mieszczącego się na piętrze nowego kapitularza. Do kaplicy prowadzą dwa portale: wschodni (wiodący dawniej do kaplicy mansjonarskiej), barokowy z 1669 r., i zachodni, wczesnobarokowy z lat 1643-47. W obu identyczne późno-renesansowe kraty z poł. XVII w. W podłuczcu gotyckiej arkady nad portalem wschodnim znajdują się figuralne reliefy ze sztucznego kamienia z 2 poł. XIV w. Wnętrze kaplicy ma jednolity, wczesnoklasycystyczny wystrój. Późnobarokowy ołtarz z ok. 1778 r. oraz wczesnobarokowy nagrobek arcybiskupa Macieja Łubieńskiego (zm. 1652 r.). W 1971 r. wmurowano w ścianę kaplicy urnę z sercem kardynała Augusta Hlonda (zm. 1946 r.).

Kolejny portal – zbudowany w poł. XVII w. jako zachodnie wejście do kaplicy Łubieńskich – wiedzie dziś do nowego kapitularza, wybudowanego ok. 1785 r. Renesansowa krata z 2 poł. XVII w. znajdowała się początkowo w portalu kaplicy mansjonarskiej i dopiero po jej likwidacji w 1778 r. została przeniesiona na obecne miejsce. Krata ta – odznaczająca się piękną kompozycją i finezyjnym wykonaniem – zaliczana jest do najlepszych polskich krat renesansowych.

Na końcu nawy południowej znajduje się kruchta i drugie, południowe wejście do katedry. W 1963 r. odsłonięto w kruchcie monumentalny portal gotycki, wykonany ze sztucznego kamienia w 2 poł. XIV w. Profilowane ościeża zakończone są główkami podtrzymującymi ozdobny gzyms. Łuki archiwolty dekorowane są motywami figuralnymi symbolizującymi cnoty i grzechy ludzkie. W tympanonie jest przedstawiona scena Sądu Ostatecznego. Na zachodniej ścianie kruchty zachowały się fragmenty obramowania dużej wnęki z XV w. z częścią maswerku z głową Chrystusa. Podobna wnęka, o skromniejszej dekoracji, jest też na przeciwległej ścianie. W kruchcie znajduje się tablica upamiętniająca kap-

* Mansjonarze – kapłani stale mieszkający przy świątyni, zobowiązani do odprawiania codziennych nabożeństw w określonej intencji.

lanów archidiecezji gnieźnieńskiej, którzy zginęli w czasie II wojny światowej.

Drzwi gnieźnieńskie. Wykonane zostały ok. 1175 r. w Gnieźnie. Składają się z dwóch skrzydeł odlanych z brązu, które różnią się nieco wielkością (prawe – 323 x 83 cm, lewe – 328 x 84 cm). Odlewy wykonano techniką wosku traconego, przy czym lewe skrzydło odlano w całości, prawe zaś w 24 częściach. Oddzielnie wykonano dwie kołatki w kształcie lwich głów. Skrzydła obramowane są ornamentacyjną bordiurą. Na drzwiach – w 18 kwaterach – przedstawione są sceny z życia i męczeństwo św. Wojciecha. Aby je prześledzić oglądamy najpierw od dołu ku górze skrzydło lewe, potem – od góry do dołu – skrzydło prawe. Kolejne sceny przedstawiają:

1. Narodziny i kąpiel (może chrzest) Wojciecha.
2. Złożenie chorego dziecka na ołtarzu kościoła w Libicach i ofiarowanie go do stanu duchownego.
3. Oddanie do szkoły katedralnej w Magdeburgu.
4. Modlitwa przed kaplicą w Pradze.
5. Otrzymanie godności biskupiej.
6. Wypędzenie demona z opętanego.
7. Widzenie senne.
8. Napominanie księcia czeskiego Bolesława II za tolerowanie handlu chrześcijańskimi niewolnikami.
9. Cud z dzbankiem w klasztorze na Awentynie w Rzymie.
10. Przybycie do kraju Prusów.
11. Chrzest nawróconego Prusa.
12. Wojciech wygłasza kazanie do Prusów.
13. Ostatnia msza święta Wojciecha.
14. Męczeńska śmierć Wojciecha.
15. Wystawienie zwłok Wojciecha owiniętych w całun.
16. Wykupienie zwłok przez Bolesława Chrobrego.
17. Sprowadzenie zwłok do Gniezna.
18. Złożenie ciała świętego do grobu w kościele gnieźnieńskim.

PIERWSZY POLSKI ŚWIĘTY

czyli o żywocie św. Wojciecha

Urodził się w czeskim grodzle Libice, zapewne w 956 r.

Ojcem jego był książę Sławnik, wywodzący się prawdopodobnie z chorwackich wodzów plemiennych, osiadłych na ziemiach czeskich we wczesnym średniowieczu. O matce wiemy niewiele; kronikarz zanotował, że pochodziła „ze znakomitego rodu”, nosiła imię Strzeżysława.

Wojciech otrzymał staranne wykształcenie. Najpierw uczył się w domu, później – w cieszącej się znakomitą opinią szkole katedralnej w Magdeburgu. W 981 r. – po dziesięcioletnim pobycie w Niemczech – powrócił do Czech. W Pradze otrzymał święcenia kapłańskie. W 983 r. został biskupem Pragi, podległym metropolicie w Moguncji. Wojciech prowadził ascetyczny tryb życia, piętnując równocześnie występne życie możnych. Jego działalność religijna nie zawsze była więc mile widziana na dworze księcia Bolesława II. Na skutek nieporozumień został zmuszony w 989 r. do opuszczenia Pragi. Wyjechał do Rzymu, gdzie znalazł schronienie w klasztorze benedyktyńskim na Awentynie (jednym z rzymskich wzgórz).

Po trzech latach – na prośby Czechów – Wojciech powrócił do Pragi. Nie na długo jednak. Konflikty wewnętrzne, walka książąt praskich Przemyślidów (m.in. z rodem Sławnikowiców, do którego należał biskup) o prymat w państwie, spowodowały jego ponowne wygnanie z Pragi. Stało się to prawdopodobnie na przełomie 994 i 995 r. Wojciech po raz drugi udał się do Rzymu, gdzie papież Grzegorz V wyraził zgodę na jego działalność misyjną.

Nie wiadomo dokładnie kiedy biskup Wojciech przybył do Gniezna, nie jest też znana trasa jego podróży z Rzymu. Gdyby wierzyć legendom podróż ta trwać musiałaby co najmniej kilka lat, tyle jest bowiem w Polsce miejsc, gdzie miał głosić kazania do ludu. W porozumieniu z Bolesławem Chrobrym, który prawdopodobnie zasugerował mu kierunek wyprawy, Wojciech wyruszył z misją chrystianizacyjną do Prus. Do Gdańska, gdzie był wiosną 997 r., towarzyszyli mu wojowie Chrobrego. Stamtąd drogą morską udał się do kraju Prusów. Statek wysadził trzech misjonarzy (Wojciecha, jego brata Radzima i bliżej nie znanego mnicha Bogusza-Benedykta) na wyspie w pobliżu stałego lądu, po czym powrócił do Gdańska.

Prusowie przyjęli ich nieprzyjaźnie. 23 kwietnia 997 r., w tydzień po rozpoczęciu misji, Wojciech został zabity. Domniemanym miejscem jego śmierci jest wieś Święty Gaj, położona 22 km na południe od Elbląga.

Doczesne szczątki misjonarza zostały wykupione przez Bolesława Chrobrego i sprowadzone do Gniezna. Już wkrótce, w 999 r., Wojciech został kanonizowany. Jego kult szybko rozprzestrzenił się po całej Europie. Dziś w Polsce jest ok. 200 kościołów i kaplic pod wezwaniem św. Wojciecha; aż 137 miejscowości wywodzi swoją nazwę od jego imienia.

W wewnętrznej ścianę wieży, zamykającą nawę od południa, wmurowana jest m.in. wykonana z piaskowca płyta nagrobna Anny z-Niechanowskich Tomickiej (zm. 1519 r.) ze stojącą postacią zmarłej.

Opuszczamy katedrę przez kruchtę północną. Znajduje się tu gotycki portal wykonany ze sztucznego kamienia ok. 1400 r. W tympanonie przedstawiona jest scena Ukrzyżowania. Z kruchty prowadzi wejście do Archiwum Archidiecezjalnego.

Po północnej stronie katedry odtworzono na skwerze **plan renesansowej kaplicy św. Stanisława**, wybudowanej w latach 1518-23 przez prymasa Jana Łaskiego. Miała ona kształt rotundy z trzema absydami i wejściem od strony południowej. Pod częścią środkową, znajdowała się krypta grobowa. Kaplicę rozebrano w 1788 r. Jej fundamenty odkryto w 1931 r.; odtworzono je po przeprowadzonych w latach 1986-87 badaniach archeologicznych.

Obok wznosi się **dzwonnica**, zrekonstruowana w formach barokowych w latach 1971-75. Jej pierwowzór powstał w 1620 r., rozebrano go w 1931 r. W dzwonnicy znajduje się jeden z największych dzwonów w Polsce – tzw. Wielki św. Wojciech o wadze 6,3 tony, wysokości ok. 150 cm i średnicy 208 cm. Został przywieziony przez Władysława IV w 1621 r. z Moskwy. Z powodu pęknięcia był dwukrotnie przelany, po raz ostatni w 1726 r. Nieco wyżej, już na terenie dawnego grodu, znajduje się:

KOŚCIÓŁ ŚW. JERZEGO

Stoi prawdopodobnie na miejscu dawnego kościoła grodowe-

go, zbudowanego w XII-XIII w. Częściowo spalony w 1613 r., odnowiony w latach 1615-32; w końcu XVIII w. był on już w ruinie. W 1782 r. gruntownie odbudowany w stylu barokowym według projektu Bernarda Langwebera. Być może w czasie restauracji wykorzystano zachowane częściowo mury romańskie lub wtórnie użyto stare ciosy kamienne do wznoszenia nowych ścian.

Nad portalem wejścia głównego znajduje się rzeźba św. Jerzego z 1936 r. dluta Marcina Rożka. Barokowe wyposażenie wnętrza pochodzi z końca XVIII w., m.in. trzy ołtarze z 1782 r. (w głównym obraz patrona świątyni).

Ostatnim obiektem zwiedzanym na Wzgórzu Lecha jest:

MUZEUM ARCHIDIECEZJALNE

Czynne jest codziennie oprócz niedziel, świąt i poniedziałków w godz. 10.00-16.00. Czas zwiedzania 30 min-1 godz.

Muzeum mieści się w dawnej kolegiacie, zbudowanej w 1 poł. XVIII w. z fundacji arcybiskupa Teodora Potockiego. Parterowy budynek został wzniesiony na planie kwadratu z wewnętrznym dziedzińcem. W latach 1983-89 odbudowano go od fundamentów.

Plany utworzenia muzeum istniały już w dwudziestoleciu międzywojennym. Z inicjatywy biskupa Antoniego Laubitza, przy pełnej aprobacie kardynała Augusta Hlonda, wzniesiono nawet specjalny gmach. Po II wojnie światowej budynek przy ul. Kanclerza Jana Łaskiego 12 przeznaczono na inne cele (mieści się w nim m.in. Trybunał Metropolitalny). Gromadzenie zbiorów muzealnych zapoczątkowano w 1970 r. Muzeum otwarto 22 maja 1991 r.

W ekspozycji znajduje się wiele średniowiecznych przedmiotów z katedralnego skarbcza oraz liczne depozyty, pochodzące głównie z klasztorów i parafii położonych na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej. Zobaczyć tu można m.in. bogaty zbiór wyrobów ze złota i srebra, poczynszyszy od najstarszych, romańskich, po współczesne, dwudziestowieczne. Sztukę romańską reprezentują np. srebrny kielich mszalny z pateną (zwany kielichem Dąbrówki)

z ok. 1170-80 r., srebrny kielich mszalny (zwany królewskim) z ok. 1190 r. oraz złote pierścienie biskupie z XII-XIII w.

Zgromadzono tu ponad pół tysiąca rzeźb sakralnych. Najciekawsze z nich to: *Madonna na lwie* z Powidza (XIV w.), św. Bonifacy (XIV w.), który trafił do Gniezna w 1978 r. jako dar episkopatu Niemiec, oraz grupa *Opłakiwanie* z Gościeszyna (1 poł. XV w.). Ciekawa jest też kolekcja obrazów, pochodzących głównie z XVII-XX w. Uwagę warto zwrócić na cenny zbiór portretów trumiennych.

Na poddaszu urządzono Dział Pamiątek Prymasowskich, w których zgromadzono rozmaite pamiątki, dary i przedmioty związane z osobami kardynałów Stefana Wyszyńskiego i Józefa Glempa. W piwnicy natomiast znajduje się „magazyn do oglądania” – zbiór eksponatów (rzeźb i obrazów) bez dokładniejszych opisów, urzekający różnorodnością form i stylów.

Na tym kończy się pierwsza, zasadnicza część przechadzki po Gnieźnie. Jeżeli nie kontynuujemy zwiedzania trasą „Wokół Panieńskiego Wzgórza” – wracamy do miejsca, gdzie pozostawiliśmy samochód.

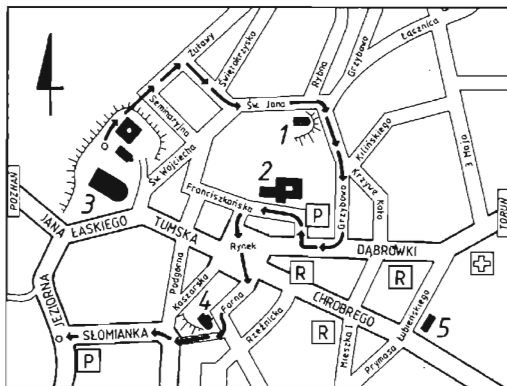
WOKÓŁ PANIEŃSKIEGO WZGÓRZA

Trasę zwiedzania przedstawia rys. 23; czas zwiedzania 1-2 godz. Początek trasy na Wzgórzu Lecha, koniec – przy parkingu na narożniku ulic Słomianka i Jeziornej.

Wzgórze Lecha opuszczamy schodami wiodącymi w dół z jego północno-zachodniej części (za kolegiatą). Rozciąga się stąd daleki widok w kierunku zachodnim. W dole, gdzie dziś znajdują się park i ogrody, rozlewało niegdyś swe wody Jez. Święte. Dalej mieści się **kompleks gmachów Wyższego Seminarium Duchownego**. Seminarium istnieje od 1602 r. Starszy z dwóch okazałych gmachów pochodzi z 1782 r., liczne przebudowy w XIX i XX w. zatępiły jednak jego cechy stylowe. Od strony północnej przylega doń nowy budynek wzniesiony w latach 1981-87.

Za gmachami seminarium biegnie zbudowana w 1984 r.

23. Gniezno - plan śródmieścia

1 - kościół św. Jana Chrzciciela, 2 - kościół i klasztor franciszkanów, 3 - katedra, 4 - kościół famy,
5 - kościół garnizonowy

obwodnica, umożliwiającą szybki przejazd na trasie Poznań-Bydgoszcz. Z lewej strony na wzniesieniu widać kościół św. Piotra i otaczający go cmentarz, z prawej – wieżę kościoła Świętego Krzyża, a dalej – wielokondygnacyjne budynki mieszkalne osiedla Winiary.

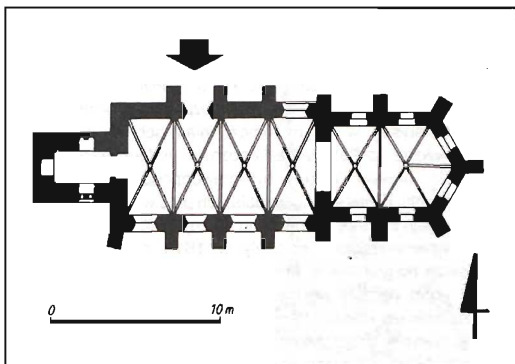
Idziemy ul. Żuławy skrajem ogrodów seminaryjnych, a następnie skręcamy w prawo ul. św. Jana.

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA CHRZCICIELA

Pierwszy kościół zbudowali tu w poł. XIII w. Kanonicy Regularni Grobu Chrystusa (bożogrobcy) przy istniejącym od pocz. tego stulecia szpitalu. Obecna świątynia powstała ok. poł. XIV w. (prezbiterium – być może już w końcu XIII w.), budowę wieży zakończono prawdopodobnie w XV w. Dwukrotnie, w końcu XVII i ok. poł. XVIII w., świątynia była przebudowywana.

Gotycki kościół jest budowlą jednonawową, z węższym

i niższym prezbiterium oraz czworoboczną wieżą od strony zachodniej. Nad wejściem znajduje się podwójny krzyż – godło bożogrobców. Wnętrze nakryte jest gotyckim sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Żebra, zworniki i wsporniki, wykonane ze sztucznego kamienia, są ozdobione bogatą ornamentacją figuralną, zwierzęcą i roślinną. W prezbiterium znajduje się cenna gotycka polichromia z 3 ćwierci XIV w., malowana „al secco” (na suchym podkładzie farbami rozpuszczalnymi w wodzie) na cienkiej pobiałe wapiennej, spod której przebija kształt cegieł. Malowidła odsłonięto w latach 1902-16. Na sklepieniu widnieje 17 głów królów i proroków Starego Testamentu oraz jedna głowa kobieca. Na ścianach, w dwóch kondygnacjach, przedstawiono sceny z życia Chrystusa, Matki Boskiej, św. Jana Chrzciciela i innych świętych. Polichromia – mimo przeprowadzonych prac zabezpieczających – stopniowo zanika pod wpływem światła i wilgoci.

24. Kościół św. Jana Chrzciciela – rzut poziomy

Do kościoła przylega dawny klasztor bożogrobców. Powstał prawdopodobnie nieco później niż kościół. Pierwotnie gotycki,

budynek został przebudowany w końcu XVII w. w stylu barokowym. Obecnie mieści się w nim ośrodek szkolno-wychowawczy.

Za kościołem skręcamy ul. Grzybowo w prawo.

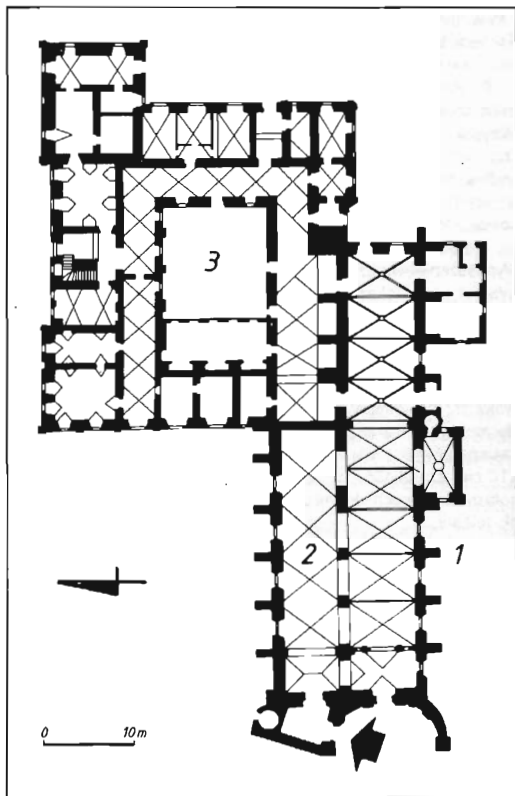
Nazwa ulicy przypomina istniejącą tu w średniowieczu osadę o tej nazwie. Na pocz. XIII w., a może jeszcze wcześniej, powstał tu najstarszy w Gnieźnie szpital. W 1232 r. Władysław Odonic powierzył go templariuszom, od 1243 r. prowadzili go bożogrobcy z klasztoru w Miechowie (zwani często miechowitzami). Przy kościele bożogrobców znajdowało się należące do nich Grzybowo Świętojańskie, nieco dalej na wschód (w rejonie dzisiejszych ulic 3 Maja i bł. Jolenty) – należące do klarysek – Grzybowo Panieńskie. Obie osady były położone poza murami miasta. Do Gniezna włączono je w końcu XVIII w.

Skręcamy ul. Dąbrówki w prawo, po czym – nie dochodząc do rynku – jeszcze raz w prawo w ul. Franciszkańską. Przed nami:

KOŚCIÓŁ WNIĘBOWZIĘCIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY I ŚW. ANTONIEGO (oo. FRANCISZKANÓW).

Franciszkanie zostali sprowadzeni do Gniezna ok. 1259 r. staraniem księcia Bolesława Pobożnego i jego żony Jolenty. Budowę kościoła rozpoczęto ok. 1275 r. Przerwała ją śmierć fundatora w 1279 r. Książę Przemysław II rozpoczął wówczas budowę klasztoru klarysek, w którym znaleźć miała schronienie księżna Jolenta, wdowa po Bolesławie Pobożnym. Jednonawowy kościół (oratorium) klarysek gotowy był prawdopodobnie w 1284 r. Dopiero później przystąpiono do dalszych prac w kościele franciszkańskim. Jego budowę zakończono u schyłku XIII w. Kościół oraz zabudowania klasztorne spłonęły w 1613 r. Po odbudowie, a zwłaszcza po gruntownej przebudowie w 2 poł. XVIII w. kościół zatracił wiele pierwotnych cech stylowych. W 1836 r. władze pruskie zamknęły klasztor franciszkanów, rok później ten sam los dotknął klaryski. Franciszkanie wrócili do Gniezna w 1928 r. W latach 1930-32 przeprowadzili konserwację świątyni, przywracając mu częściowo formy gotyckie. Wtedy też połączono z kościołem dawne oratorium klarysek.

Barokowy wystrój fasady kościoła pochodzi z końca XVIII w. Kontrastuje z nim późnogotycka wieża dawnego kościoła Klarysek

25. Kościół i klasztor franciszkanów – rzut poziomy

1 - kościół, 2 - dawne oratorium klarysek, 3 - klasztor

z XV w. (jej górną kondygnację dobudowano na pocz. XVII w.). Nad dachem świątyni franciszkańskiej wznosi się niewysoka, barokowa wieżyczka na sygnaturkę.

Prezbiterium i nawa główna obecnej świątyni to dawny kościół franciszkański, nawa boczna – to pozostałość dawnego oratorium klarysek. Prezbiterium jest nakryte wczesnogotyckim sklepieniem krzyżowo-żebrowym, na jednym ze zworników znajduje się płaskorzeźba orła. Pseudogotyckie sklepienie nawy głównej założono w latach 1930-32. Nawa boczna przykryta jest sklepieniem kolebkowo-krzyżowym z ok. 1614 r. Przy nawie głównej znajduje się barokowa kaplica Pana Jezusa, dobudowana w XVIII w. Wyposażenie wnętrza przeważnie barokowe i rokokowe z 2 poł. XVIII w., m.in. okazały, murowany ołtarz główny z ok. 1752 r. z rzeźbionym krucyfiksem w polu środkowym. Uwagę zwraca też 6 jednakowych eklektycznych konfesjonałów.

W nawie bocznej, w ołtarzu kamiennym ustawionym w 1954 r. – na podstawie z białego marmuru – spoczywa duży skrzyniowy relikwiarz bł. Jolenty, wykonany przed 1892 r. przez Gabriela Hermelinga z Kolonii. Ma on kształt domu przykrytego dachem dwuspadowym, z wieżą na kalenicy. Długość relikwiarza wynosi 116 cm, szerokość – 58 cm, wysokość (z wieżą) – 132 cm. Na bocznych ścianach skrzyni umieszczono 8 scen ilustrujących życie bł. Jolenty.

KSIEŻNA W HABICIE

czyli o błogosławionej Jolencie i Bolesławie Pobożnym

W 1256 r. w Krakowie odbył się ślub Bolesława Pobożnego z dwunastoletnią Jolentą (Jolantą, Heleną), córką króla węgierskiego Beli IV. Miejsce zawarcia małżeństwa nie było przypadkowe, Jolenta była bowiem młodszą siostrą Kingi, żony księcia krakowskiego Bolesława Wstydliwego. Dwa lata później Jolenta zamieszkała w książęcym zamku na Wzgórzu Lecha.

Jej mąż był synem Władysława Odonica. Urodził się prawdopodobnie w 1221 r. Od 1241 r. – po śmierci Henryka Pobożnego – wraz ze starszym bratem Przemysłem I współrządził dzielnicą wielkopolską. Sześć lat później otrzymał od brata księstwo kaliskie w samodzielne władanie. Wkrótce

jednak doszło między braćmi do nieporozumień, Bolesław został nawet przez brata uwięziony. Dzięki mediacji arcybiskupa gnieźnieńskiego spór zakończył się ugodą zawartą w 1253 r. Bolesław zachował wschodnią część Wielkopolski z Gnieznem i Kaliszem. Warto tu wspomnieć, że w 1253 r. Przemysław I i Bolesław Pobożny nadali wspólnie podpisanym przywilejem prawa miejskie Poznaniowi.

Po śmierci starszego brata w 1257 r. Bolesław objął władzę w całej Wielkopolsce. Nie doczekał się jednak sukcesora, z małżeństwa z Jolentą miał bowiem tylko 3 córki. Ojcowską opieką otoczył więc bratanka Przemysła II, przygotowując go do objęcia władzy. Bolesław Pobożny zmarł 13 kwietnia 1279 r. w Kaliszu. Pochowany został w katedrze poznańskiej. Władzę w Wielkopolsce objął Przemysław II.

Księżna Jolenta – trzydziestopięcioletnia wdowa – wyjechała do siostry, do Krakowa. Los sprawił, iż w tym samym roku, 10 grudnia, zmarł również Bolesław Wstydlivy. Po zakończeniu uroczystości pogrzebowych obie siostry przyjęły regułę zakonu św. Franciszka i św. Klary i udały się do klasztoru w Starym Sączu (który był zresztą fundacją księżnej Kingi). Żyły tam w wielkiej pobożności i ascezie, dając swą postawą budujący przykład innym mniszkom. Po śmierci Kingi w 1292 r. Jolenta powróciła do Gniezna. Udała się do klasztoru klarysek, fundowanego przez Przemysła II. Jej wielka pobożność i skromność spowodowały, iż już za życia zwana była błogosławioną. Otoczona powszechną miłością zmarła prawdopodobnie w 1298 r.

Jej grób stał się wkrótce celem licznych pielgrzymek. Przybywały doń i koronowane głowy: w 1372 r. Elżbieta, córka Władysława Łokietka, królowa Węgier i Polski, w 1512 r. – Zygmunt I Stary i w 1623 r. – Zygmunt III Waza. Jolenta została beatyfikowana w 1827 r. dekretem papieża Leona XII. W 1834 r. jej relikwie przeniesiono z grobu znajdującego się na terenie klasztoru na ołtarz w kościele, gdzie – choć w innym już relikwiarzu – znajdują się do dzisiaj.

Klasztor klarysek, stojący na zachód od kościoła (w miejscu gdzie dziś wznoszą się budynki prokuratury i sądu rejonowego),

został rozebrany w końcu lat sześćdziesiątych XIX w. Na budynku sądu znajduje się tablica przypominająca odbywające się w tym gmachu w czasach zaboru procesy polityczne. Tu m.in. sądzeni byli w 1901 r. rodzice strajkujących dzieci wrzesińskich. Istnieje natomiast barokowy **klasztor oo. Franciszkanów**, wzniesiony na wschód od kościoła w XVIII w., prawdopodobnie na gotyckich fundamentach.

Trasa zwiedzania prowadzi dalej na **Rynek**.

We wczesnym średniowieczu – równoległe z ośrodkiem na Wzgórzu Lecha – rozwijała się tu osada targowa. Położona na skrzyżowaniu szlaków handlowych, istniała co najmniej od X w. W 1238 (lub na pocz. 1239 r.) osada – jako pierwsza w Wielkopolsce – uzyskała od Władysława Odonica przywilej lokacyjny na prawie magdeburskim. Być może już w końcu XIII stulecia (ew. w XIV w.) miasto otoczone zostało murem. Po ufundowaniu w 2 poł. XIII w. klasztoru panien – klarysek – wzniesienie, na którym znajduje się rynek, zaczęto nazywać Wzgórzem Panieńskim. Wówczas wzniesienie to znacznie wyraźniej niż dziś dominowało nad otoczeniem. Mniejszy był natomiast średniowieczny rynek; znajdował się na nim ratusz, jatki, waga miejska, sukiennice oraz łaźnia.

Obecny plac o wymiarach ok. 105x82 m został wytyczony ok. 1820 r. podczas regulacji układu urbanistycznego miasta, zniszczonego pożarem w 1819 r. Wówczas to wyznaczono m.in. przebieg nowej ulicy (dzisiejszej ul. Bolesława Chrobrego), stanowiącej przedłużenie wiodącej od katedry ul. Tumskiej. Przed wzniesieniem nowych budynków obniżono poziom placu o ok. 3,5 m. Po raz wtóry zniwelowano go w latach 1925-29; tak więc łącznie zdjęto tu warstwę ziemi dochodzącą do 6 m.

Zabudowa Rynku pochodzi głównie z XIX i pocz. XX w. Budynki stojące na południowej pierzei zostały ok. 1980 r. gruntownie przebudowane. Zachowując elewacje z 1 poł. XIX w. zmieniono ich wnętrza, dostosowując je do współczesnych potrzeb.

Z Rynku wychodzimy krótką ul. Farną.

KOŚCIÓŁ FARNY ŚWIĘTEJ TRÓJCY

Pierwszą świątynię wybudowano tu prawdopodobnie w 2 poł. XII w. Obecny kościół powstał w latach 1420-30. Odbudowany po pożarze w 1613 r., później kilkakrotnie restaurowany.

Późnogotycka świątynia jest budowlą jednonawową, z węższym i nieco niższym prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Przy północnej ścianie nawy znajduje się wieża zwieńczona barokowym hełmem z 1687 r. (w jej przyziemiu kapliczka św. Teresy) oraz kaplica św. Antoniego wybudowana w 2 poł. XIX w.; przy ścianie południowej – kaplica Bractwa Literackiego dobudowana w 1611 r. W zewnętrzny mur wieży wmurowano trzy renesansowe kafle.

Prezbiterium przykryte jest sklepieniem kolebkowo-krzyżowym z 1 poł. XVII w., nawa – sklepieniem żaglastym z ok. 1787. r. Dyskretną polichromię wykonał w latach 1955-56 Stanisław Poznański. Wyposażenie wnętrza jest niejednolite stylowo, tworzą je m.in.: neogotycki ołtarz główny z 1895 r., późnobarokowe i klasycystyczne ołtarze boczne, późnobarokowa ambona w kształcie łodzi z 1787 r., wczesnobarokowa chrzcielnica z piaskowca i marmuru nakryta pokrywą z blachy miedzianej z poł. XVII w. W kaplicy Bractwa Literackiego ołtarz z 1 poł. XVIII w. z cennym obrazem Najświętszej Panny Marii z pocz. XVII stulecia. Na ścianie tablica ku czci żołnierzy 17 Pułku Ułanów Wielkopolskich poległych w 1939 r. Pułk ten – noszący imię króla Bolesława Chrobrego – stacjonował w latach międzywojennych w Gnieźnie.

Warto wiedzieć, że założone w 1594 r. Bractwo Literackie wcale nie zrzeszało literatów. Celem jego działalności było szerzenie umiejętności czytania i pisania. Obowiązkiem każdego członka bractwa było nauczanie w ciągu roku czytania i pisania trzech mężczyzn lub... jednej kobiety.

Na ścianie stojącego obok kościoła budynku probostwa znajduje się tablica upamiętniająca ks. Mateusza Zabłockiego, zamordowanego przez hitlerowców komendanta obrony cywilnej Gniezna we wrześniu 1939 r., który mieszkał tu w latach 1923-1939.

Za kościołem skręcamy w lewo, w dół, ul. Stromą. W miejscu tym w średniowieczu znajdowała się brama miejska, zwana Pyzdorską lub Warszawską. Z prawej strony widoczne są **pozostałości średniowiecznych murów obronnych**.

Mury miejskie wzniesiono w Gnieźnie w końcu XIII lub w XIV stuleciu. Były zbudowane z cegieł na fundamentach z głazów polnych. Długość pierścienia murów wynosiła ok. 850 m, powierzchnia miasta w murach – niecałe 6 ha. Do miasta prowadziły trzy bramy: Poznańska (Tumska)

od zachodu, Toruńska – od wschodu, Pyzdrska (Warszawska) – od południa. Począwszy od XVII w. obwarowania zaczęły popadać w ruinę. Rozbiórkę murów rozpoczęto w końcu XVIII w., zakończono – na pocz. XIX w.

Schodzimy ul. Słomianka w stronę jez. Jelonek. Koniec trasy – przy parkingu na narożniku ul. Jeziornej. Jeżeli samochód oczekuje nas przed Muzeum Początków Państwa Polskiego – wracamy tam promenadą wzdłuż brzegu jeziora.

D

Gniezno – Czarniejewo – Nekla – Giecz – – Kostrzyn – Swarzędz – Poznań

Przebieg trasy przedstawia rys. 26; jej długość wynosi 72 km. Początek w Gnieźnie (w centrum miasta), koniec na rondzie Śródka w Poznaniu. Czas przejazdu (bez zwiedzania) ok. 1,5 godz. Czas zwiedzania najważniejszych obiektów: Rezerwat Archeologiczny w Gieczu – ok. 1 godz., Skansen Pszczelarski w Swarzędzu – ok. 30 min.

i

26. Przebieg trasy D

0 km Gniezno

Wyjazd z centrum miasta ul. Wrzesińską (szosą w kierunku Wrześni).

7 km CIELIMOWO

Po lewej stronie szosy odsłonięto w 1982 r. **pomnik** – o symbolicznym kształcie ołtarza – upamiętniający postać papieża Jana Pawła II, który – jak głosi napis na tablicy – *...w dniach 3-4 VI 1979 na tych błoniach dwukrotnie nauczał i błogosławił...*

10 km ŻYDOWO

Duża wieś położona w płaskiej, bezleśnej okolicy.

Bar-kawiarnia „Familijna”; Ośrodek Zdrowia.

Istniała co najmniej od XIV w. W 1752 r. uzyskała prawa miejskie. Położenie w pobliżu Gniezna nie sprzyjało jednak rozwojowi miasta. W 1875 r. Żydowo utraciło prawa miejskie. 10 września 1939 r. około sześćdziesięcioosobowy oddział straży obywatelskiej stoczył w Żydowie sześciogodzinną walkę z nacierającymi od strony Wrześni oddziałami niemieckimi. Tegoż dnia pod Żydowem ciężko ranny został dowódca straży obywatelskiej w Gnieźnie – ks. Mateusz Zabłocki, który samochodem z białą flagą udawał się na pertraktacje do dowódcy niemieckiego. Po zajęciu wsi Niemcy zastosowali w stosunku do obrońców ostre represje.

W północnej części wsi wznosi się **kościół św. Stanisława biskupa** o skromnych formach późnoklasycystycznych. Świątynia powstała w 1845 r., kaplice boczne dobudowano w 1920 r. W zewnętrzną ścianę północnej kaplicy wmurowano tablicę upamiętniającą mieszkańców Żydowa poległych w latach 1939-45. Grób pomordowanych przez Niemców obrońców wsi z września 1939 r. znajduje się na cmentarzu.

13 km – skrzyżowanie dróg: skręcamy w prawo (drogowskaz: Czarniejewo)

21 km CZERNIEJEWO

Miasto nad Wrześnicą, liczące ok. 2,5 tys. mieszkańców, położone na skraju rozległego kompleksu Lasów Czarniejskich.

Ośrodek Usług Turystyczno-Łowieckich w Czarniejskiewie (tel. Gniezno 26 47 29), recepcja – w dawniej wozowni (noclegi, możliwość wypożyczenia koni pod wierzch lub powozów, zwiedzanie pałacu). Restauracja w dawniej wozowni; restauracja „Wielkopolska” ul. Pałacowa 16. Ośrodek Zdrowia, ul. Pałacowa 40; Policja, ul. Poznańska.

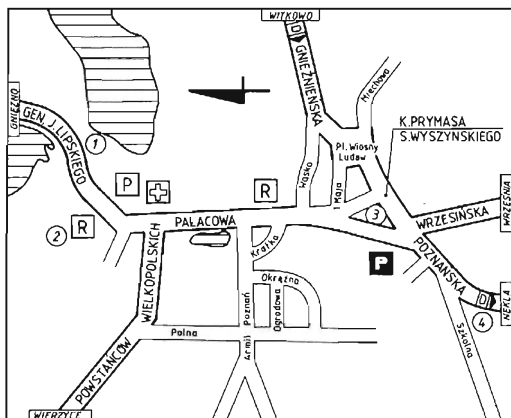

Osada targowa przy trakcie z Gniezna do Gieczu istniała tu prawdopodobnie już w XII w. Prawa miejskie Czarniejskiewo uzyskało w 1386 r. Przez całe wieki było niewielkim miastem szlacheckim. Około 1770 r. właścicielem Czarniejskiewa został gen. Jan Lipski i od tego czasu datuje się widoczny rozwój miasta. Nowy właściciel wybudował okazałą rezydencję, a wzdłuż ulicy łączącej ją z kościołem założył osadę rzemieślniczą. Czarniejskiewo stało się wówczas dużym ośrodkiem sukiennictwa i garbarstwa. Obok warsztatów rzemieślniczych powstawały pierwsze manufaktury. W czasie Wiosny Ludów Czarniejskiewo opanowane zostało przez powstańców. Pomyślny rozwój miasta został zahamowany w końcu XIX w., gdy nowo wybudowana linia kolejowa z Gniezna do Wrześni ominęła Czarniejskiewo (stacja kolejowa położona jest w odległości 5 km od centrum miasta).

Obecnie miasto jest niewielkim ośrodkiem przemysłu rolno-spożywczego oraz zapleczem usługowo-handlowym dla rolniczej okolicy. Nową specjalnością Czarniejskiewa są usługi turystyczne.

Zwiedzanie:

Osią miasta jest szeroka ul. Pałacowa łącząca kościół z zespołem pałacowym, wytyczona w 2 poł. XVIII w. Obok Rydzyny jest to jedyny dziś w Wielkopolsce przykład założenia urbanistycznego wiążącego w jedną całość miasteczko i rezydencję. Wytyczony kilkaset lat wcześniej rynek (obecnie pl. Wiosny Ludów)

27. Czarniejewo – plan miasta

1 - obelisk na miejscu średniowiecznego kościoła, 2 - zespół pałacowy, 3 - kościół św. Jana Chrzciciela i pomnik Onufrego Kopczyńskiego, 4 - wiatrak

położony jest nieco z boku tego układu, na wschód od kościoła. Przy rynku kilka domów z XIX w., m.in. późnoklasycystyczny budynek nr 7 z 1834 r. – dawny zajazd.

Kościół św. Jana Chrzciciela wzniesiony został ok. poł. XVI w. Burzliwe przeżywał koleje losu: zniszczony w 2 poł. XVII w., został odbudowany na pocz. następnego stulecia (wzniesiono wówczas wieżę), przebudowany w 2 poł. XVIII w. i rozbudowany w latach 1904-08 (dostawiono wówczas m.in. nawę boczną). Świątynia – w zrębie późnogotycka – na skutek tych przebudów zatraciła stylowy charakter.

Prezbiterium i nawa główna mają późnobarokowy wystrój architektoniczny z 2 poł. XVIII w.; przykrywają je sklepienia zwierciadlane. Ołtarz główny i dwa boczne przy tarczy – późnobarokowe z przełomu XVIII i XIX w. Stiukowa, barokowa ambona

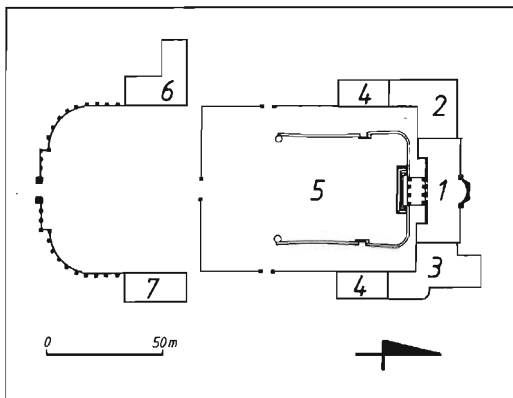
z pocz. XVIII w. Do zakrystii prowadzą drzwi kute z blachy żelaznej z XVI w. ozdobione herbem Łódzia Górków (którzy byli właścicielami Czarniejewa w XV i XVI w.). Na filarze po lewej stronie nawy tablica ku czci Jana Alkiewicza – powstańca 1863 r., poległego w bitwie pod Nową Wsią, ozdobiona rzeźbą Marcina Rożka z ok. 1930 r. W kaplicy południowej znajduje się neorenesansowy nagrobek Zygmunta Skórzewskiego (zm. 1901 r.) z popiersiem zmarłego, dłuta Konstantego Laszczki.

Przed kościołem **pomnik ks. Onufrego Kopczyńskiego**. Ustawiony w 1876 r., zniszczony w latach II wojny światowej. Obecnie – na kamiennym obelisku z 1955 r. – znajduje się medalion portretowy wykonany w 1876 r. przez Andrzeja Prószyńskiego.

Onufry Kopczyński (1735-1817) – pedagog i językoznawca, nazywany „ojcem gramatyki polskiej”, urodził się w Czarniejewie. Uczył się u pijarów w Warszawie, gdzie w 1754 r. złożył śluby zakonne. Był nauczycielem w szkołach pijarskich i w Collegium Nobilium. Na polecenie Komisji Edukacji Narodowej opracował *Gramatykę dla szkół narodowych*, w której zawarł wiele form gramatycznych i reguł pisowni polskiej. Opracował też *Elementarz dla szkół parafialnych i narodowych* oraz kilka innych podręczników. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie.

W północnej części miasta położony jest **zespół pałacowy**, wzniesiony w latach 1770-80 dla gen. Jana Lipskiego. Wejście do niego prowadzi przez pseudoklasycystyczną bramę wjazdową z pocz. XX w., ozdobioną czterema kolumnami i herbem Drogosław Skórzewskich (ostatnich przed II wojną światową właścicieli pałacu). Po bokach zacienionego starymi drzewami przeddziedzińca znajdują się budynki dawnej stajni (z lewej) i dawnej wozowni (z prawej), wybudowane ok. 1780 r., prawdopodobnie przez Ignacego Graffa z Rydzyny. Przebudowane w XIX w. i na nowo ozdobione w latach 1926-28, pełnią dziś funkcje hotelowe. W dawnej wozowni znajduje się stylowa restauracja oraz recepcja Ośrodka Usług Turystyczno-Łowieckich.

Rozległy dziedziniec honorowy jest otoczony XIX-wiecznym ogrodzeniem z żelaznymi sztaketami i kamiennymi słupami. Pałac – pierwotnie barokowy – wzniesiony został zapewne w latach 1771-75. Wkrótce potem, ok. 1790 r., nadano mu formy klasycysts-

28. Czerniejewo – zespół pałacowy

- 1 - pałac, 2 - skrzydło dobudowane w latach 1980-82, 3 - skrzydło z lat 1926-28, 4 - oficyny,
5 - dziedziniec honorowy, 6 - dawna stajnia, 7 - dawna wozownia (restauracja)

tyczne, dostawiając m.in. okazały portyk oraz przebudowując niektóre wnętrza. W portyku znajdują się panoplia oraz herby Grabie Lipskich i Poraj Koźmińskich (z rodziny tej pochodziła Marianna, żona Jana Lipskiego). Po bokach dziedzińca stoją dwie oficyny z ok. 1780 r., z których prawa połączona jest z pałacem ćwierćkolistym skrzydłem dobudowanym w latach 1926-28, a lewa – skrzydłem wzniesionym (według dawnych planów) w 1981 r.

Wnętrze pałacu zostało gruntownie odnowione w latach 1979-83. Większość pomieszczeń ma obecnie charakter ekspozycyjny; można je zwiedzać w dni robocze w godz. 7.00 - 15.00 (w innych terminach po uprzednim zgłoszeniu pisemnym lub telefonicznym w recepcji ośrodka). W kilku pomieszczeniach urządzono luksusowe apartamenty hotelowe.

Wokół pałacu rozciąga się rozległy **park** (pow. 13,0 ha), założony jako ogród regularny w latach 1770-80 i przekształcony

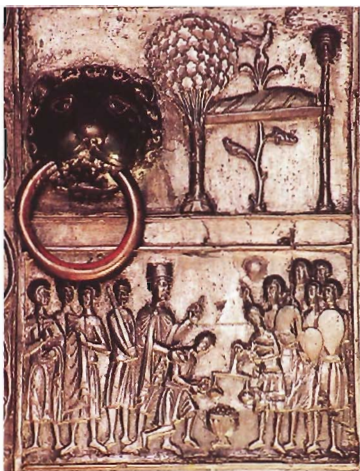
Gniezno. Pomnik Bolesława Chrobrego

Gniezno. Katedra

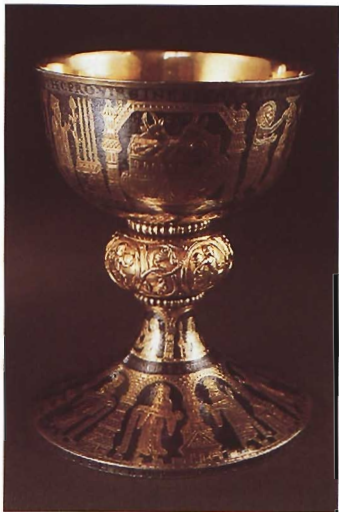
Gniezno. Katedra – nawa główna i prezbiterium

Gniezno. Katedra – fragment Drzwi Gnieźnieńskich

Gniezno. Kościół oo. Franciszkanów

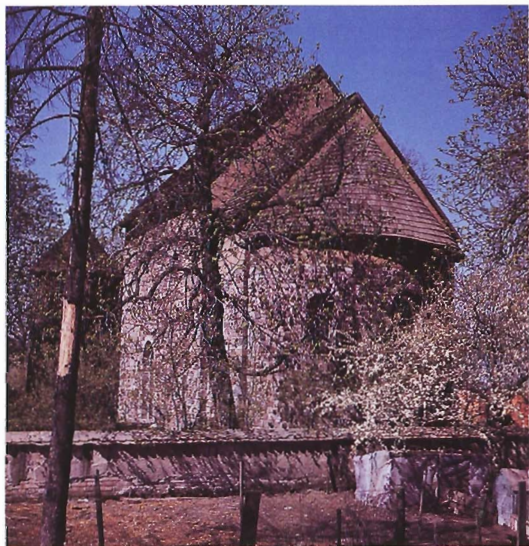
Gniezno. Kielich romański z XII w. (Muzeum Archidiecezjalne)

Czarniejewo. Pałac

Giecz. Fundamenty kaplicy i pałacu

Giecz. Kościół romański

Gułtowy. Pałac

Swarzędz. Skansen Pszczelarski – ęle figuralne

Zakrzewo. Pałac

Wierzenica. Kościół

w park krajobrazowy na pocz. XIX w. Pozostałością pierwotnego założenia są dwie aleje: grabowa – z lewej strony pałacu i lipowa (w dalszej części grabowa) – z prawej. W głębi parku znajduje się **budynek dawnej bażantarni**, zaadaptowany obecnie na cele hotelowe.

Przy ul. Gen. J. Lipskiego, w miejscu gdzie w 1263 r. wybudowano kościół św. Idziego, w niewielkiej kępie drzew stoi murowany **obelisk**. Przy drodze do Nekli **wiatrak – koźlak** z końca XVIII w.

30 km NEKLA

Na skraju wsi trasa przecina dwupasmową drogę szybkiego ruchu wychodzącą z Poznania w kierunku Warszawy.

Nekla to duża wieś gminna, położona przy szosie i linii kolejowej Poznań-Warszawa.

Restauracja „Zajazd”; Ośrodek Zdrowia; Policja.

Pierwsza wzmianka o istnieniu wsi pochodzi z 1435 r. Nekla uzyskała prawa miejskie w 1725 r. Posiadała je niedługo, po raz ostatni nazwana jest miastem w dokumencie z 1772 r. Od kwietnia 1941 do września 1944 r. istniał we wsi obóz pracy dla Żydów. Przebywało w nim przeciętnie 1500 osób, zatrudnionych przy modernizacji linii kolejowej. W wyniku różnych form eksterminacji zginęło ok. 300 więźniów.

Śladem miejskiej przeszłości Nekli jest prostokątny rynek. Stoi na nim **pomnik** mieszkańców gminy, poległych, zamordowanych i prześladowanych w latach 1848-1981. Na zachód od rynku usytuowany jest neoromański **kościół św. Andrzeja**, wzniesiony w 1900 r. Budowla o założeniu centralnym, przykryta jest kopułą. Na fasadzie świątyni kamienna *Pasja* dłuta znanego poznańskiego rzeźbiarza Władysława Marcinkowskiego. Na cmentarzu (przy szosie do Poznania) znajduje się zbiorowa **mogiła poległych powstańców wielkopolskich**. W parku krajobrazowym, z widocznymi śladami regularnego założenia z XVIII stulecia, rośnie wiele starych lip i dębów, najpotężniejszy z tych ostatnich ma aż 610 cm

obwodu. Wśród zieleni stoi eklektyczny **pałac** z ok. 1870 r., przebudowany w 1 poł. XX w. Za torami kolejowymi, przy szosie do Środy Wielkopolskiej, znajduje się niewielki **pomnik** ku czci Żydów zmarłych i pomordowanych w obozie.

Wyjazd z Nekli szosą w kierunku Środy Wielkopolskiej (drogowskazy: Środa Wielkopolska lub Stroszki).

37 km GIECZ

Niewielka wieś nad rzeką Moskawą.

Świetność Giecza przypadła na czasy kształtowania się państwa polskiego. Gród powstał tu w końcu IX lub na pocz. X w. W 2 poł. X stulecia należał do najważniejszych grodów pierwszych Piastów. Położony w miejscu o dużych walorach obronnych, nad brzegiem nie istniejącego dziś jeziora, wśród rozlewisk, prawdopodobnie już za czasów Bolesława Chrobrego był siedzibą kasztelana. Na przeciwległym brzegu jeziora rozwijała się osada targowa.

Pierwotny gród znajdował się zapewne w południowej części dzisiejszego grodziska. Na jego terenie – za czasów Bolesława Chrobrego lub Mieszka II – rozpoczęto budowę pałacu książęcego z rotundą-kaplicą. W 1038 lub 1039 r. gród został opanowany przez władcę Czech księcia Brzetysława, który zniszczył jego umocnienia, a mieszkańców wraz z dobytkiem przesiedlił do swego państwa. Odbudowa grodu nastąpiła prawdopodobnie dopiero w 2 poł. XI w. Siedzibę władcy przeniesiono wówczas do północnej części grodziska. Natomiast w części południowej – na podgrodziu – mieszkali odtąd rzemieślnicy, zajmujący się m.in. hutnictwem, czego dowodem są znalezione tam ślady dymarek.

Kolejne zniszczenia spowodowały walki między Władysławem Odonicem a Henrykiem Brodatym w 1 poł. XIII w. W 1253 r. odbył się w Gieczu zjazd synów Odonica – Przemysła I i Bolesława Pobożnego, dla dokonania podziału Wielkopolski. Giecz, wraz z całą dzielnicą gnieźnieńsko-kaliską, znalazł się wówczas w rękach Bolesława Pobożnego. W 1331 r. gród padł ofiarą najazdu krzyżackiego. W XIV w. utracił swe znaczenie militarne.

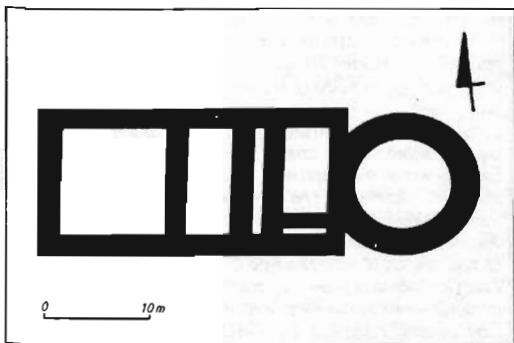
REZERWAT ARCHEOLOGICZNY

Czynny codziennie w godz. 9.00-17.00, oprócz poniedziałków i dni poświęconych; w sezonie zimowym (od 1 listopada do 14 kwietnia) otwarty w godz. 9.00-15.00.

Teren grodziska – od XVIII w. zwany Grodziszczkiem – stanowi od 1959 r. rezerwat archeologiczny (oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy). Przy grodzisku parking, dojazd doń prowadzi z szosy wiodącej do Środy Wielkopolskiej, z której ok. 1 km od centrum Giecza należy skręcić w prawo.

Do dziś podziwiać można monumentalne założenie obronne, zajmujące obszar blisko 4 ha. Zachował się wał o wysokości dochodzącej do 9 m, o szerokości u podstawy ok. 25 m. Wał ten, o obwodzie ok. 625 m, tworzy owal o wymiarach ok. 225 x 150 m. W południowej części grodziska odsłonięto fundamenty potężnej budowli, składającej się z prostokątnego pałacu i przylegającej doń od strony wschodniej kaplicy – rotundy. Długość całej budowli wynosi 47 m (w tym pałacu – 35 m), szerokość – 16 m. Budowa nie została dokończona, przerwał ją najazd Brzetysława. Zarówno

29. Giecz – rzut fundamentów rotundy i pałacu

wielkością, jak i charakterem obiekt ten zbliżony jest do zabudowań na Ostrowie Lednickim, które były zapewne wzorem dla budowniczych z Giecza. Obok fundamentów, w specjalnie wzniesionym pawilonie ekspozycyjnym, mieści się wystawa obrazująca dzieje grodu.

GRÓD 300 PANCERNYCH I 2000 TARCZOWNIKÓW

czyli Giecz na kartach średniowiecznych kronik

Dwaj kronikarze żyjący na przełomie XI i XII w., mieszkający w Polsce mnich benedyktyński nieznaney narodowości zwany Gallem Anonimem oraz Czech Kosmas, pozostawili w swych dziełach wzmianki o Gieczu. Pierwszy opiewał potęgę grodu za czasów Bolesława Chrobrego, drugi – jego upadek podczas najazdu księcia czeskiego Brzetysława. Warto przypomnieć te średniowieczne zapisy.

Porównując siłę militarną najważniejszych grodów piastowskich Gall Anonim pisał:

Z Poznania bowiem 1300 pancernych rycerzy i 4000 żołnierzy z tarczami, z Gniezna 1500 pancernych i 5000 tarczowników, z Włocławka grodu 800 pancernych i 2000 tarczowników, z Giecza 300 pancernych i 2000 tarczowników; ci wszyscy niezwykle waleczni wprawieni w rzemiośle wojennym występowali do boju za czasów Bolesława Wielkiego...

Nie minęło jeszcze 15 lat od śmierci Bolesława Chrobrego, gdy doszło do zdarzeń opisanych przez Kosmasa. Kronikarz tak oto opisuje giecki epizod łupieżczej wyprawy księcia czeskiego Brzetysława:

I gdy przybył do grodu Giecz, grodzianie oraz wieśniacy, którzy się tam schronili, nie czując się na siłach znieść uderzenia księcia, wyszli mu naprzeciw niosąc złotą gałązkę, co było znakiem poddania się, i pokornie prosili, aby ich w pokoju z ich trzodami i innymi przynależnościami przeniósł do Czech. Książę, dogadzając ich prośbom, skoro przeprowadził ich do Czech, dał im niemałą część lasu zwanego Cernin, ustanawiając jednego z nich ich zwierzchnikiem i sędzią, i postanowił, aby tak oni, jak ich potomkowie żyli na wieki według prawa, jakie mieli w Polsce, i od miasta, z którego się wywodzili, aż do dziś zwani są Gieczanami.

W powstałej u schyłku XIII w. *Kronice Wielkopolskiej* znajduje się opis ugody pomiędzy braćmi, Przemysłem I i Bolesławem Pobożnym, do której doszło w Gieczu w 1253 r.

W tym samym również roku, w święto Wielkanocy, książę Przemysł wybawił z niewoli brata swego Bolesława. A gdy potem zeszli się w grodzie Gieczu, w obecności księdza Pelki, arcybiskupa gnieźnieńskiego i innych możnych panów Wielkopolski, przyznał temu bratu swemu Bolesławowi, jako jego udział stolicę Gniezno, Kalisz, Rudę, Pyzdry, Środę, Bnin, Biechów, Giecz, Pobiedziska i Kłecko.

W północnej części gieckiego grodziska stoi drewniany **kościół św. Jana Chrzciciela** z 1767 r. Jednonawowy, z niższym i węższym prezbiterium. Dwuspadowe dachy kryte są dachówką. Wewnątrz rokokowe wyposażenie z czasu budowy świątyni: trzy ołtarze i ambona. W sąsiedztwie świątyni zachowały się relikty kamiennego muru z 2 poł. XI lub pocz. XII w. Są one prawdopodobnie pozostałością pierwszego stojącego tu kościoła, wspomnianego w dokumencie z 1240 r.

Wąska grobla, wybudowana prawdopodobnie na przełomie XI i XII w., prowadzi z grodziska do odległej o ok. 300 m wsi. Niegdyś – kilka metrów na południe od niej – znajdował się drewniany most.

W miejscu dzisiejszej wsi – zapewne na przełomie IX i X w. – powstała osada targowa. Krzyżowały się tu ważne szlaki handlowe z Gniezna przez Śrem do Wrocławia i z Poznania przez Łąd do Łęczycy. Największy rozkwit osady przypadł na 2 poł. XI i XII w., kiedy prócz funkcji handlowych spełniała także rolę ośrodka rzemieślniczego. Zniszczona w 1 poł. XIII w., w czasie walk Henryka Pobożnego z Władysławem Odonicem, nie przekształciła się w organizm miejski.

Na terenie wsi znajduje się romański **kościół Najświętszej Marii Panny Wniebowziętej** (pierwotnie św. Mikołaja), wzniesiony w 2 poł. XII w. Murowany z kostki granitowej, jednonawowy, z prezbiterium zamkniętym absydą. Dwuspadowy dach kryty jest gontem. Wewnątrz zachowana romańska mensa ołtarzowa z ciosów kamiennych (częściowo uzupełniona) i romańska chrzcinica kamienna. Badania archeologiczne wykazały, iż obecny kościół stoi na fundamentach wcześniejszej (wybudowanej zapewne w XI w.), nieco mniejszej świątyni.

Wyjazd z Giecza szosą wychodzącą z północnego krańca wsi w kierunku Kostrzyna (drogowskaz: Gułtowy).

43 km GUŁTOWY

Duża wieś w rolniczej okolicy. Wzmiankowana po raz pierwszy w 1311 r. Była własnością szlachecką, od 1776 r. w rękach rodziny Bnińskich. W 1821 r. gościł tu Julian Ursyn Niemcewicz, krewny Marii z Radziwiłłów, żony ówczesnego właściciela wsi, Andrzeja Bnińskiego. W latach 1914-39 właścicielem majątku był Adolf Bniński (1884-1942), działacz polityczny i gospodarczy, czołowy reprezentant obozu konserwatywnego w Polsce. W latach 1922-28 piastował urząd wojewody poznańskiego, od grudnia 1940 r. był delegatem rządu Władysława Sikorskiego dla ziem polskich włączonych do Rzeszy. Aresztowany w lipcu 1941 r., po rocznym pobycie w Forcie VII w Poznaniu, został wywieziony w głąb Niemiec i zamordowany.

W rozległym parku wznosi się barokowo-klasycystyczny **pałac**, wybudowany w latach 1779-86 według projektu Ignacego Graffa z Rydzyny. Jest to budynek dwukondygnacyjny, z szerokim podjazdem ozdobionym żeliwną balustradą z ok. 1800 r. Jego fasada – bez portyku, o skromnych podziałach – zdradza barokową jeszcze proveniencję. Wewnątrz znajduje się m.in. dwukondygnacyjna sala balowa, ozdobiona malowidłami iluzjonistycznymi, wykonanymi prawdopodobnie przez Antoniego Smuglewicza. W pałacowych piwnicach mieści się bar-kawiarnia „Kasztelania”.

Oficyna – wzniesiona na planie litery L – powstała w 1780 r., również według projektu Ignacego Graffa. Dawniej mieściły się w niej stajnie i mieszkania służbowe. Starannie utrzymany **park** krajobrazowy (pow. 7,3 ha) założono w 2 poł. XVIII w.

W centrum wsi wzniesiono w latach 1737-38 **kościół św. Kazimierza**. Wieżę dostawiono w 1834 r. Jest on budynkiem o konstrukcji szkieletowej, jego dachy kryte są gontem. Przy zakrystii znajduje się murowana, neogotycka kaplica grobowa Bnińskich z 1784 r. Wewnątrz świątyni interesująca polichromia z ok. 1750-60 r., m.in. na stropie nawy scena Apoteozy św. Kazimierza. Wyposażenie przeważnie rokokowe. W ołtarzu

głównym obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. poł. XVII w. Uwagę zwraca klasycystyczny nagrobek Franciszki Bnińskiej (zm. 1810 r.), z leżącą postacią kobiecą i rymowanym napisem w języku polskim. Na zewnętrznej ścianie kościoła tablica ku czci braci Władysława i Wincentego Strzyżewskich, poległych w czasie powstania styczniowego. Na przykościelnym cmentarzu symboliczny nagrobek upamiętnia postać Adolfa Bnińskiego.

47 km SIEDLEC

We wsi wjeżdżamy na dwupasmową drogę szybkiego ruchu i kierujemy się w stronę Poznania.

Najstarsza wzmianka o istnieniu wsi pochodzi z 1256 r., gdy Siedlec był własnością poznańskich joannitów.

Przy szosie Poznań-Warszawa znajduje się późnobarokowy **kościół św. Mikołaja**, wzniesiony w latach 1770-75. Do owalnej nawy głównej przylega od wschodu prostokątne prezbiterium, od zachodu – wieża. Około 300 m na zachód od świątyni, na wyspie, położone jest grodzisko stożkowate ze śladami fundamentów XIV-wiecznego zamku rycerskiego. Aleja kasztanowców, posadzona zapewne w 2 poł. XVIII w., łączy kościół z pałacem.

Barokowo-klasycystyczny **pałac** został wybudowany w latach 1770-75, a wykończony w latach 1788-90 według projektu Jana Christiana Kamzetzera. Piętrowy, wzniesiony na planie prostokąta, z wyższymi o jedno piętro ryzalitami bocznymi. W fasadzie frontowej przyścienny portyk kolumnowy. Od strony wschodniej prowadzi do pałacu stara aleja lipowa. Przy pałacu **park** krajobrazowy (pow. 6,4 ha), urządzony na nowo w 2 poł. XIX w.

49 km – skrzyżowanie dróg, skręcamy w prawo (drogowskaz: Iwno)

50 km IWNO

Wieś położona w pagórkowatej okolicy, przy szosie Kostrzyn-Gniezno.

Stadnina Koni, tel. Poznań 17 80 11 (hotel, możliwość przejazdów konnych i wycieczek powozami).

Miejscowość znana od 1319 r. Od 1848 r. do wybuchu II wojny światowej znajdowała się w rękach rodziny Mielżyńskich. Hodowlę koni prowadzono tu od 1901 r. W 1916 r. Ignacy Mielżyński zakupił w Belgii stajnię koni pełnej krwi angielskiej, dając początek istniejącej do dziś Stadninie Koni. Przy stadninie działa Klub Jeździecki „Abaria”.

Neorenesansowy **pałac** o unikatowym kształcie architektonicznym (jego plany sporządził prawdopodobnie Seweryn Mielżyński z Miłosławia, stryj ówczesnego właściciela Iwna, Józefa Mielżyńskiego) powstał zapewne po 2 poł. XIX w. Do dwupiętrowego korpusu głównego przylegają dwa niskie skrzydła, łączące go z kolistymi pawilonami skrajnymi. Przy pałacu oficyna z 2 poł. XIX w., w latach osiemdziesiątych naszego stulecia całkowicie rozebrana i wzniesiona od nowa z zachowaniem dawnego kształtu, obrócona jednak o 180°. W sąsiedztwie **park** krajobrazowy (pow. 10 ha) rozplanowany w 1 poł. XIX w. Z taflí zbiornika retencyjnego, utworzonego na miejscu dawnego stawu w latach 1971-73, wynurza się wyspa z kopcem zwanym Górą św. Wawrzyńca. Z miejscem tym związana jest legenda:

Dawno, dawno temu – a kiedy to było nikt nie wie – w karczmie Wygoda, położonej wśród lasów, kilka kilometrów na wschód od Iwna, zatrzymał się czarnoksiężnik Twardowski. Ponieważ dalsza trasa jego podróży wiodła przez moczary, mocą swych czarów nakazał diabłom sypać groblę przez mokradła. Przez całą noc pracownicy nosiły czarty ziemię w wielkich sakwach. Grobla rosła jak na drożdżach. Ale rano, kiedy zapiał kur, biesy przerwały pracę, rzucając wory z ziemią gdzie popadło. Cztery z nich upadły w pobliżu grobli, piąty zaś – spadł do jeziora w Iwnie, tworząc wyspę z kopcem. A niedowiarkom warto jeszcze dodać, iż do dziś w podmokłym lesie niedaleko wsi znajduje się grobla zwana imieniem Twardowskiego, a obok niej cztery pagórki nazywane Diabelskimi Sakiewkami.

Na wzniesieniu przy szosie znajduje się późnobarokowy **kościół Najświętszej Marii Panny Szkaplerznej**, zbudowany w latach 1778-80. Wzniesiony na planie równoramiennego krzyża greckiego, z wieżą od strony zachodniej. Wyposażenie wnętrza przeważnie barokowe, z końca XVIII w. Ze starszych obiektów na uwagę zasługują: renesansowe zwieńczenie sakramentarium z płasko-rzeźbionym popiersiem Boga Ojca, wykonane z piaskowca

ok. 1529-39 r., kamienna płyta nagrobna Jana Iwińskiego (zm. 1549 r.) ze stojącą postacią rycerza oraz fragment epitafium kamiennego z klęczącymi pod krucyfiksem postaciami szlacheckimi (2 poł. XVI w.).

Na ścianie prezbiterium tablica poświęcona pamięci Józefa Mielżyńskiego (1824-1900), dobrego rolnika, ale także polityka i działacza społecznego. Od 1863 r. aż do śmierci był członkiem Izby Panów parlamentu niemieckiego. Przez wiele lat związany z poznańskim „Bazarem”, był współtwórcą muzeum Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Warto też przypomnieć, że dla uczczenia jego i Seweryna Mielżyńskiego zasług dla PTPN, zbiory towarzystwa nazwano Muzeum Mielżyńskich.

Do kościoła przylega zbudowana w 1938 r. niewielka kaplica grobowa Mielżyńskich, w której zgromadzono pamiątki związane z dziejami 26 Pułku Ułanów Wielkopolskich.

Ignacy Mielżyński (1871 - 1938) z Chobienic, po ślubie z córką Józefa – Seweryną, stał się w 1901 r. kolejnym właścicielem Iwna. Dobry rolnik i działacz społeczny, wśród bliskich znany był ze swego zamiłowania do hodowli koni i jazdy wierzchem. W czasie powstania wielkopolskiego był m.in. dowódcą łabiszyńskiego odcinka frontu północnego. Brał udział w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku. W 1920 r. z własnej inicjatywy i częściowo własnym sumptem uformował 215 Ochotniczy Pułk Jazdy Wielkopolskiej (przemianowany później na 26 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. hetmana J.K. Chodkiewicza), któremu dostarczył koni ze stadniny w Iwnie. Na czele pułku walczył m.in. na froncie białoruskim podczas wojny polsko-rosyjskiej. Zmarł w Iwnie, jego prochy spoczywają w podziemiach kaplicy.

W Iwnie skręcamy w lewo na szosę Gniezno-Kostrzyn.

52 km – dojeżdżamy ponownie do szosy Poznań-Warszawa, skręcamy nią w prawo, w stronę Poznania.

Znajduje się tu XIX-wieczna **rogatka**, przy niej głąz z tablicą upamiętniającą oddanie do użytku w 1974 r. drogi szybkiego ruchu z Poznania do Wrześni. Obok **gościniec „Podbipięta”** (restauracja, noclegi), otwarty w 1974 r.

54 km KOSTRZYN

Miasto liczące ok. 8 tys. mieszkańców położone jest po lewej, południowej stronie szosy do Poznania.

Restauracja „Biesiada”, Rynek 9; Ośrodek Zdrowia, ul. Braci Drzewieckich; Policja, ul. Półwiejska 1.

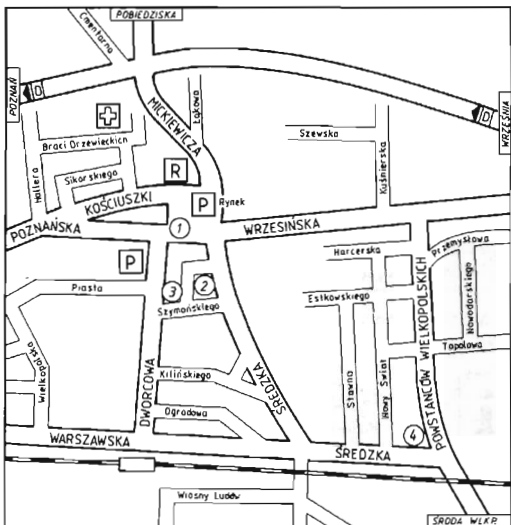
Pierwsza wzmianka o Kostrzynie pochodzi z 1191 r. Istniał tu wówczas gród stanowiący czoło opola. Rozwijająca się obok osada targowa uzyskała w 1251 r. (a więc 2 lata wcześniej niż Poznań) prawa miejskie. Miasto było własnością książęcą. W 1298 r. przywilejem Władysława Łokietka nadane zostało klasztorowi klarysek w Gnieźnie, w którego rękach pozostawało do końca XVIII w. W 1331 r. zostało spalone przez Krzyżaków. Przez długi czas było miastem niewielkim, a jego mieszkańcy zajmowali się głównie rolnictwem. Wyraźny rozwój Kostrzyna – wyrażony m.in. czterokrotnym wzrostem liczby mieszkańców – nastąpił dopiero w XIX w. Większą rolę zaczęło odgrywać rzemiosło, kształtowały się załazki przemysłu. 20 października 1939 r. na kostrzyńskim rynku hitlerowcy rozstrzelali 28 mieszkańców miasta.

Obecnie miasto ma charakter usługowo-handlowy, jest ośrodkiem rzemiosła i niewielkiego przemysłu.

Zwiedzanie:

Centrum miasta stanowi Rynek, otoczony przeważnie piętrowymi domami z 2 poł. XIX i pocz. XX w. Na placu stoi **pomnik** upamiętniający ofiary egzekucji w październiku 1939 r. oraz mieszkańców miasta poległych, rozstrzelanych i zamęczonych w latach II wojny światowej. Monument, zaprojektowany przez Annę Krzymańską i Ryszarda Skupina, odsłonięto w 1968 r.

Niedaleko Rynku (dojście ul. Kościelną przez oryginalną Bramę Cechową z herbem miasta, wzniesioną w 1980 r.) znajduje się późnogotycki **kościół św. Piotra i św. Pawła**. Powstał w XVI w., zniszczony w poł. XVII w. przez Szwedów, został odbudowany w 1712 r. Ponownie przebudowany w końcu XVIII w.; resztki zniszczonej wieży rozebrano w 1839 r. Jest to budowla trzy-

30. Kostrzyn – plan miasta

1 - pomnik ofiar terroru hitlerowskiego, 2 - kościół św. Piotra i św. Pawła, 3 - tablica Romana Szymańskiego, 4 - pomnik Powstańców Wielkopolskich

nawowa, halowa, kryta od XVIII w. stropem płaskim. Tylko w prezbiterium zachowało się XVI-wieczne gotyckie sklepienie gwiaździste. W prezbiterium odsłonięto i zrekonstruowano w 1966 r. renesansową polichromię figuralną z 2 poł. XVI w. Wyposażenie wnętrza barokowe z XVIII w. (m.in. 6 ołtarzy i ambona). W prezbiterium znajduje się bogato rzeźbione, kamienne sakramentarium renesansowe z ok. poł. XVI w. Po przeciwnej stronie, w niewielkiej niszy, późnogotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem z pocz. XVI w. Przy kościele drewniana **dzwonnica** z 2 poł. XIX w. Przy ul. Szymańskiego (na ścianie budynku stojącego na narożniku ul. Dworcowej) znajduje się **tablica**

D

poświęcona urodzonemu w Kostrzynie Romanowi Szymańskiemu (1840-1908) – wybitnemu politykowi, działaczowi gospodarczemu i publicyście.

W południowej części miasta, u zbiegu ulic Powstańców Wielkopolskich i Średzkiej, ustawiono w 1978 r. **pomnik Powstańców Wielkopolskich**. Wspólna mogiła 6 poległych powstańców znajduje się na cmentarzu (przy szosie Poznań-Warszawa). Tam również spoczywają we wspólnym grobie ofiary hitlerowskiej egzekucji.

65 km SWARZĘDZ

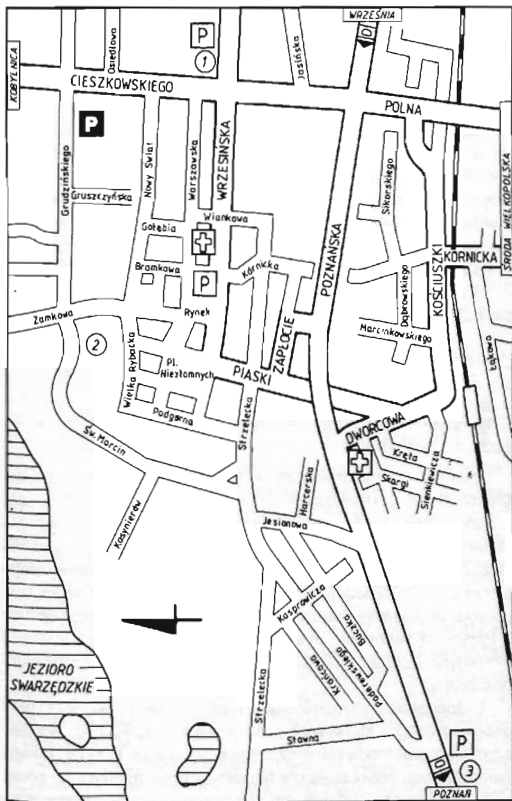
Miasto położone nad Jez. Swarzędzkim (pow. 94 ha), przez które przepływa Cybina. Liczy ok. 25,5 tys. mieszkańców.

Pogotowie Ratunkowe, ul. Wiankowa 2; Ośrodek Zdrowia, ul. Poznańska 15; Policja, ul. Grudzińskiego 30a.

Miejscowość wzmiankowana po raz pierwszy w 1366 r. W 1621 r. jej ówczesny właściciel, Zygmunt Grudziński, pozwolił osiedlać się tu Żydom z Poznania, nadając im liczne przywileje. W 1638 r. na południe od wsi lokowano miasto Grzymałowo. Nazwa ta nie utrzymała się jednak. W 2 poł. XVIII w. Swarzędz należał do znaczniejszych ośrodków sukiennictwa w Wielkopolsce. Przed drugim rozbiorem Polski w mieście liczącym 2500 mieszkańców pracowało 70 sukienników i aż 86 krawców. Jeszcze na pocz. 2 poł. XIX w. ok. połowę jego mieszkańców stanowili Żydzi. W końcu XIX stulecia na dużą skalę rozwinęło się tu rzemiosło stolarskie.

Także dziś Swarzędz jest znany jako miasto stolarzy. Oprócz dwóch zakładów Swarzędzkich Fabryk Mebli, jest czynnych kilkadziesiąt rzemieślniczych warsztatów stolarskich i tapicerskich. Największymi spośród innych przedsiębiorstw są: fabryka armatur, zakład pierzarski, przedsiębiorstwo przerobu złomu i rozlewnia gazu płynnego.

31. Swarzędz – plan miasta

1 - pawilon meblowy, 2 - kościół św. Marcina, 3 - Skansen Pszczelarski

Zwiedzanie:

Stojący na Rynku **ratusz** oddano do użytku w latach międzywojennych. Na jego ścianie tablica ku czci poległych w latach 1863-1919 i 1939-1945. Obok ustawiony w 1988 r. **głaz** upamiętniający 350 rocznicę założenia miasta.

Niedaleko jeziora stoi **kościół św. Marcina**, wzniesiony zapewne w XVII w. Kilkakrotnie przebudowywany, zatracił pierwotne cechy stylowe. Wewnątrz polichromia z 1970 r., wykonana według projektu Józefa i Łucji Ożminów. W kruchcie tablica ku czci ofiar I wojny światowej, wmurowana w 1920 r. Na rogu ul. Cieszkowskiego i Wrzesińskiej znajduje się **pawilon meblowy**, wzniesiony w 1936 r., ze stałą ekspozycją wyrobów swarzędzkich stolarzy.

W zachodniej części miasta, przy drodze do Poznania, znajduje się największa atrakcja krajoznawcza miasta:

SKANSEN PSZCZELARSKI

Czynny codziennie (oprócz poniedziałków) w godz. 8.00-16.00.

Skansen został utworzony w 1963 r. przy Zakładzie Badań Chorób Owadów Użytkowych Instytutu Weterynarii. Położony jest w parku o pow. 4,5 ha, otaczającym eklektyczny pałac z 2 poł. XIX stulecia. Niedaleko wejścia ustawiono w 1966 r. kamienny obelisk dłuta Aleksandra Berwida, upamiętniający dwudziestolecie działalności Zakładu. Zdobí go płaskorzeźba pszczoły. Plenerowa ekspozycja uli ilustruje najważniejsze etapy rozwoju pszczelarstwa w Polsce. W skansenie znajduje się ok. 200 uli, z czego w ciągłej ekspozycji – ponad 150. Część z nich zasiedlona jest rodzinami pszczelimi.

Eksponatem przypominającym czasy bartnictwa jest pień dębowy z barcią, której wiek szacuje się na ok. 700 lat. Najstarszym ulem jest kłoda czterodzieniowa, licząca ok. 600 lat. Uwagę zwiedzających przyciągają ule figuralne (m.in.: niedźwiedź, góral, baba-łowiczanka, Żyd czy św. Ambroży – patron pszczelarzy, ul wykonany ok. 500 lat temu przez benedyktynów z Tyńca pod Krakowem).

CZY PIAST ZNAŁ SMAK MIODU?

czyli o dziejach pszczelarstwa w Polsce

Miód znany był ludziom od bardzo dawna. Najstarsza informacja o jego pozyskiwaniu – wizerunek przedstawiający człowieka wybierającego miód z gniazda pszczoł, znajdujący się w grocie skalnej koło Walencji w Hiszpanii – pochodzi sprzed ok. 9-10 tys. lat. Pierwotny sposób zdobywania miodu, polegający na jego rabowaniu z gniazd dzikich pszczoł, został później zastąpiony przez bartnictwo (chów pszczoł w barciach, czyli sztucznie wydrążonych dziuplach żyjących drzew) i pasiecznictwo (hodowlę w pasiece, czyli zespole uli).

Na terenie Polski chów pszczoł w barciach zapoczątkowany został zapewne w okresie, gdy nasi przodkowie zaczęli prowadzić życie osiadłe. We wczesnym średniowieczu korzystanie z dobrodziejstw miodu było prawdopodobnie dość powszechne. Gall Anonim charakteryzuje państwo Polan jako kraj obfitujący w miód. Gospodarce bartnej sprzyjały wówczas rozległe obszary leśne.

Na przygotowanie barci wybierano najczęściej stare, potężne sosny, rzadziej dęby i lipy. Upatrzone drzewo bartnik oznaczał własnym znakiem – tzw. „klejmem” – wyrąbanym na korze. Otwór barci wyrąbywano najpierw na powierzchni pnia toporem, a następnie drażono osadzonym na długiej rękojeści dłutem zwanym „piesznią”. Czynność wykonywania barci nazywano „dzianiem”, a wykonaną dziuplę „dzienią”. W pniu jednego drzewa robiono czasem dwie i więcej barci, co ułatwiało ich obsługę.

Największy rozkwit bartnictwa przypadł w Polsce na XVI w. i 1 poł. XVII w. Później – wraz ze zmniejszeniem się powierzchni leśnych – zarysował się jego wyraźny upadek. W centralnej Wielkopolsce w końcu XVIII w. bartnictwo praktycznie nie istniało, choć np. w Borach Tucholskich w 1772 r. naliczono jeszcze ok. 20 tys. barci.

Czas rozpoczęcia w Polsce chowu pszczoł w ulach nie jest dokładnie znany. Pierwsze pisane wzmianki o ulach i pasiekach pochodzą z XIII w. Można jednak przypuszczać, że w niektórych okolicach ta forma hodowli znana była już wcześniej. Najstar-

szym typem ula, wywodzącym się z bartnictwa, była kłoda. Początkowo ule takie powstawały zapewne przez ścinanie drzew bartnych. Ustawiano je pionowo, dlatego zwane były stojakami. Później pojawiły się także kłody ustawiane w pozycji leżącej (tzw. leżaki). W XVIII w. zaczęto używać także innych rodzajów uli.

Rozwojowi pasiecznictwa położyły kres wojny, trapiące nasz kraj od poł. XVII w. do czasów rozbiorów. Odrodzenie pszczelarstwa nastąpiło w XIX w. Światową sławę zdobył ks. Jan Dzierżon (1811-1906) z Łowkowic na Śląsku, odkrywca partenogenezy pszczół, to jest zjawiska, że trutnie powstają z niezaplodnionych jaj. Dzierżon upowszechnił też nowy rodzaj ula szafkowego, umożliwiającego wyjmowanie poszczególnych plastrów. Dziś hodowla pszczół jest w Polsce ważną gałęzią gospodarki rolniczej.

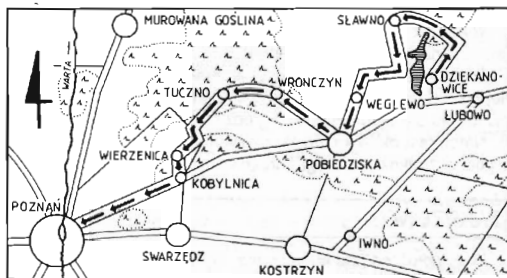
74 km POZNAŃ

Rondo Śródka. Koniec trasy.

Dziekanowice – Sławno – Węglewo – – Pobiedziska – Wronczyn – – Wierzenica – Poznań

Przebieg trasy przedstawia rys. 32; jej długość wynosi 61 km. Początek: Dziekanowice (parking przy Małym Skansenie); koniec: rondo Śródka w Poznaniu. Czas przejazdu (bez zwiedzania) ok. 1,5 godz.

i

32. Przebieg trasy.E

0 km DZIEKANOWICE

Informacje krajoznawcze – patrz s. 60-61. Wyjazd ze wsi szosą w kierunku północnym (drogowskaz: Komorowo).

6 km KOMOROWO – skrzyżowanie dróg, skręcamy w lewo (drogowskaz: Kiszkowo).

8,5 km – skrzyżowanie dróg w lesie, ok. 1 km w lewo:

WALISZEWO

Wieś położona na wschodnim brzegu północnej części jez. Lednica.

Nad brzegiem jeziora drewniany **kościół św. Katarzyny**, kryty gontem. Wewnątrz – na belce tęczowej – krucyfiks oraz rzeźby Matki Boskiej i św. Jana, gotyckie z 1 poł. XV w. Pozostałe wyposażenie barokowe i rokokowe, m.in. późnobarokowy ołtarz główny z ok. 1760 r. z rzeźbami świętych Stanisława i Wojciecha z 1 poł. XVII w. Przy kościele rośnie dorodna lipa.

9 km – następne skrzyżowanie dróg. Przed nim, z lewej strony, widok na jez. Lednica. Około 1 km w lewo:

IMIOŁKI

Wieś położona na zachodnim brzegu północnego krańca jez. Lednica, naprzeciw wsi Waliszewo.

Znajduje się tu duża stanica harcerska Chorągwi Wielkopolskiej ZHP. Na południowym krańcu wsi, nad brzegiem jez. Lednica, zachowało się średniowieczne grodzisko stożkowate.

Natomiast ok. 4 km od skrzyżowania w prawo (dojazd niezbyt wygodną, brukowaną drogą, drogowskaz: Kamionek):

ZAKRZEWO

Wieś położona nad Małą Wełną. W XIX w. jej właścicielem był Albin Belina Węsierski – postać wielce zasłużona dla ratowania polskich pamiątek Ostrowa Lednickiego.

Neorenesansowy **pałac** został wzniesiony prawdopodobnie według planów przywiezionych przez Węsierskiego z Paryża. Jego budowę zakończono przed 1872 r. Pałac stoi w dużym **parku** krajobrazowym (pow. 15,8 ha), założonym na początku 2 poł. XIX stulecia przez specjalnie sprowadzonego z Francji ogrodnika Augustyna Denizota. Park wraz ze wszystkimi obiektami znajdującymi się w jego granicach (a więc m.in. z pałacem) stanowią własność Wielkopolskiego Banku Kredytowego i są niedostępne dla turystów.

We wsi znajduje się także ciekawy kompleks budynków folwarcznych z 2 poł. XIX w. (m.in. gorzelnia z 1864 r.).

PASJA PANA HRABIEGO

czyli o Albinie Węsierskim słów kilka

Albin Węsierski wykupił w 1856 r. Ostrów Lednicki z rąk Niemca Karla Johanna. Ów gest patriotycznie uświadomionego właściciela Zakrzewa uratował dla kultury polskiej ten jeden z najstarszych pomników naszych dziejów.

Węsierski urodził się w 1812 r. Jako niespełna dziewiętnastoletni młodzian uczestniczył w powstaniu listopadowym, wyróżniając się męstwem udokumentowanym krzyżem orderu Virtuti Militari. Po upadku powstania powrócił w rodzinne strony; w 1836 r. ożenił się z Ludwiką Kwilecką i zajął się gospodarowaniem na odziedziczonym po rodzicach majątku. Uczestniczył w życiu politycznym i społecznym (był m.in. posłem na sejm prowincjonalny), niczym się jednak specjalnie nie wyróżniając. Tytuł hrabiowski zawdzięczał łasce króla pruskiego, który nadał mu go zapewne w 1854 r. pod warunkiem utworzenia ze swych dóbr ordynacji. Węsierski warunku tego nie spełnił, tytuł wygasł więc po jego śmierci. Był dobrym rolnikiem, u schyłku życia posiadał majątność liczącą ok. 13 000 mórg (ok. 7500 ha). Zmarł nagle 22 września 1875 r. w Zakrzewie, pozostawiając syna Zbigniewa.

Wkrótce po zakupie Ostrowa Lednickiego Albin Węsierski rozpoczął – trwające z różnym natężeniem do końca jego żywota – badania archeologiczne. W dziedzinie historii był dyletantem. dopiero zakup wyspy spowodował, iż sięgnął do literatury. Świadom swej ignorancji otoczył się gronem fachowych konsultantów. Szczególnie wiele zawdzięczał współpracy z wybitnym archeologiem Aleksandrem Przeździeckim. Warszawski uczony zafascynowany był lednickimi budowlami, Węsierski zaś – osobowością Przeździeckiego. Jego zasługi uhonorować chciał budując na wyspie pomnik ku czci Przeździeckiego. Nagła śmierć pokrzyżowała te plany.

Węsierski zainteresował lednickimi odkryciami wybitnych uczonych europejskich, m.in. Joachima Lelewela i niemieckiego historyka Rudolfa Virchowa. Z biegiem lat jego zasługi położone

dla ratowania Ostrowa Lednickiego przydały mu w kołach polskich archeologów znacznego autorytetu. Wyrazem tego było m.in. jego trzykrotne uczestnictwo w międzynarodowych kongresach archeologicznych.

W zakrzewskim pałacu, zapewne w specjalnie wydzielonych pomieszczeniach zwanych przez właściciela „muzeum”, mieściła się cenna kolekcja znalezisk archeologicznych pochodzących głównie z terenu Ostrowa Lednickiego. Po śmierci Albina Węsierskiego najcenniejsze zabytki zostały zabrane przez jego syna do Wróblewa. Los pozostałych nie jest znany.

Zbigniew Węsierski-Kwilecki (1839 - 1926), ordynat na Wróblewie, był również zamiłowanym archeologiem – amatorem. Swą cenną kolekcję przekazał w 1909 r. w depozyt muzeum Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Dziś zbiory wróblewskie znajdują się w poznańskim Muzeum Archeologicznym.

11,5 km SŁAWNO

Wieś położona nad jez. Sławno (pow. 20 ha). W dokumentach historycznych wymieniona po raz pierwszy w 1235 r. W XVIII stuleciu nazywana miastem.

Murowany późnoklasycystyczny **kościół św. Mikołaja** powstał w 1844 r. Przy nim klasycystyczna kaplica grobowa Węsierskich, wzniesiona w 1777 r. przy stojącym tu wówczas kościele drewnianym.

Przy drodze na cmentarz znajduje się **pomnik** upamiętniający 56 mieszkańców Sławna i okolic poległych w latach 1939-45. Sam cmentarz położony jest bardzo malowniczo na stokach doliny niewielkiego strumienia, porośniętych okazałym starodrzewiem. Na szczycie znajduje się drewniana **kaplica cmentarna św. Rozalii** z 1785 r. Przy niej nagrobek (w kształcie kolumny) mjr. Damazego Dobrogojskiego (zm. 1857 r.), uczestnika powstania listopadowego. Nieco niżej grób trzech powstańców wielkopolskich, poległych na pocz. 1919 r. na północnym froncie powstania.

Na rozwidleniu dróg za wsią skręcamy w lewo (drogowskaz: Sroczyń).

13,5 km – rozwidlenie dróg – skręcamy w lewo (drogowskaz:

Lednogóra). Wcześniej – z prawej strony w dole – widać Jez. Głębokie (pow. 25 ha).

18 km RYBITWY

Wieś położona przy zachodnim brzegu jez. Lednica. Przy szosie znajduje się **grupa zabytkowych budowli** – ustawionych tu w ramach zagospodarowania otoczenia jez. Lednica. Gospodarzem obiektów jest Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Zobaczyć tu można następujące budowle:

- szachulcową szkołę ludową z XIX w. przeniesioną z Czernejewa,
- drewniany dom mieszkalny z narożnym podcieniem z Marianowa koło Wielenia z 1737 r. – przykład budownictwa olęderskiego z doliny Noteci,
- stodołę z 2 poł. XIX w. przeniesioną ze wsi Chojniki koło Nowego Tomyśla,
- drewniany lamus z Gniezna z XVIII w., przykryty dachem mansardowym.

Na północnym krańcu wsi znajduje się ponadto wiatrak koźlak z pocz. XIX w. pochodzący ze wsi Ganina koło Gniezna.

We wsi skręcamy w prawo, szosą w kierunku wsi Latalice.

20 km LATALICE

Wieś – ulicówka, której zabudowa rozciągnięta jest wzdłuż szosy na długości ok. 4 km. Za wsią, na rozwidleniu szos, skręcamy w lewo (drogowskaz: Pobiedziska).

OKOLNICE, OWALNICE, WIELODROŻNICE

czyli o kształtach wsi

Przejeżdżając przez rozmaite wsie obserwujemy jak zmienia się ich oblicze. Powstają nowe, obszerne domy mieszkalne, nowe budynki gospodarcze, coraz większą uwagę przywiązuje się do estetyki zagród. Natomiast nie zmienia się zwykle kształt (plan) wsi. Drogi i ścieżki – w starych osadach wytyczone przeważnie już w średniowieczu – wiodą do dziś w tych samych

kierunkach. W tych samych miejscach znajdują się więc i zagrody gospodarzy.

W średniowieczu ukształtowało się kilka charakterystycznych kształtów wsi; większość z nich – mimo upływu czasu – występuje i dzisiaj.

Wieś łanowa – w swym pierwotnym, średniowiecznym kształcie dzisiaj już nie spotykana – charakteryzowała się luźną zabudową, rozciągniętą wzdłuż głównej ulicy. Odległość między zagrodami wynikała z szerokości łanów; każdy gospodarz budował się na własnym gruncie.

Owalnica – to osada, w której zagrody chłopskie usytuowane są wokół dużego owalnego placu, w Wielkopolsce zwanego „półwsią”. W środku placu często znajduje się staw lub przepływa strumień. Jest to przestrzeń użytkowana wspólnie przez wszystkich mieszkańców wsi, tutaj często stawiano kościół, karczmę, obecnie – remizę, sklep itp. Czasem charakterystycznym elementem planu takich wsi są dwie drogi boczne, obiegające od zewnątrz parcele chłopskie i łączące się u obu wylotów wsi z główną drogą prowadzącą przez wieś. W Wielkopolsce drogi te nazywano dawniej „zapłociem”. Ułatwiały dojazd do stodół, zwykle przy nich budowanych.

Jeżeli plac wewnątrz wsi miał kształt kolisty (prowadziła do niego przeważnie tylko jedna droga) to wieś taką nazywano okolicą. Klasyczne okolnice już się w Wielkopolsce nie zachowały.

Ulicówka – to wieś, w której zagrody chłopskie ustawione są w sposób regularny wzdłuż głównej ulicy.

Wielodrożnica – jest osadą, którą cechuje nieregularny układ wewnętrznych ulic i placów, wokół których usytuowane są zagrody chłopskie i budynki o charakterze publicznym.

Przytoczone tu przykłady pokazują najbardziej charakterystyczne, ale przecież nie jedyne, kształty wsi. Spotykamy wiele typów pośrednich, w których np. warunki terenowe wymusiły odstępstwa od przedstawionych wzorców. W wielu też przypadkach – zwłaszcza w okolicach dużych miast – procesy urbanistyczne doprowadziły do całkowitego zatarcia pierwotnych kształtów osiedli.

23,5 km WĘGLEWO

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w dokumencie Bolesława Pobożnego z 1266 r.

Drewniany **kościół św. Katarzyny** powstał w 1818 r. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem malowany prawdopodobnie na przełomie XVI i XVII w., w drewnianej, połączanej sukience. Na zakrywającej obraz zasuwie umieszczony jest wizerunek św. Wawrzyńca z 1818 r. Na belce tęczowej ustawiony jest gotycki krucyfiks z lat 1380-90 oraz późnogotyckie figury Matki Boskiej i św. Jana z XVI w. Na ścianie obraz św. Katarzyny Aleksandryjskiej z końca XVIII w. Przy świątyni głąz upamiętniający zorganizowane w 1991 r. obchody 725-lecia istnienia wsi i kościoła.

Na przykościelnym cmentarzu zachowała się mogiła Elżbiety i Stanisława Kostrzewskich – rodziców urodzonego w Węglewie wybitnego archeologa Józefa Kostrzewskiego.

UCZONY ARCHEOLOG Z WĘGLEWA

czyli o Józefie Kostrzewskim

Urodził się 25 lutego 1885 r. w zamożnej rodzinie chłopskiej. W 1907 r. zdał w Poznaniu egzamin maturalny. W tym samym roku zmarł jego ojciec, dwa lata później – matka. Kształcił się dalej: najpierw we Wrocławiu na medycynie, potem kolejno w Krakowie, Londynie i Berlinie studiował nauki humanistyczne. W 1912 r. prowadził swe pierwsze terenowe badania archeologiczne w Siedleminie koło Jarocina. W 1914 r. wydał pierwszą książkę *Wielkopolska w czasach prehistorycznych*. W tymże roku doktoryzował się, a następnie rozpoczął pracę w Muzeum Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Mielżyńskich. Od tego czasu już na stałe związał się z Poznaniem.

Był człowiekiem niezwykle pracowitym, pełnym życiowej energii. Trudno wyliczyć wszystkie pełnione przez niego funkcje, działania na niwie naukowej i społecznej, inicjatywy popularyzatorskie. Od 1920 r. był profesorem Uniwersytetu Poznańskiego, przez dziesiątki lat kierował poznańskimi placówkami muzealnymi (m.in. do 1958 r. był dyrektorem Muzeum Archeologicz-

nego), redagował czasopisma naukowe i popularno-naukowe dotyczące historii i archeologii.

Józef Kostrzewski znany jest jako twórca tzw. poznańskiej szkoły prahistorycznej. Jego uczniowie – wśród których nie zabrakło wybitnych uczonych – kontynuowali jego dzieło. Zainteresowania naukowe Kostrzewskiego koncentrowały się głównie na epoce brązu i żelaza oraz problematyce początków Słowiańszczyzny (epoka brązu trwała w Wielkopolsce mniej więcej od 1700 do 650 r. p.n.e., po niej następująca epoka żelaza do ok. 500 r. n.e.). Prowadził liczne badania wykopaliskowe, m.in. w Biskupinie, Gnieźnie i Poznaniu. Pozostawił imponującą spuściznę naukową obejmującą m.in. 11 syntez i monografii oraz kilkaset artykułów i recenzji. Działał społecznie, zajmując się przede wszystkim popularyzacją wiedzy. Znane jest też jego zaangażowanie w walkę z alkoholizmem i paleniem papierosów.

Zmarł 19 października 1969 r. w Poznaniu; został pochowany na cmentarzu w Krzyżownikach. Miał trzech synów (jeden z nich – Bogdan – był również archeologiem) oraz córkę.

27,5 km – skrzyżowanie dróg w Pobiedziskach: skręcamy w prawo szosą w kierunku Poznania. Na wprost prowadzi ulica do centrum Pobiedzisk (opis krajoznawczy – patrz s. 48-50).

28 km – skrzyżowanie dróg. Trasa prowadzi dalej prosto. Natomiast ok. 2,5 km w prawo (drogowskaz: Kiszkowo) w rolniczej okolicy położona jest wieś:

POMARZANOWICE

W latach 1850-85 mieszkał tu znany działacz społeczno-gospodarczy Maksymilian Jackowski. W niewielkim parku krajobrazowym (pow. 4,1 ha) znajduje się neorenesansowy **pałac**, wybudowany w 1891 r. według projektu Kazimierza Skórzewskiego.

„KRÓL CHŁOPÓW”

czyli o Maksymilianie Jackowskim

Był synem dzierżawcy folwarku; urodził się 11 października

1815 r. w Słupi koło Jarocina. Uczył się w poznańskim gimnazjum św. Marii Magdaleny, którego jednak nie ukończył. Praktyczną wiedzę rolniczą zdobywał na praktyce u Dezyderego Chłapowskiego w Turwi koło Kościana. W 1850 r. kupił majątek ziemski Pomarzanowice, w którym gospodarzył do 1885 r. Później mieszkał w Poznaniu, gdzie zmarł 14 stycznia 1905 r. Pochowany został we Wronczynie. Miał dwóch synów: Mieczysława, który zginął w powstaniu styczniowym (jego epitafium znajduje się w kościele św. Michała Archaniola w Pobiedziskach) i Tadeusza oraz córkę Józefę.

Do historii przeszedł przede wszystkim jako patron parafialnych kółek rolniczych. Patronat ten sprawował w latach 1873-1900 z ramienia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego. Głównym celem działania kółek było propagowanie nowych metod racjonalnego gospodarowania; uczyły one również podstaw ekonomii i zaznajamiały z podstawowymi zasadami prawa. Działalność kółek w istotny sposób przyczyniła się do wykształcenia się silnej ekonomicznie warstwy chłopskiej, uświadomionej narodowo, pielęgnującej dawne polskie obyczaje. Pierwsze kółka rolnicze powstały w Wielkopolsce w 1866 r. w Miłosławiu, Dolsku i Orchowie koło Trzemeszna. Z chwilą objęcia patronatu przez Jackowskiego działało ich ok. 30; w 1900 r. – kiedy osiemdziesięcioletni patron zrzekał się swej funkcji – było ich już ok. 200. Jackowski osobiście zakładał kółka i opiekował się nowo powstałymi. Prowadził akcje instruktażowe, w 1875 r. zapoczątkował wydawanie „Rocznika Kółek”, a w 1889 r. – „Poradnika Gospodarskiego”. Działalność ta przysporzyła mu nie tylko ogromną popularność, ale i przydomek „króla chłopów”.

28,5 km – kolejne skrzyżowanie ulic w Pobiedziskach: skręcamy w prawo (drogowskaz: Wronczyn).

31,5 km ZŁOTNICZKI

Niewielka wieś położona przy północnym brzegu Jez. Jerzyńskiego (pow. 38 ha). Była jedną z czterech pierwszych wsi wywłaszczonych w 1912 r. na podstawie głośnej pruskiej ustawy wywłasz-

czeniuowej z 1908 r. Tutejszy majątek Juliana Kościelskiego o powierzchni 334 ha został rozparcelowany pomiędzy niemieckich kolonistów.

34 km WRONCZYN

Wieś leżąca przy północnym brzegu Jez. Wronczyńskiego Małego (pow. 21 ha), na wschód od Jez. Wronczyńskiego Wielkiego (pow. 40 ha).

Jest to stara osada wymieniona po raz pierwszy w 1256 r. w dokumencie wystawionym przez biskupa poznańskiego Boguchwała. W 1889 r. wieś kupił Tadeusz Jackowski, syn Maksymiliana (patrz s. 152 - 153). Od 1924 r. gospodarzył tu jego syn Tadeusz Gustaw Jackowski – dyplomata, m.in. poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny w Brukseli i Luksemburgu. W tym czasie we Wronczynie gościło wielu wybitnych ludzi świata polityki i kultury.

CZERWONE WINO

czyli o salonie artystycznym we Wronczynie

*Bardzo wczesnie jest jesień. Coraz wczesniej słońce
Za jezioro z ołowiu w drżące spada trzciny.
Dzień jest po to, by senne płynęły godziny,
A wieczór, by oglądać gwiazdy spadające.*

*Renoir chyba w sadzie pomalował śliwy,
Tak ich skórka zielona a brzegiem liliowa,
I wszystko tu coś znaczy, tylko brak nam słowa.
Ach! jak tu powiedzieć: czy jestem szczęśliwy?*

*Jak nurek schodzi w mroki tajemniczych głębin,
Gdzie się przepych koralu bogato rozpina,
Tak ja wypijam wzrokiem czerwoność jarzębin
Lub próbuję wargami czerwonego wina.*

Czerwone wino – wiersz Jana Lechonia – powstał we Wronczynie. Poeta bywał tu często, szukając w gościnnej atmosferze wronczyńskiego dworku ucieczki od wielkomiej-

skiego gwaru. Nie on jeden zresztą. Zanim jednak przedstawimy gości, poznamy gospodarzy. Tadeusz Gustaw Jackowski urodził się w 1889 r. w Pomarzanowicach; był zawodowym dyplomata. W 1923 r. poślubił Annę (właściwie Izydorę) z domu Schiller, siostrę Leona Schillera. Miała ona za sobą pewne doświadczenia teatralne (aktorem był jej pierwszy mąż Jerzy Leszczyński), nie odnosiła jednak na scenie większych sukcesów. Stworzenie we Wronczynie artystycznego salonu towarzyskiego było głównie jej zasługą.

A teraz goście. Przedstawmy tylko najznamienitszych. Całymi tygodniami nad scenariuszami przyszłych inscenizacji pracował tu Leon Schiller. Do stałych bywalców – oprócz wspomnianego już Jana Lechonia – należeli Kornel Makuszyński, Ryszard Źręcki i Juliusz Osterwa. Inni wpadali tu na krótko. Wizytę taką złożył m.in. „szalejący reporter” Egon Erwin Kisch. Bywali we Wronczynie także przedstawiciele świata polityki, m.in. Edward i Roger Raczyńscy oraz biskup gnieźnieński Antoni Laubitz.

O nastroju panującym we Wronczynie najlepiej opowie fragment wiersza Kornela Makuszyńskiego, wpisany do albumu Anny Jackowskiej:

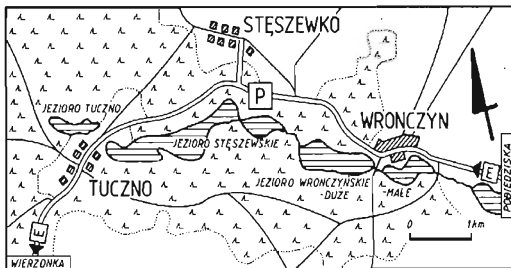
*Za to, żem żył uczciwie, kiedy byłem młody,
Żem się żarliwie modlił w nieco starszym wieku,
Za życia mnie Bóg w rajskie wprowadził ogrody,
Do Wronczyna, gdzie w ptasim mnie kąpano mleku.*

*Bowiem nigdzie – jak tutaj – tak słońce nie świeci,
Nigdzie rojniej nie pada złota gwiazd ulewa,
Nigdzie fałszywiej wiejskie nie śpiewają dzieci,
Nigdzie Lechoń weselszych kawałów nie śpiewa.*

*Nigdzie miłszej i lepszej nie wynajdziesz Cioci,
A już cudu się dzieją z tego domu Panią:
Słońce bieży wciąż przed Nią i drogą Jej złoci,
A poeci z kwiatami rymów – chodzą za Nią.*

Stojący w parku we Wronczynie **dwór** został zbudowany prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX w. Na pocz. XX stulecia

przebudowano go nieco od strony południowej. Przy nowym kościele św. Stanisława z 1975 r. stoi **drewniana dzwonnica** z 1762 r. Na przykościelnym cmentarzu znajdują się m.in. mogiły Maksymiliana Jackowskiego (zm. 1905 r.) i jego żony Marii

33. Okolice Wroneczna i Tucza

(zm. 1904 r.), Tadeusza Jackowskiego (zm. 1924 r.) i Leona de Schildenfelda Schillera (zm. 1931 r.) – ojca Leona, słynnego reżysera teatralnego i Anny, żony Tadeusza Gustawa Jackowskiego. Na cmentarzu przy drodze do Tucza znajduje się okazały grobowiec aktorki Lety Czajkowskiej (zm. 1929 r.), pierwszej odtwórczyni roli Marysi podczas krakowskiej prapremiery *Wesela* Stanisława Wyspiańskiego w 1901 r.

40 km TUCZNO

Wieś letniskowa położona między Jez. Kołatkowskim (pow. 78 ha) i jez. Tuczo (pow. 13 ha).

Miejscowość położona jest na skraju **Parku Krajobrazowego „Puszcza Zielonka”**. Park ten – utworzony w 1993 r. – obejmuje centralną część dużego kompleksu leśnego, położonego na północny wschód od Poznania. Zajmuje obszar 9981 ha, z czego lasy stanowią aż 8055 ha. Najciekawsze fragmenty naturalnego środowiska chronione są w Parku w pięciu rezerwach przyrody.

46 km WIERZONKA

Na początku zabudowań skręcamy w lewo w stronę centrum wsi (drogowskaz: Kobylnica), we wsi – w prawo (drogowskaz: Wierzenica).

49 km WIERZENICA

Wieś położona na północnym, wysokim brzegu doliny Główniej. Pierwsza wzmianka o jej istnieniu pochodzi już z 1153 r. W 1843 r. właścicielem wsi został August Cieszkowski (1814-1894).

Był on jednym z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej filozofii narodowej, ekonomistą, a równocześnie politykiem, obrońcą sprawy polskiej w parlamencie pruskim. Swe poglądy filozoficzne zawarł w monumentalnym dziele *Ojcie Nasz*. Był współzałożycielem i pierwszym prezesem utworzonego w 1857 r. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Rozumiał potrzebę unowocześnienia rolnictwa, w 1870 r. założył w Żabikowie pod Poznaniem Szkołę Rolniczą im. Haliny (której nazwa upamiętnia imię zmarłej w 1861 r. żony Cieszkowskiego).

W latach 1843-46 sześciokrotnie gościł w Wierzenicy Zygmunt Krasiński. Autora *Nie-Boskiej komedii* łączyła z Cieszkowskim wieloletnia przyjaźń.

Na wzniesieniu w centrum wsi stoi drewniany **kościół św. Mikołaja** z 2 poł. XVI w. Wieżę dobudowano w latach 1771-78. Świątynię przykrywa dwuspadowy dach gontowy, wieżę wieńczy hełm cebulasty, również kryty gontem. Od strony północnej przylega do nawy murowana kaplica grobowa Cieszkowskich, wzniesiona ok. 1870 r., przebudowana w latach 1930-32 według projektu Mariana Andrzejewskiego w tzw. stylu podhalańskim. Kryta dachem gontowym. Barokowe wyposażenie wnętrza świątyni (m.in. trzy ołtarze, ambona) pochodzi z lat 1630-40. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, pochodzący prawdopodobnie z warsztatu poznańskiego malarza cechowego, fundowany przez kołodzieja Bartłomieja z Kłecka. U stóp Matki Boskiej widać klęczącą postać fundatora w sukmanie, w głębi – chatę kołodzieja i parę wołów. Uwagę zwraca napis wyjaśniający pochodzenie obrazu:

*Na kościół wierzenicki ten obras sprawiono,
Za Barthłomieja z Klecka Boga by proszono,
Kołodziej był. Na karczmie mieszkał tu lat kilka,
Przed śmiercią na sztukę tę ofiarował parę bydłka.
Umarł 1632. Malowany 1636.*

Przy północnej ścianie nawy neoklasycystyczny pomnik Augusta Cieszkowskiego z końca XIX w., z drzwiami pozorującymi wejście do kaplicy grobowej. W niszy trójkątnego tympanonu ustawiono popiersie filozofa, rzeźbione w białym marmurze przez Antoniego Madeyskiego. Dwuskrzydłowe drzwi zostały odlane z brązu w 1872 r. we Florencji według projektu Teofila Lenartowicza. Rozdzielający je pionowy fryz zawiera drobne wizerunki ilustrujące siedem próśb *Ojczy Nasz* – głównego dzieła filozoficznego Cieszkowskiego. Na zewnętrznej ścianie świątyni tablica ku czci parafian poległych w latach I wojny światowej.

Na wschodnim skraju wsi stoi budynek dawnej **karczmy**, wzniesiony zapewne na pocz. XIX w. Przy jego ścianie szczytowej znajduje się podcień wsparty na trzech drewnianych słupach. Czterospadowy dach kryty jest strzechą.

Na rozwidleniu dróg w centrum wsi (nieco za kościołem) skręcamy w lewo.

51 km KOBYLNICA

Opis krajoznawczy – patrz s. 40 - 41. We wsi skręcamy w prawo, na główną szosę wiodącą z Gniezna do Poznania (drogowskaz: Poznań).

61 km POZNAŃ

Rondo Śródką. Koniec trasy.

Wykaz map, planów i rysunków

1. Poznań – Ostrów Tumski	9
2. Poznań. Rekonstrukcja bryły katedry przedromańskiej (wg K. Józefowiczówny)	14
3. Poznań. Katedra – rzut poziomy	16
4. Poznań. Rzuty katedr przedromańskiej i romańskiej na tle budowliny gotyckiej	19
5. Poznań. Katedra – ołtarz główny	22
6. Przebieg trasy B	35
7. Poznań – okolice ronda Śródka	36
8. Krzyż maltański	37
9. Poznań. Kościół św. Jana Jerozolimskiego – rzut poziomy	38
10. Okolice Kobylnicy	41
11. Okolice Promna	45
12. Pobiedziska – plan miasta	49
13. Okolice jeziora Lednica	53
14. Wielkopolski Park Etnograficzny	56
15. Mały Skansen	62
16. Ostrów Lednicki	65
17. Ostrów Lednicki. Rekonstrukcja bryły baptysterium (wg K. Żurawskiej)	71
18. Ostrów Lednicki. Rzut kaplicy i pałacu	72
19. Ostrów Lednicki. Rzut fundamentów kościoła	72
20. Gniezno – okolice jeziora Jelonek	78
21. Gniezno. Wzgórze Lecha	85
22. Gniezno. Katedra – rzut poziomy	93
23. Gniezno – plan śródmieścia	114
24. Gniezno. Kościół św. Jana Chrzciciela – rzut poziomy	115
25. Gniezno. Kościół i klasztor franciszkanów – rzut poziomy	117
26. Przebieg trasy D	123
27. Czarniejewo – plan miasta	126
28. Czarniejewo. Zespół pałacowy	128
29. Giecz – rzut fundamentów rotundy i pałacu	131
30. Kostrzyn – plan miasta	139

31. Swarzędz – plan miasta	141
32. Przebieg trasy E	145
33. Okolice Wronczyna i Tucza	156

Wykaz ilustracji barwnych

Autorzy fotografii

Brunon Cynalewski 8, 12-15, 17-20, 22-24

Jerzy Miecznikowski 1-7, 9-11, 16, 21, 25-28

1. Poznań. Katedra
2. Poznań. Katedra – pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego
3. Poznań. Katedra – widok od strony wschodniej
4. Poznań. Kościół św. Jana Jerozolimskiego
5. Uzarzewo. Pałac
6. Moraczewo. Punkt Etnograficzny
7. Wielkopolski Park Etnograficzny
8. Wielkopolski Park Etnograficzny – dwór ze Studzieńca
9. Wielkopolski Park Etnograficzny – wiatraki
10. Dziekanowice. Mały Skansen
11. Ostrów Lednicki
12. Ostrów Lednicki – ruiny kaplicy i pałacu
- 13-14. Helmy oraz brązowe misy wyłowione z jez. Lednica (Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy)
15. Gniezno. Pomnik Bolesława Chrobrego
16. Gniezno. Katedra
17. Gniezno. Katedra – nawa główna i prezbiterium
18. Gniezno. Katedra – fragment Drzwi Gnieźnieńskich
19. Gniezno. Kościół oo. Franciszkanów
20. Gniezno. Kielich romański z XII w. (Muzeum Archidiecezjalne)
21. Czarniejewo. Pałac
22. Giecz. Fundamenty kaplicy i pałacu
23. Giecz. Kościół romański
24. Gułtowy. Pałac
- 25-26. Swarzędz. Skansen Pszczelarski – ule figuralne
27. Zakrzewo. Pałac
28. Wierzenica. Kościół

Skorowidz Rzeczowo-Topograficzny

Skróty: dz. – dzielnica, jez. – jezioro, m. – miasto, w. – wieś

Biskupice - 44

Bugaj w. - 43

Cielimowo w. - 124

Czarniejewo m. - 125-129

Dziekanowice w. - 60-61

Giecz w. - 130-134

GNIEZNO

- Dzwonnica - 111

- Jelonek jez. - 84

- Kanonie na Wzgórzu Lecha - 91

- Klasztor oo. Franciszkanów - 120

- Kościoły

- św. Jana Chrzciciela - 114-115

- św. Jerzego - 111-112

- katedra - 91-111

- św. Trójcy - 120-121

- Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Antoniego - 116-118

- Mury obronne - 121-122

- Muzeum Archidiecezjalne - 112-113

- Muzeum Początków Państwa Polskiego - 80-81

- Pałac arcybiskupi - 91

- Pałac biskupi - 90

- Pomniki

- Bolesława Chrobrego - 88

- Mieszka I i Bolesława Chrobrego - 81

- Rynek - 120

- Wyższe Seminarium Duchowne - 113
- Wzgórze Lecha - 84-88
- Gułtowy w. - 134-135
- Imiołki w. - 146
- Iwno w. - 135-137
- Jerzykowo w. - 44
- Kobylnica w. - 40-41
- Kostrzyn m. - 138-140
- Latalice w. - 149
- Lednica jez. - 52-54
- Lednogóra w. - 52
- Ligowiec - 40
- Łubowo w. - 75
- Mały Skansen - 61-63
- Moraczewo w. - 50-52
- Nekla w. - 129-130
- Ostrów Lednicki - 64-73
- Pobiedziska m. 48-50
- Pomarzanowice w. - 152

POZNAN

- Akademia Lubrańskiego - 31
- Centrum narciarskie „Malta-Ski” - 40
- Dom Kongregacji Filipinów - 36
- Figury
 - św. Jana Nepomucena - 34
 - Matki Boskiej Niepokalanej - 30
- Kanonie - 34
- Kościoły
 - św. Jana Jerozolimskiego - 38-39
 - katedra - 13-30
 - św. Kazimierza - 36
 - św. Małgorzaty - 36
 - Najświętszej Maryi Panny - 30
- Maltańskie jez. - 40-41
- Metropolitalne Seminarium Duchowne - 34
- Muzeum Archidiecezjalne - 32
- Ogród Zoologiczny - 40

- Pałac arcybiskupi - 33
- Pomniki
 - Augusta Hłonda - 32
 - Jana Kochanowskiego - 34
 - Zygmunta Masłowskiego - 31
- Probstwo katedralne - 34
- Psalteria - 30-31
- Seminarium Towarzystwa Chrystusowego - 31-32
- Śluza tumska - 33
- Śródką dz. - 36
- Wikariaty - 33

Promno w. - 45-46

Rybitwy w. - 149

Siedlec w. - 135

Sławno w. - 148

Swarzędz m. - 140-142

Tuczno w. - 156

Uzarszewo w. - 41-43

Waliszewo w. - 146

Węglewo w. - 151

Wielkopolski Park Etnograficzny - 54-59

Wierzenica w. - 157-158

Wronczyn w. - 154-156

Zakrzewo w. - 146-147

Złotniczki w. - 153-154

Żydowo w. - 124

Spis Treści

Wstęp	
A. Ostrów Tumski w Poznaniu	5
B. Poznań – Pobiedziska – Ostrów Lednicki – – Gniezno	37
C. Gniezno	77
D. Gniezno – Czerniejewo – Nekla – Giecz – – Kostrzyn – Swarzędz – Poznań	123
E. Dziekanowice – Sławno – Węglewo – – Pobiedziska – Wronczyn – Wierzenica – – Poznań	145
Wykaz map, planów i rysunków	159
Wykaz ilustracji barwnych	160
Skorowidz rzeczowo-topograficzny	161

